

**ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА КЛАСТЕРІВ
ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ:
ПРІОРИТЕТИ ТА МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**

*За наук. ред. д.е.н., проф. Н. І. Гавловської,
д.е.н., проф. Є. М. Рудніченка,
к.е.н., доц. Л. В. Скоробогатої*

УДК 334.7:005.922.1
Е45

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Хмельницького національного університету,
протокол № 10 від 30.12.2021*

Авторський колектив:

Богатчик Л. А., к.е.н. (п. 1.2, п. 3.3); **Гавловська Н. І.**, д.е.н., проф. (п. 1.2, п. 2.1, п. 2.2, п. 3.1); **Злотенко О. Б.**, к.е.н. (п. 2.3, 3.1, 3.2); **Кривдик В. І.** (п. 1.1); **Кримчак Л. А.**, к.е.н. (п. 1.3, п. 1.4, п. 2.3, п. 3.3); **Матюх С. А.**, к.е.н., доц. (п. 1.1); **Притис В. І.**, к.е.н. (п. 2.1); **Рудніченко Є. М.**, д.е.н., проф. (п. 1.2, п. 2.2, п. 3.1, 3.2); **Скоробогата Л. В.**, к.е.н., доц. (п. 1.3, п. 1.4).

Рецензенти:

- Погорелов Юрій** – д-р екон. наук, проф., Радник члена Рахункової палати України (м. Київ);
- Мельник Степан** – д-р екон. наук, доц., завідувач кафедри фінансів та обліку Інституту управління, психології та безпеки Державного університету внутрішніх справ (м. Львів);
- Бабій Ірина** – д-р екон. наук, проф. кафедри економіки, менеджменту та адміністрування Хмельницького національного університету.

Робота віддрукована в авторській редакції

Е45 **Економічна безпека кластерів промислових підприємств: пріоритети та механізми забезпечення** : монографія / за наук. ред. Н. І. Гавловської, Є. М. Рудніченка, Л. В. Скоробогатої. Хмельницький : ХНУ, 2021. 263 с.
ISBN 978-966-330-406-9

Проведено дослідження економічної безпеки кластерів промислових підприємств як пріоритетного напрямку національної безпеки. Наведено інструменти інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності таких об'єднань.

Магістрантам і аспірантам економічних спеціальностей ЗВО та фахівцям у сфері економічної безпеки кластерів промислових підприємств.

УДК 334.7:005.922.1

ISBN 978-966-330-406-9

© Авт. колектив, 2021

© ХНУ, оригінал-макет, 2021

Передмова

Поширення впливу світових інтеграційних процесів на розвиток національної економіки обумовлюють перегляд існуючих у вітчизняній практиці підходів до формування інституту національної безпеки як на державному, так і регіональному рівнях. Необхідність врахування загроз та викликів, які виникають в процесі міжнародної взаємодії, потребують удосконалення інструментів захисту національних інтересів держави не лише в політичному, але й в соціо економічному та інноваційному аспектах. Зростання ролі інтеграційних чинників у формуванні конкурентних переваг території, з однієї сторони, сприяють зміщенню уваги з національного на мезорівень та обумовлюють необхідність врахування інтеграційної складової при визначенні рівня їх економічної безпеки, з іншої, забезпечують більшу диверсифікацію підходів при виборі інструментів безпеко-орієнтованого управління розвитком соціально-економічних систем.

Вітчизняна та міжнародна практика володіють розгалуженим набором спеціальних індикаторів (показників, критеріїв оцінки тощо), які дозволяють в повній мірі оцінити стан економічної безпеки регіону, враховують специфіку розвитку соціально-економічної системи, і детально розкриті у працях науковців. Проте, на нашу думку, незважаючи на різноманіття представлених підходів, цілком логічним є твердження, що запропоновані дослідниками індикатори економічної безпеки на національному та мезорівнях повинні суттєво між собою відрізнятися, адже система викликів та загроз, які формуються на кожному з рівнів, є доволі відмінною. З іншої сторони, побудова дієвої системи економічної безпеки на державному рівні можлива лише за умови співнаправленості та взаємодоповнюваності цих індикаторів на макро- та мезорівнях, що повинно існувати завжди, і лише за певних умов нарощення сили небезпеки може бути порушено.

Про правильність підібраних індикаторів рівня економічної безпеки соціально-економічної системи свідчить, перш за все, їх здатність своєчасного реагування та сигналізування щодо виявлених невідповідностей, та можливості мезоекономіці за рахунок самоорганізації та внутрішніх резервів своєчасно повернутись в рівноважний із зовнішнім середовищем стан. Саме тому накопичення інформації про чисельні параметри такої взаємодії необхідне для визначення наслідків прийнятих управлінських рішень, оцінки значущості тих чи інших загроз економічній безпеці регіону.

Без сумніву, інтеграційні тенденції розвитку соціально-економічних систем змінюють акценти при формуванні індикаторів рівня їх економічної безпеки, які пов'язані, перш за все, з тим, що суб'єкти ринкової економіки за рахунок інтегративної взаємодії отримують додаткові конкурентні переваги, які синергетично впливають на розвиток як макро-, так і мезоекономіки, та вважаємо повинні обов'язково бути враховані в якості одного з ключових індикаторів безпеко-орієнтованого розвитку території.

Зростання рівня невизначеності навколишнього середовища обумовлює необхідність перегляду сформованих у науковій думці уявлень про сутність механізму забезпечення економічної безпеки не лише на макро-, але й мезорівні. В процесі інтеграції у світовий економічний простір економіка України зіткнулась з системним викликом, який обумовлений структурною перебудовою світового господарства та посиленням глобальної конкуренції. Відповідно, захист інтересів соціально-економічних систем нерозривно пов'язаний з пошуком шляхів підвищення їх економічної безпеки.

Виходячи з обумовленого, наукові дослідження особливостей функціонування кластерів промислових підприємств у сучасних умовах жорсткої конкурентної боротьби є вкрай затребуваними. Особливе місце у таких дослідженнях займають питання забезпечення економічної безпеки промислових підприємств. Це обумовлено надзвичайно великою кількістю факторів негативної дії, які формуються у межах функціонування кластерних об'єднань і мають різну природу походження.

Вітчизняна промисловість потребує розробки стратегії розвитку на загальнонаціональному рівні, при цьому необхідними умовами такого розвитку є наявність інвестицій, висока інноваційна активність та пошук нових ринків збуту продукції вітчизняних промислових підприємств.

У глобальному економічному просторі Україна дещо відстає від провідних країн світу за показниками інноваційного розвитку, хоча має вагомий потенціал для завоювання відповідних елементів світового ринку технологій та продукції промислового сектору. При цьому економічна безпека національного рівня на сьогодні залежить від конкурентоспроможності промисловості та загальної спроможності країни конкурувати на ринку високотехнологічних товарів. Тому поєднання дослідження питань розвитку кластерних об'єднань промислових підприємств і особливостей забезпечення їх економічної безпеки дозволить у перспективі знайти нові шляхи вирішення проблемних та дискусійних питань.

У першому розділі монографії, який присвячено економічній безпеці кластерів промислових підприємств як пріоритетному напрямку національної безпеки, досліджено глобалізаційні виклики та їх вплив на формування моделі національної безпеки, наведено ієрархію систем безпеки та висвітлено теоретичний базис основних понять безпекології. Розроблено концептуальні характеристики системи економічної безпеки підприємства з позиції кластерного підходу та представлено положення адаптивного управління в сфері економічної безпеки кластерів промислових підприємств.

Зміст другого розділу розкриває сутність та особливості середовища функціонування кластерів промислових підприємств. У цьому розділі визначено основні тенденції глобалізаційного впливу світових економічних процесів на функціонування кластерів промислових підприємств і проаналізовано динаміку і структуру інвестицій у промисловості та у економіці країни в цілому. Досліджено інноваційну активність у межах країни та визначено основні перешкоди розвитку інноваційної діяльності промислових підприємств. Розроблено науково-методичні підходи до оцінювання рівня економічної безпеки функціональних видів діяльності кластерів промислових підприємств, що дозволяє визначити «вузькі місця» у забезпеченні економічної безпеки таких суб'єктів господарювання.

У третьому розділі досліджено механізми та інструменти забезпечення економічної безпеки кластерів промислових підприємств. Розроблено пропозиції з формування механізму реалізації стратегічних орієнтирів забезпечення економічної безпеки інвестиційної діяльності суб'єктів кластерних об'єднань. Представлено інструментарій реалізації стратегічних орієнтирів економічної безпеки інноваційно-інвестиційної діяльності суб'єктів кластерних об'єд-

нань і наведено інструменти інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності таких об'єднань.

Автори роботи сподіваються, що наукові положення, представлені у ній будуть корисними як для дослідників, так і для фахівців-практиків, які безпосередньо займаються вивченням та дослідженням питань функціонування кластерів промислових підприємств та їхньою економічною безпекою. Водночас, авторський колектив висловлює глибоку вдячність рецензентам та всім тим, хто сприяв виходу у світ видання.

Розділ 1

Економічна безпека кластерів промислових підприємств як пріоритетний напрям національної безпеки

1.1. Глобалізаційні виклики та їх вплив на формування моделі національної безпеки

Глобалізаційні процеси та загострення протиріч у міжнародних відносинах, обумовлюють активізацію негативних явищ практично у всіх сферах суспільного життя. Для більшості країн світу актуальною проблемою стає забезпечення національної безпеки, оскільки глобалізаційні явища хоч і значно розширюють кордони співробітництва, але й генерують нові виклики.

Особливо важливим при розробці стратегії та напрямів дій щодо захисту національних інтересів держави є врахування та прогнозування впливу глобалізаційних процесів та викликів на складові національної безпеки. Термін «глобалізація» походить від французького «global», тобто планетарний, всеосяжний та означає всеохоплюючий процес трансформації світового співтовариства у відкриту цілісну систему інформаційно-технологічних, фінансово-економічних, суспільно-політичних, соціально-культурних взаємозв'язків і взаємозалежностей [11, с. 126]. На думку експертів Міжнародного валютного фонду (МВФ), глобалізація визначається як зростаючий ступінь інтеграції країн у всьому світі, вона обумовлена, насамперед, торговельними й фінансовими потоками, а також рухом робочої сили й технологій через міжнародні кордони [154]. На сьогодні глобалізація охоплює всі сфери суспільного життя і обумовлює тенденції розвитку світових економік.

Базою для процесів глобалізації слугували процеси інтернаціоналізації економіки, котрі помітно посилились у часи формування капіталістичної системи. Але якщо інтернаціоналізація в основному була замкнута в інтернаціональних межах виробництва і торгівлі, міграції капіталів і людей, то глобалізація – це інтеграція

країн не тільки у сфері економічного життя, а й координація майже всіх видів діяльності людини [20, с. 46].

Аналіз існуючих підходів до визначення терміна «глобалізація» наведено у таблиці 1.1. Спільним для більшості визначень є акцент на формуванні загальносвітових зв'язків та певної глобальної спільноти за активної участі транснаціональних корпорацій (ТНК).

Таблиця 1.1

Економічна сутність поняття «глобалізація»*

Автор, джерело	Визначення поняття
Андерсон У. [217, с. 210]	Процес, якого неможливо уникнути, розуміючи під ним «прискорено змінювальну систему систем», яка приводить до політичних, культурних і навіть біологічних змін
Бек У. [13, с. 124]	Об'єктивний процес, який не лише не загрожує ніякою катастрофою, але може вирішити ряд назрілих соціальних, політичних та культурологічних проблем людства
Бочан І., Михасюк І. [27, с. 23]	І стан, і процес, і перспектива розвитку людського суспільства, з'єднання людськості у цілісному світі
Бхагваті Д. [29, с. 5–6]	Означає інтеграцію національних господарств у загальносвітову систему за допомогою зовнішньої торгівлі, прямих іноземних інвестицій, що здійснюються транснаціональними корпораціями, потоків короткострокового капіталу, переміщення трудових ресурсів і населення взагалі, а також міжнародного обміну технологіями
Ватерс М. [32, с. 100]	Знаково-символічний обмін, який виходить за окремі етнічні та географічні кордони, адже, в першу чергу, – це соціальний процес, в якому тиск географії на соціальні та культурні заходи знижується, а самі люди дедалі більшою мірою усвідомлюють це зниження
Дайнеко А. [62, с. 375]	Являє собою більш високий рівень розвитку інтернаціоналізації господарського життя, важливими складовими і кількісним відображенням якого є як зовнішня торгівля, так і іноземні інвестиції
Делягін М. [65, с. 12]	Процес формування та наступного розвитку єдиного загальносвітового фінансово-економічного простору на базі нових, переважною мірою, комп'ютерних технологій
Єгоров В., Єременко А. та ін. [84, с. 311]	Процес та явище, яке базується на теорії самоорганізації (синергетики) і включає такі процеси, як відкритість та емерджентність (з'являється), неочікувана поява), незворотність такого процесу закладає основу нового бачення світу

Продовження таблиці 1.1

Автор, джерело	Визначення поняття
Лукашевич В. [119, с. 13]	Об'єктивний соціальний процес, змістом якого є зростаючий взаємозв'язок і взаємозалежність національних економік, національних політичних і соціальних систем, національних культур, а також взаємодії людини з навколишнім середовищем
Косолапов Н. [107, с. 70]	Якісно самостійна, складна система явищ та відносин, цілісна в її системності, але внутрішньо суперечлива
Стігліц Дж. [184, с. 32]	Це тісніша інтеграція держав і народів світу, спричинена величезним зниженням цін транспортування і комунікації та зламом штучних перепон потокам товарів, послуг, капіталу, знань і (меншою мірою) людей через кордони. Глобалізація супроводжується створенням нових інституцій, які приєднуються до існуючих по різні боки кордонів
Ткач О. [188, с. 66]	процес інтернаціоналізації виробництва й капіталу, що підкріплюється зрілими інституційними відносинами й відповідними інформаційними технологіями. Отже, глобалізація – це чергова, наступна, більш розвинена стадія розвитку процесу інтернаціоналізації
Удовік С. [192, с. 36]	Становлення та гармонізація багатомірного та багаторівневого світу, взаємопов'язаного в одних вимірах та гетерогенного – в інших, прохід, де перехід між вимірами здійснюватиметься за семіотичними методами
Хелд Д., Гольдблатт Д. та ін. [52, с. 17]	Розширення, поглиблення і прискорення загальносвітових зв'язків
Чугров С. [206, с. 20]	Спричиняє руйнацію національних кордонів, підриває основи національних суверенітетів, закладає фундамент якоїсь нової, глобальної спільності
Авторське визначення	Всеохоплюючий процес, що руйнує національні кордони та є рушійною силою прискорення технологічного прогресу, скорочення інноваційного циклу, і як наслідок приводить до якісних та кількісних змін національних економік

*систематизовано на підставі опрацювання наукових джерел

З визначень, наведених у таблиці 1.1, можна зробити висновки, що трактуючи термін «глобалізація» автори роблять акцент на масштабності змін, руйнації національних кордонів, розвитку людського суспільства, інтеграції національних господарств та дер-

жав, більш високому рівні розвитку інтернаціоналізації господарського життя та ін. З визначень, наведених у таблиці 1.1, стає зрозумілим неоднозначне відношення до глобалізації у науковій сфері, оскільки поруч з позитивними елементами «стирання» кордонів та поглиблення економічних зв'язків виникає значна кількість загроз як для окремих країн, так і для окремих суб'єктів господарювання. Саме тому, на нашу думку, під глобалізацією слід розуміти всеохоплюючий процес, що руйнує національні кордони та є рушійною силою прискорення технологічного прогресу, скорочення інноваційного циклу, і як наслідок приводить до якісних та кількісних змін національних економік.

У 2000 р. відомий дослідник глобалізації Ян Шолте узагальнив трактування глобалізації та виокремив п'ять найбільш ключових її визначень [243, с. 234–238]:

1) її слід розглядати як інтернаціоналізацію, що знаходить прояв у поглибленні міжнародних соціальних та економічних відносин і поступовому переході до такого типу суспільних відносин, де першочерговими постають глобальні інтереси;

2) глобалізація як лібералізація;

3) як процес, що уніфікує суспільні економічні відносини шляхом поширення знань і досвіду через світові інформаційні системи;

4) як процес модернізації суспільства шляхом локального самовизначення та поширення модернізму;

5) як механізм створення єдиного суспільного простору, що немає територіальних обмежень та визначеності. Вона є процесом, що трансформує реконфігурацію географії таким чином, що суспільний простір вже не відображається у поняттях територіальних просторів, територіальних відстаней і кордонів [184, с. 223–224].

Відношення до глобалізаційних процесів у світі неоднозначне, оскільки малий приватний бізнес не може бути конкурентом для ТНК і часто програє потужним компаніям, які поглинають дрібні фірми у результаті розширюючи свій вплив на економіки різних країн. Однак з позиції наявності ресурсів для інноваційної діяльності і швидкого їх впровадження у реальне життя, безперечно, ТНК є локомотивом прогресу.

З 2002 року до тепер при Швейцарському економічному інституті (KOF Swiss Economic Institute) за участю Федерального Швейцарського технологічного інституту (Swiss Federal Institute of Technology) здійснюються дослідження і публікуються результати

рейтингу країн світу на підставі індексу рівня глобалізації КОФ (KOF Index of Globalization). Індекс позиціонується як комбінований показник, який дозволяє оцінити масштаб інтеграції тієї чи іншої країни в світовий простір і виконати порівняння різних країн за його компонентами.

Автори проекту визначають глобалізацію як процес, який руйнує національні кордони, інтегрує національні економіки, культури, технології та управління, а також створює складні відносини і взаємозв'язки, опосередковані через різноманітні потоки, що включають людей, капітали, ідеї, тощо. Тому індекс рівня глобалізації КОФ (KOF Index of Globalization) включає в себе змінні, що вимірюють економічні, соціальні та політичні аспекти глобалізації [239]. Отже, всі країни, що досліджуються в рамках індексу рівня глобалізації КОФ, оцінюються за 24 показниками, які об'єднані в три основні групи глобальної інтеграції [247]:

1. Економічна глобалізація – обсяг міжнародної торгівлі, рівень міжнародної ділової активності, торговельні потоки, міжнародні інвестиції, тарифна політика, обмеження і податки на міжнародну торгівлю тощо.

2. Соціальна глобалізація – рівень культурної інтеграції, відсоток іноземного населення, міжнародний туризм, міжнародні особисті контакти, обсяг телефонного трафіку, поштових відправлень, транскордонних грошових переказів, інформаційні потоки, розвиток інформаційно-комунікаційної інфраструктури, тощо.

3. Політична глобалізація – членство держав в міжнародних організаціях, участь в міжнародних місіях (включаючи місії ООН), ратифікація міжнародних багатосторонніх договорів, кількість посольств і інших іноземних представництв в країні, тощо.

Індекс рівня глобалізації обчислюється як сума складових з ваговими коефіцієнтами: економічна глобалізація – 36 %, соціальна – 39 % і політична – 25 %, відповідно. Дані щодо місця у рейтингу України серед країн світу на підставі індексу рівня глобалізації КОФ наведено у таблиці 1.2. Її дані свідчать про значні зміни в рейтингу України за даними індексу рівня глобалізації КОФ, а саме: у 2017 р. найбільш розвиненою була політична складова, що значно втратила позиції на початок 2018 року, а вже у 2019 та 2020 роках значно зміцнила свої позиції. Однак, відбулися негативні зміни в економічній та соціальній складових.

Таблиця 1.2

Рейтинг України за індексом рівня глобалізації КОГ*

Показник	2017 р.		2018 р.		2019 р.		2020 р.	
	Рейтинг	Значення показника	Рейтинг	Значення показника	Рейтинг	Значення показника	Рейтинг	Значення показника
Економічна глобалізація	63	68,42	26	79,83	72	64,97	66	66,01
Соціальна глобалізація	63	61,05	78	58,53	90	70,29	88	70,38
Політична глобалізація	43	84,90	37	86,87	30	89,24	32	88,32
Індекс рівня глобалізації КОГ	45	70,24	30	75,08	45	74,83	44	74,95

* систематизовано за [239]

Так економічна складова погіршилася у 2019 році (72-га позиція) та дещо покращилася у 2020 році (66-та позиція), а соціальна складова займала у 2019 році 90-ту, у 2020 році – 88-му позицію. Кількісними характеристиками глобалізації визнано збільшення світового експорту та його частки у ВВП країн світу, величезне зростання прямих іноземних інвестицій, потоків капіталу, щорічного обороту на валютних ринках, обсягів міжнародного банківського кредитування, туризму, міграції робочої сили, тривалість телефонних розмов, роль Інтернету, засобів масової інформації, а отже, небачене зростання обміну ідеями, інформацією, поширення взаємодії і спілкування громадських організацій, простих людей. Глобалізація формує нову еру взаємодії між націями та економічними системами, розширює сферу контактів людей – це і економіка, і технології, і культура, і управління [207, с. 438]. Більшість авторів розглядаючи глобалізацію підкреслюють її позитивні сторони, однак глобалізаційні процеси мають не лише переваги, а й ряд суперечностей, особливо для країн з перехідною економікою (табл. 1.3).

На сьогодні питання безпеки для України є надзвичайно актуальним, адже, згідно з дослідженнями рейтингових агентств, рівень безпеки в суспільстві та рівень внутрішніх і зовнішніх конфліктів в нашій державі характеризується як «небезпечний». Так, до найбільш відомого рейтингу оцінки та порівняння найнебезпечніших і безпечних держав світу належать: рейтинг країн світу за Глобальним індексом миролюбності (Global Peace Index) [235].

Таблиця 1.3

Основні переваги та суперечності глобалізації

Переваги глобалізації	Суперечності глобалізації
<i>Політична глобалізація</i>	
<ul style="list-style-type: none"> – поглиблення політичних зв'язків; – поява нових політичних інституцій 	<ul style="list-style-type: none"> – потенційний ризик пов'язаний із загрозами національному суверенітету з боку потужних багатонаціональних компаній та міжнародних організацій; – можливістю переходу контролю над окремими країнами від суверенних урядів до інших рук, у тому числі до найсильніших держав; – проведення політики глобалізації розвиненими країнами в своїх власних інтересах, ущемляючи при цьому національні інтереси основної маси країн, що розвиваються і, значною мірою, країн з перехідною економікою; – дестабілізує світ і несе загрози та виклики національно-державним інституційним структурам; – формується світовий тоталітарний політичний порядок
<i>Економічна глобалізація</i>	
<ul style="list-style-type: none"> – взаємозалежність національних економік, формування єдиного ринкового простору, поява транснаціональних систем і форм господарювання; – вільний рух товарів, послуг, технологій, капіталів, тощо; – зростання світової торгівлі, частки експортно-імпортних операцій у ВВП; – збільшення потоків прямих іноземних інвестицій; – доступ до дефіцитних ресурсів з інших країн; – зростання конкуренції; 	<ul style="list-style-type: none"> – тиск на інтереси національних господарств (протекціонізм); – абсолютизує економічну владу нових глобальних монопольних корпорацій; – загроза міжнародного олігархічного режиму; – збільшує різницю між країнами за рівнем доходів; – перекочування економічних криз з континенту на континент; – економічний конфлікт із загрозою перетворення на економічну війну; – суперництво між країнами за експортні ринки та іноземні інвестиції;

Продовження таблиці 1.3

Переваги глобалізації	Суперечності глобалізації
<ul style="list-style-type: none"> – поява нових економічних інституцій; – прискорення формування нового виробничого укладу, основою якого є комплексна автоматизація; – підвищення ефективності використання всіх факторів виробництва; – зниження витрат виробництва за рахунок поширення більш продуктивних і ресурсозберігаючих технологій; – поширення нових інформаційних технологій 	<ul style="list-style-type: none"> – запекла і руйнівна конкуренція, яка зведена, головним чином, до олігополістичного суперництва гігантів промисловості, а також найбільш розвинутих держав світу та утворених ними торговельних блоків; – небезпека поширення гіперінфляції зменшенням рівня керованості фінансового сектора, зростання фінансових спекуляцій; – банкрутство окремих виробників і навіть галузей економіки
<i>Соціальна глобалізація</i>	
<ul style="list-style-type: none"> – формування нової моделі трудових відносин, яка орієнтується на знання, кваліфікацію і творчий потенціал найманих працівників; – поглиблення міжнародного поділу праці; – трудова мобільність; – підвищення якості життя; – створення нових робочих місць; – збагачення культур народів світу 	<ul style="list-style-type: none"> – розширення експлуатації праці капіталом; – неконтрольований приплив дешевої некваліфікованої робочої сили; – нерівність у зарплаті і доходах; – соціальний демпінг у сфері зайнятості; – рівень безробіття в економічно розвинутих країнах із високим рівнем заробітної плати; – організована злочинність і міжнародний тероризм; – нівелювання національних звичаїв та традицій

Рейтинг країн світу за Глобальним індексом миролюбності (Global Peace Index) – це комплексний показник, який характеризує миролюбність країн світу, що вимірює рівень насильства всередині держави та рівень агресивності її зовнішньої політики. Глобальний індекс миролюбності показує, які з держав можна вважати найбільш безпечними (і навпаки – небезпечними) для життя людини. Розраховується за методикою організації The Economist Intelligence Unit (аналітичний підрозділ британського журналу Economist).

Однак, з позиції національної безпеки і національної економічної безпеки зокрема, глобалізація є причиною безлічі процесів, що складно піддаються контролю і дозволяють більш роз-

виненим країнам «підпорядковувати» економіки менш розвинених країн з подальшим перетворенням їх на сировинні придатки. Така ситуація призводить до формування нових загроз національній економічній безпеці і обумовлює потребу в удосконаленні існуючих захисних механізмів та створенні нових науково-методичних підходів у сфері безпекології.

Оцінка Глобального індексу миролюбності здійснюється на підставі 23 критеріїв, розділених на три сфери:

- 1) рівень соціальної безпеки;
- 2) масштаби тривалих внутрішніх і міжнародних конфліктів;
- 3) ступінь милітаризації.

За кожною групою показників країнам виставляється оцінка в балах – від 1 до 5. Чим менше балів, тим більш миролюбною є країна за даним критерієм.

Рейтинг України серед країн світу за Глобальним індексом миролюбності протягом 2008–2020 років наведено на рис. 1.1.

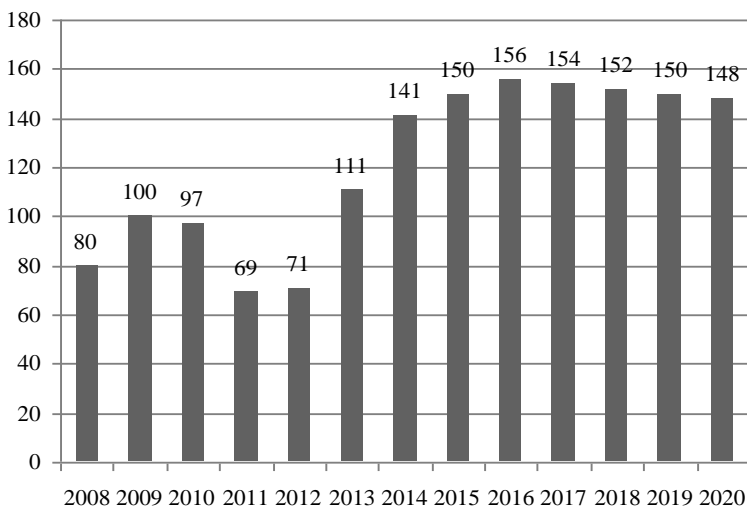

Рис. 1.1. Рейтинг України серед країн світу за Глобальним індексом миролюбності*

* побудовано за [230]

Слід зазначити, що з моменту анексії Криму та початку військових дій на сході України Глобальний індекс миролюбності

значно погіршився з 71-ї позиції у 2013 році до 111-ї позиції у 2014 році з поступовим його зростанням до 2016 року (156-та позиція).

З 2017 р. відбувається незначне падіння індексу і спостерігається наступна динаміка: 2017 р. – 154-та позиція, 2018 р. – 152-га, 2019 р. – 150-та, 2020 р. – 148-ма. Звичайно, до позначки 2012 року Україні ще далеко, однак, спостерігаються перші позитивні кроки у напрямі стабілізації активної фази конфлікту.

Динаміка рейтингової оцінки за Глобальним індексом миролюбності (Global Peace Index) протягом 2014–2018 років представлено у таблиці 1.4.

Таблиця 1.4

Динаміка рейтингової оцінки за Глобальним індексом миролюбності*

Критерій	Місце у рейтингу	Оцінка
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
2014 р. (162 країни)		
1 Рівень соціальної безпеки	98	2,529
2 Масштаби внутрішніх і міжнародних конфліктів	157	3,200
3 Ступінь мілітаризації	124	1,986
Загальне значення індексу	141	2,546
2015 р. (162 країни)		
1 Рівень соціальної безпеки	145	3,190
2 Масштаби внутрішніх і міжнародних конфліктів	151	2,830
3 Ступінь мілітаризації	126	1,670
Загальне значення індексу	150	2,845
2016 р. (163 країни)		
1 Рівень соціальної безпеки	150	3,384
2 Масштаби внутрішніх і міжнародних конфліктів	156	3,272
3 Ступінь мілітаризації	158	2,810
Загальне значення індексу	156	2,845
2017 р. (163 країни)		
1 Рівень соціальної безпеки	148	3,340
2 Масштаби внутрішніх і міжнародних конфліктів	156	3,218
3 Ступінь мілітаризації	152	2,534
Загальне значення індексу	154	3,184
2018 р. (163 країни)		
1 Рівень соціальної безпеки	150	3,328
2 Масштаби внутрішніх і міжнародних конфліктів	159	3,494
3 Ступінь мілітаризації	140	2,272
Загальне значення індексу	152	3,113

Продовження таблиці 1.4

<i>1</i>	2	3	
2019 р. (163 країни)			
1	Рівень соціальної безпеки	145	3,259
2	Масштаби внутрішніх і міжнародних конфліктів	153	3,173
3	Ступінь мілітаризації	133	2,154
Загальне значення індексу		150	2,950
2020 р. (163 країни)			
1	Рівень соціальної безпеки	147	3,307
2	Масштаби внутрішніх і міжнародних конфліктів	149	3,077
3	Ступінь мілітаризації	128	2,099
Загальне значення індексу		148	2,927

*сформовано за [231, с. 6, 102–104; 232, с. 9, 114–116; 233, с. 11, 110–112; 234, с. 11, 130–132; 235, с. 9, 90–92; 236, с. 9, 96–98; 237, с. 9, 96–98]

Аналіз таблиці 1.4 дозволяє зробити висновки про поліпшення Глобального індексу миролюбності у 2020 році порівняно з 2019 роком на дві позиції. Серед позитивних зрушень експерти відзначили певні успіхи у боротьбі із зовнішніми конфліктами, наслідками тероризму та успіхи у роботі з вимушеними переселенцями.

В Україні вивчення проблем економічної безпеки, як і загалом національної безпеки, розпочалося після здобуття державної незалежності, особливо після створення у 1992 р. Ради національної безпеки України та організації у 2001 р. Національного інституту проблем міжнародної безпеки. У системі національної безпеки, яка сформувалася до того в СРСР, пріоритетне значення мала військова і державна безпека, а проблеми економічної безпеки підпорядковувалися їм.

В Україні поняття «економічна безпека» офіційно запроваджено до нормативної лексики у ст. 17 Конституції України (від 28.06.1996 р.), де визначено, що забезпечення економічної безпеки (поряд із захистом суверенітету і територіальної цілісності України) є найважливішою функцією держави і справою всього українського народу. Ст. 92 Конституції України визначає основні засади державної політики, спрямованої на захист національних інтересів та гарантування в Україні безпеки особи, суспільства й держави від зовнішніх і внутрішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності. У ст. 106 зазначено, що Президент України забезпечує державну незалежність, національну безпеку та правонаступництво держави. Згідно зі ст. 107, передбачено функціонування Ради національної безпеки і

оборони України, що є координаційним органом з питань національної безпеки і оборони при Президентові України.

Грунтуючись на основних засадах Конституції, уряд України буде державну політику. Для реалізації одного з її напрямів Указом Президента України від 30 серпня 1996 року № 772 відповідно до ст. 107 Конституції України створено Раду національної безпеки і оборони України, яка займається координацією органів виконавчої влади у сфері національної безпеки. Раду національної безпеки й оборони України створено замість Ради оборони України та Ради національної безпеки України, які працювали в період з 1991 до 1996 рр. Правові засади організації та діяльності Ради національної безпеки й оборони України, її склад, структуру, компетенцію і функції визначено у Законі України «Про Раду національної безпеки і оборони України» від 06.03.1998 р.

У 16.01.1997 р. Верховна Рада України прийняла Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України. У цьому документі визначено основні загрози національній безпеці України, в т.ч. в економічній сфері; окреслено основні напрями державної політики національної безпеки України. Економічна безпека, згідно з прийнятою Концепцією (безпека в економічній сфері), є складовою національної безпеки, до неї віднесено такі напрями державної політики національної безпеки: недопущення незаконного використання бюджетних коштів і державних ресурсів, перетікання їх у тіньову економіку; контроль за експортно-імпортною діяльністю спрямованою на підтримку важливих для України пріоритетів та захист вітчизняного виробника; боротьба з протиправною економічною діяльністю, протидія неконтрольованому впливу національних матеріальних, фінансових, інтелектуальних, інформаційних та інших ресурсів. Також, у 1997 р. відбулося прийняття програмно-цільових документів із забезпечення національної безпеки України, з метою формування сприятливого та передбачуваного правового поля для розвитку підприємництва і реалізації права на підприємницьку діяльність; забезпечення демократизації суспільства, поліпшення добробуту громадян, формування цивілізованого конкурентного середовища

Концепція (основи державної політики) національної безпеки України втратила чинність на підставі Закону України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003. У Законі зазначено, що національна безпека України забезпечується шляхом

проведення виваженої державної політики відповідно до прийнятих в установленому порядку доктрин, концепцій, стратегій і програм у політичній, економічній, соціальній, військовій, екологічній, науково-технологічній, інформаційній та інших сферах. У Законі визначено загрози національним інтересам і національній безпеці України в економічній сфері (ст. 7) та основні напрями державної політики з питань національної безпеки в економічній сфері (ст. 8).

У 2018 році Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 втратив чинність на підставі прийняття нового Закону України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018. Цей Закон відповідно до статей 1, 2, 17, 18 і 92 Конституції України визначає основи та принципи національної безпеки і оборони, цілі та основні засади державної політики, що гарантуватимуть суспільству і кожному громадянину захист від загроз. Відповідно до Закону України державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямовується на забезпечення воєнної, зовнішньополітичної, державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, кібербезпеки України тощо. Загрози національній безпеці України та відповідні пріоритети державної політики у сферах національної безпеки і оборони визначаються у Стратегії національної безпеки України, Стратегії воєнної безпеки України, Стратегії кібербезпеки України, інших документах з питань національної безпеки і оборони, які схвалюються Радою національної безпеки і оборони України і затверджуються указами Президента України. Дефініції національної безпеки наведено у таблиці 1.5.

Таблиця 1.5

Дефініції національної безпеки

Автор, джерело	Визначення поняття
Возженніков А. [36, с. 55]	Стан країни, при якому відсутні або усунені реальні зовнішні та внутрішні загрози її національним інтересам і національному характеру життя
Гончаренко О., Лісцін С., Вагапов В. [56, с. 18]	Категорія, яка характеризує ступінь (міру, рівень) захищеності життєво важливих інтересів, прав та свобод особи, суспільства й держави від зовнішніх і внутрішніх загроз або ступінь відсутності загроз правам і свободам людини, базовим інтересам і цінностям суспільства й держави

Продовження таблиці 1.5

Автор, джерело	Визначення поняття
Закон України «Про національну безпеку України» [157]	Захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз
Кондратьєв Я., Ліпкан В. [103, с. 1]	Здатність нації задовольняти потреби, необхідні для її самозбереження, самовідтворення і самовдосконалення з мінімальним ризиком збитку для базових цінностей її нинішнього стану
Косолапов Н. [108, с. 67]	Стабільність, яка може підтримуватися протягом тривалого часу, стан досить розумної динамічної захищеності від найбільш істотних з реально існуючих загроз і небезпек, а також здатність розпізнавати такі виклики і своєчасно вживати необхідні заходи для їх нейтралізації
Левицька М. [113, с. 12]	Такий ступінь захищеності особи, держави та суспільства, що забезпечує їх стале функціонування та базується на діяльності особи, суспільства, держави та інших суб'єктів для виявлення, попередження, припинення та ліквідації наслідків загроз національним інтересам
Ліпкан В., Ліпкан О., Яковенко О. [116, с. 5]	Сукупність офіційно прийнятих поглядів на цілі і державну стратегію в області забезпечення безпеки особистості, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз політичного, економічного, соціального, військового, техногенного, екологічного, інформаційного та іншого характеру з урахуванням наявних ресурсів і можливостей
Петрів І. [147, с. 107]	Здатність особи, суспільства і держави до захисту та стан їх захищеності від сукупності об'єктивно існуючих факторів, які створюють реальну небезпеку національним інтересам країни
Циганов В. [204, с. 33]	Міра реального рівня прав і свобод членів людського співтовариства (громадян) відповідної цьому співтовариству держави

Згідно з Законом України «Про національну безпеку України», під національними інтересами розуміють життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян [157].

Якщо характеризувати національну безпеку іноземних країн, то слід відмітити існування різних моделей національної безпеки (табл. 1.6), що є відмінними від національної безпеки України, особливо в умовах ескалації військового конфлікту на території нашої держави [120].

Таблиця 1.6

Характеристики моделей національної безпеки

Назва моделі	Характеристика моделі
Американська	Орієнтована на поєднання зовнішньої та внутрішньої безпеки, яку беруть за взірць більшість держав
Японська	Акцентована на внутрішню соціальну безпеку, базується на двох принципах збереження та розвитку економічної потужності країни і формування сприятливого глобального середовища, що забезпечить максимальну реалізацію національних інтересів
Китайська	Сконцентрована на принципах та цінностях будівництва соціалістичного суспільства
Країн з перехідною економікою	Базується на творчому поєднанні ресурсів стабільності, керованості і дозованого економічного ризику в тих сферах господарювання, де можливо отримати максимальну соціально-економічну поточну ефективність, а також створити сприятливі умови для перспективних інноваційних проєктів
Країн, що розвиваються	Націлена на глибинну переорієнтацію розвитку країни, передбачає раціональне використання технологій господарювання, зорієнтованих на максимальну результативність у мінімально стислі терміни. Економія часу стає базовою умовою успішності такої моделі

На сьогодні чинною є «Стратегія національної безпеки України» прийнята Указом Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» від 26.05.2015 р. Стратегія національної безпеки України спрямована на реалізацію до 2020 року визначених нею пріоритетів державної політики національної безпеки, а також реформ, передбачених Угодою про асоціацію між Україною та ЄС, ратифікованою Законом України від 16 вересня 2014 року № 1678-VII, і Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року, схвалені Указом Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019.

Основними цілями Стратегії національної безпеки України є мінімізація загроз державному суверенітету та створення умов для відновлення територіальної цілісності України у межах міжнародно-визнаного державного кордону України, гарантування мирного майбутнього України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави; утвердження прав і свобод людини і громадянина, забезпечення нової якості економічного, соціального і гуманітарного розвитку, забезпечення інтеграції України до Європейського Союзу та формування умов для вступу в НАТО.

У Стратегії національної безпеки України зазначені основні загрози у сфері економічної безпеки та напрями державної політики щодо їх подолання (табл. 1.7).

Таблиця 1.7

**Актуальні загрози у сфері економічної безпеки
та напрями державної політики щодо їх подолання**

Актуальні загрози у сфері економічної безпеки	Напрями державної політики щодо їх подолання
<i>1</i>	<i>2</i>
Монопольно-олігархічна, низько-технологічна, ресурсовитратна економічна модель. Деформоване державне регулювання і корупційний тиск на бізнес	Деолігархізація, демонополізація і дерегуляція економіки, захист економічної конкуренції, спрощення й оптимізація системи оподаткування, формування сприятливого бізнес-клімату та умов для прискореного інноваційного розвитку
Відсутність чітко визначених стратегічних цілей, пріоритетних напрямів і завдань соціально-економічного, воєнно-економічного та науково-технічного розвитку України, а також ефективних механізмів концентрації ресурсів для досягнення таких цілей	Створення найкращих у Центральній і Східній Європі умов для інвесторів, залучення іноземних інвестицій у ключові галузі економіки, зокрема в енергетичний і транспортний сектори як інструменту забезпечення національної безпеки
Блокування зусиль України щодо протидії монополізації стратегічних галузей економіки російським капіталом, позбавлення залежності від монопольних поставок критичної сировини, насамперед енергетичних ресурсів	Ефективне застосування механізму спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій), унеможливлення контролю стратегічних галузей капіталом держави-агресора

Продовження таблиці 1.7

1	2
Надмірна залежність національної економіки від зовнішніх ринків	Підвищення стійкості національної економіки до негативних зовнішніх впливів, диверсифікації зовнішніх ринків, торговельних та фінансових потоків
<p>Військова агресія, участь регулярних військ, радників, інструкторів і найманців у бойових діях на території України.</p> <p>Розвідувально-підривна і диверсійна діяльність, дії, спрямовані на розпалювання міжетнічної, міжконфесійної, соціальної ворожнечі і ненависті, сепаратизму і тероризму, створення і увесбіч на підтримка, зокрема військова, маріонеткових квазідержавних утворень на тимчасово окупованій території частини Донецької та Луганської областей.</p> <p>Тимчасова окупація території Автономної Республіки Крим і міста Севастополя та дальші дії щодо дестабілізації обстановки у Балто-Чорноморсько-Каспійському регіоні.</p> <p>Нарощування військових угруповань біля кордонів України та на тимчасово окупованій території України, у тому числі розміщення на півострові Крим тактичної ядерної зброї</p>	<p>Забезпечення готовності економіки до відбиття Україною збройної агресії</p> <p>Юридичний захист в міжнародних інституціях майнових інтересів фізичних і юридичних осіб України та Української держави, порушених Росією</p>
<p>Критична зношеність основних фондів об'єктів інфраструктури України та недостатній рівень їх фізичного захисту.</p> <p>Недостатній рівень захищеності критичної інфраструктури від терористичних посягань і диверсій.</p> <p>Неефективне управління безпекою критичної інфраструктури і систем життєзабезпечення</p>	Забезпечення цілісності та захисту інфраструктури в умовах кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці, та особливого періоду

Продовження таблиці 1.7

1	2
<p>Неефективне управління державним боргом.</p> <p>Поширення корупції, її укорінення в усіх сферах державного управління;</p> <p>Слабкість, дисфункціональність, застаріла модель публічних інститутів, депрофесіоналізація і деградація державної служби</p>	<p>Ефективне використання бюджетних коштів, міжнародної економічної допомоги та ресурсів міжнародних фінансових організацій, дієвого контролю за станом державного боргу</p> <p>стабілізація банківської системи, забезпечення прозорості грошово-кредитної політики та відновлення довіри до вітчизняних фінансових інститутів</p>
<p>Недостатність ресурсного забезпечення та неефективне використання ресурсів у секторі безпеки і оборони</p>	<p>розвиток оборонно-промислового комплексу як потужного високотехнологічного сектору економіки, здатного відігравати ключову роль у її прискореній інноваційній модернізації</p>
<p>Високий рівень «тінізації» та криміналізації національної економіки, кримінально-кланова система розподілу суспільних ресурсів.</p> <p>Здійснення державними органами діяльності в корпоративних та особистих інтересах, що призводить до порушення прав, свобод і законних інтересів громадян та суб'єктів господарської діяльності</p>	<p>системна протидія організованій економічній злочинності та «тінізації» економіки на основі формування переваг легальної господарської діяльності та водночас консолідації інституційних спроможностей фінансових, податкових, митних та правоохоронних органів, виявлення активів організованих злочинних угруповань та їх конфіскації</p>

*сформовано за [159]

Основним змістом економічних реформ є створення умов для подолання бідності і надмірного майнового розшарування в суспільстві, наближення соціальних стандартів до рівня держав Центральної і Східної Європи – членів ЄС, досягнення економічних критеріїв, необхідних для набуття Україною членства в ЄС. Відповідно до Закону України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 реалізація Стратегії національної безпеки України здійснюється на основі національного оборонного, безпекового, еконо-

мічного, інтелектуального потенціалу з використанням механізмів державно-приватного партнерства, а також із залученням міжнародної консультативної, фінансової, матеріально-технічної допомоги (ст. 26).

В Україні також упроваджено «Методику розрахунку рівня економічної безпеки України» (від 02.03.2007 р.), що розроблена з метою визначення рівня економічної безпеки України як головної складової національної безпеки держави і визначає перелік основних індикаторів стану економічної безпеки України, їхні оптимальні, порогові та граничні значення, а також методи обрахування інтегрального індексу економічної безпеки. Проте, у 2013 р. Міністерством економічного розвитку і торгівлі України було оновлено методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України [155], зокрема, дещо видозмінено перелік складових економічної безпеки, методику розрахунку індикаторів, а також їх критичні та оптимальні значення. Однак, ці методичні рекомендації мають інформаційний, рекомендаційний, роз'яснювальний характер і не є обов'язковими.

Методика базується на комплексному аналізі індикаторів економічної безпеки з виявленням потенційно можливих загроз економічній безпеці в Україні і застосовується Міністерством економіки України для інтегрального оцінювання економічної безпеки України в цілому по економіці та за окремими сферами діяльності. Інші органи виконавчої влади, наукові інститути та установи в межах своєї компетенції можуть використовувати цю методику та визначати рівень складових економічної безпеки для ухвалення управлінських рішень щодо аналізу, відвернення та нейтралізації реальних і потенційних загроз національним інтересам у відповідній сфері.

У методиці визначено специфічний понятійний апарат з використанням невластивих класичній економічній науці термінів: «економічна безпека», «загрози економічній безпеці», «критерії економічної безпеки», «індикатори економічної безпеки», «оптимальні значення індикаторів», «порогові значення індикаторів», «граничні значення індикаторів» тощо.

Формування множини (переліку) індикаторів у запропонованій методиці здійснюється за принципами репрезентативності (включені найбільш суттєві показники, що впливають на рівень економічної безпеки держави), достовірності (адекватно відобра-

жають стан складової безпеки) та інформаційної доступності (під час розрахунку використовуються офіційні статистичні дані та публічні експертні оцінки).

Формування переліку індикаторів здійснюється на основі відбору показників, які найбільш повно характеризують кожен із субіндексів, з урахуванням попередньо накопиченого досвіду оцінювання, напрацювань українських та міжнародних вчених у сфері економічної безпеки, показників економічної безпеки, визначених профільними міжнародними організаціями (Міжнародним валютним фондом, ООН, Продовольчою і сільськогосподарською організацією ООН (ФАО), нормативними документами ЄС тощо), цільових орієнтирів, установлених у національних програмах розвитку.

Для кожного індикатора складових стану економічної безпеки України розроблені характеристичні значення, які визначають рівень економічної безпеки. Діапазон характеристичних значень кожного показника (індикатора) вимірюється від 0 до 1 (або від 0 до 100 відсотків) та ділиться на п'ять інтервалів.

1.2. Економічна безпека держави: поняття та ієрархія систем безпеки

Сучасний стан економічного розвитку України має досить суперечливий характер: з одного боку – наявність значного кола проблем, пов'язаних із загостренням світової економічної кризи, нестабільністю у внутрішньополітичній, енергетичній та інших сферах, а з іншого – певні досягнення та позитивні зрушення завдяки адміністративній реформі, реформам у сфері оподаткування тощо. За таких умов одним із ключових завдань на рівні держави є забезпечення національної безпеки на всіх рівнях (безпека особи, суспільства, держави). Складність та чисельність функціональних сфер, у яких відбувається розвиток параметрів безпеки, а також наявність системи взаємозв'язків між ними, зумовлюють розвиток цілісної системи національної безпеки, що забезпечується державою як координатором соціально-економічних процесів і явищ у суспільстві, її економічним центром [94, с. 28].

Однією з ключових сфер національної безпеки є економічна безпека держави. Необхідність поглибленого дослідження проблем економічної безпеки держави зумовлена характером прак-

тичних завдань, які вирішує країна в умовах транзитивної економіки, коли ринкові відносини формуються в умовах підвищення внутрішніх та зовнішніх ризиків, швидкого зростання дестабілізуючих чинників, деіндустріалізації економіки, згортання інвестиційної діяльності, поширення тіньової економіки тощо [94, с. 29]. Детальне дослідження будь-якого явища чи категорії практично неможливо здійснити без використання історичного аналізу. Не є винятком і категорія «економічна безпека». Вважається, що вперше термін «економічна безпека» вжито в роки «великої депресії» у США. Згідно з указом 32-го президента Сполучених Штатів Америки Франкліна Рузвельта 29 червня 1934 року створено перший Федеральний комітет з економічної безпеки, який очолив міністр праці Френсіс Перкінс.

Новостворений комітет займався «економічною безпекою» окремих осіб (individuals) [228], а його першочерговими завданнями стали питання нормалізації і стабілізації соціальної ситуації в країні, розробки законодавства про державне пенсійне забезпечення та соціальне страхування безробітних. Однак це не означало виділення «економічної безпеки» в особливу концепцію. Створений Рузвельтом комітет займався економічною безпекою окремих осіб (individuals) [225], в першу чергу, боротьбою з безробіттям. Не випадково головою комітету став міністр праці.

Слід зазначити, що поняття «економічна безпека» в англійських країнах досі використовується переважно в цьому первісному сенсі як захищеність приватних осіб і домогосподарств від різкого погіршення фінансового становища [199]. Щоб подолати наслідки світової кризи і відновити економічний розвиток США, був прийнятий закон про економічну безпеку (The Economic security Act of 1935) [124, с. 47]. В офіційних документах США вираз «економічна безпека» щодо держави в цілому (на відміну від приватних осіб і домогосподарств) практично не вживається.

За словами Ф. Рузвельта, «справжня особиста свобода неможлива без економічної безпеки і незалежності» [198, с. 77]. Стосовно виділення економічної безпеки у галузі економічних наук, то тут доцільно навести хронологію визначення сутності економічної безпеки (див. табл. 1.8).

З 2000 року питання економічної безпеки почали активно досліджуватися вітчизняними вченими, хоча певні напрацювання щодо зазначеної проблематики були і до того.

Таблиця 1.8

Хронологія визначення сутності економічної безпеки*

Період	Сутнісні ознаки економічної безпеки
1934 р.	Перше тлумачення економічної безпеки як сукупності умов, що надійно забезпечують національний суверенітет, захист стратегічних інтересів і повноцінний розвиток суспільства, життя та здоров'я усіх його громадян
1940–1960 рр.	Характеризується створенням міжнародних асоціацій забезпечення міжнародної економічної безпеки розвинених країн світу, зокрема: Міжнародного валютного фонду, Міжнародного банку реконструкції та розвитку, Міжнародної асоціації розвитку, Міжнародної фінансової корпорації, Міжнародного центру з регулювання інвестиційних спорів, Організації країн-експортерів нафти. У цьому випадку виділявся паливно-енергетичний сектор економіки та зосереджувалась увага розвинених країн світу на їх інтеграції та недопущенні паливної кризи
1970 р.	Президент Р. Ніксон створив Раду з міжнародної економічної політики з причини зростання інфляції через війну у В'єтнамі. Термін «економічна безпека» став розглядатися як найважливіша складова національної безпеки і досить швидко набув поширення у розвинених країнах світу. Саме тоді, відстоюючи реалістичну оцінку ситуації, міжнародної обстановки, представники, насамперед, країн Західної Європи виступили за широке використання економічних методів забезпечення національної безпеки
1973–1975 рр.	Проводилися «Наради з безпеки і співробітництва в Європі», які названі згодом «Гельсінські угоди» та створені з ініціативи СРСР і соціалістичних держав Європи. У ході проведених форумів були прийняті заходи із зміцнення економічної безпеки в Європі. Серед учасників налічувалося 33 європейських держави, США і Канади. Нарада проходила в три етапи і завершилася підписанням Заключного акта Наради з безпеки і співробітництва в Європі
1970–1979 рр.	Ототожнення із захистом комерційної таємниці підприємства
1984 р.	Перше наукове обґрунтування поняття «економіка безпеки»
1985 р.	Термін «економічна безпека» став офіційним. Цілі забезпечення економічної безпеки задекларовано як такі, що мають слугувати цілям соціально-економічного розвитку та прогресу

Продовження таблиці 1.8

Період	Сутнісні ознаки економічної безпеки
1990 р.	Економічна безпека розглядається як елемент захисту національних економік різних країн
1991 р.	Відбулася зміна курсу країн колишнього Радянського Союзу на формування ринкової системи господарювання. Економічна безпека держав акцентувалась на збереженні їх економічної незалежності. Запропоновано поняття безпеки політично-економічної діяльності
1993–1994 рр.	Пострадянськими державами прийнято низку державних нормативно-правових актів з питань забезпечення національної економічної безпеки. У цей період відбулося формування механізму забезпечення життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз
1994 р.	Розгляд скрізь призму внутрішніх та зовнішніх чинників, вплив яких на економічну безпеку може бути суттєвим
1995–1999 рр.	Протистояння загрозам
1997 р.	Поява сукупності нових сутнісних ознак: мінімізація втрат і збереження контролю над власністю – доміанти забезпечення економічної безпеки; запобігання внутрішнім і зовнішнім загрозам; започаткування ресурсного підходу до забезпечення економічної безпеки
1998 р.	Перші дослідження економічної безпеки як керованої системи
1999 р.	Початок досліджень соціально-економічної безпеки регіону
2000 р.	Захист потенціалу підприємства від економічних загроз
2000–2001 рр.	Поява досліджень функціональних складових економічної безпеки
з 2002 р. до сьогодні	Економічна безпека починає розглядатися як міра гармонізації інтересів підприємства з інтересами суб'єктів внутрішнього та зовнішнього середовища в часі та просторі

* систематизовано за [30, с. 17–18; 54, с. 311–312; 120, с. 43; 143, с. 8–9; 152; 241]

Переважна більшість дослідників виділяють економічну безпеку держави, регіону, підприємства. Дефініції економічної безпеки держави наведено в таблиці 1.9. Наведені у ній визначення дозволяють виділити кілька підходів до терміна «економічна безпека держави», а саме:

1) стійкісний підхід, який характеризує здатність держави зберігати стійкість;

- 2) захисний підхід, основою якого є захищеність держави або національних економічних інтересів від внутрішніх і зовнішніх загроз;
- 3) еволюційний підхід, що полягає у розвитку і зміні держави;
- 4) конкурентний підхід, у межах якого увагу акцентовано на забезпечення належного рівня конкурентоспроможності національної економіки в умовах глобальної конкуренції.

Таблиця 1.9

Дефініції економічної безпеки держави*

Автор, джерело	Змістовна характеристика
Абалкін Л. [1, с. 5]	Стан економічної системи, який дозволяє розвиватися їй динамічно й ефективно та вирішувати соціальні завдання і при якому держава має можливості виробляти й проводити в життя незалежну економічну політику
Бельков О. [14, с. 92]	Якісно визначений стан економіки країни, який, з позиції суспільства, бажано зберегти або розвинути в прогресуючих масштабах
Бінько І., Шлемко В. [211, с. 8]	Стан національної економіки, який дозволяє зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз і здатний задовольнити потреби особи, сім'ї, суспільства та держави
Богданов І. [23, с. 28]	Стан економіки країни, який, по-перше, є об'ємним та структурним параметром, що достатній для забезпечення існуючого статусу держави, її незалежного від зовнішнього тиску політичного й соціально-економічного розвитку та, по-друге, здатний підтримувати рівень легальних доходів, який забезпечує абсолютній більшості населення добробут, що відповідає стандартам цивілізованих країн
Бухвальд Є., Гловацька Н., Лазаренко С. [28, с. 26]	Рівень розвитку економіки, який забезпечує економічну, соціально-політичну та військову стабільність в умовах впливу несприятливих чинників
Власюк О. [35, с. 45]	Складна поліструктурна наука про безпеку соціально-економічних систем різних рівнів ієрархії (особа, домашнє господарство, галузь, регіон, сектор економіки, національна економіка, світове господарство)
Глазьев С. [51, с. 3]	Стан економіки і продуктивних сил суспільства з позиції можливостей самостійного забезпечення сталого соціально-економічного розвитку країни, підтримки необхідного рівня національної безпеки держави, а також належного рівня конкурентоспроможності національної економіки в умовах глобальної конкуренції

Продовження таблиці 1.9

Автор, джерело	Змістовна характеристика
Єрмошенко М. [78, с. 29]	Характеризується збалансованістю і стійкістю до негативного впливу внутрішніх і зовнішніх загроз, здатністю забезпечувати на основі реалізації національних економічних інтересів сталий і ефективний розвиток вітчизняної економіки і соціальної сфери
Козаченко Г. [178, с. 57]	Сукупність умов, за яких країна спроможна: у довгостроковому режимі задовольняти власні інтереси; генерувати інноваційні зрушення в економіці; протистояти зовнішнім загрозам; реалізовувати конкурентні переваги в міжнародному поділі праці
Мунтіян В. [129, с. 10]	Загальнонаціональний комплекс заходів, спрямованих на постійний і стабільний розвиток держави, що включає механізм протидії внутрішнім і зовнішнім загрозам
Методичні рекомендації [155]	Стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз, забезпечувати високу конкурентоспроможність у світовому економічному середовищі і характеризує здатність національної економіки до сталого та збалансованого зростання
Паньков В. [145, с. 5]	Такий стан національної економіки, який характеризується її стійкістю, «імунітетом» до впливу внутрішніх та зовнішніх чинників
Пастернак-Таранушенко Г. [146, с. 29]	Стан держави, що забезпечує можливість створення і розвитку умов для плідного життя її населення, перспективного розвитку її економіки в майбутньому та зростання добробуту її мешканців
Рубанов В. [165, с. 31]	Здатність національної економіки забезпечити добробут нації та стабільність внутрішнього ринку незалежно від дії зовнішніх чинників
Шлемко В., Бінько І. [211, с. 8]	Стан національної економіки, який дозволяє зберігати стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз і здатний задовольнити потреби особи, сім'ї, суспільства, держави

* систематизовано на підставі опрацювання наукових джерел

Згідно наказу Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» виділяють наступні складові системи економічної безпеки: виробничу, демографічну, енергетичну, зовнішньоекономічну, інвестиційно-інноваційну, макро-

економічну, продовольчу, соціальну, фінансову [155]. Сутність та характеристика складових економічної безпеки держави наведено у таблиці 1.10.

Таблиця 1.10

Складові економічної безпеки держави*

Складова	Змістовна характеристика
Виробнича безпека	Стан виробничої сфери країни, за якого забезпечується максимально ефективне використання наявних виробничих потужностей у країні, їх модернізація та розширене відтворення, зростання рівня інноваційності виробництва і підвищення рівня конкурентоспроможності національної економіки
Демографічна безпека	Стан захищеності держави, суспільства та ринку праці від демографічних загроз, за якого забезпечується розвиток України з урахуванням сукупності збалансованих демографічних інтересів держави, суспільства й особистості відповідно до конституційних прав громадян України
Енергетична безпека	Стан економіки, що сприяє ефективному використанню енергетичних ресурсів країни, наявності на енергетичному ринку достатньої кількості виробників та постачальників енергії, а також доступності, диференційованості та екологічності енергетичних ресурсів
Зовнішньоекономічна безпека	Стан відповідності зовнішньоекономічної діяльності національним економічним інтересам, що забезпечує мінімізацію збитків держави від дії негативних зовнішніх економічних чинників та створення сприятливих умов для розвитку економіки завдяки її активній участі у світовому розподілі праці
Інвестиційно-інноваційна безпека	Стан економічного середовища у державі, що стимулює вітчизняних та іноземних інвесторів вкладати кошти в розширення виробництва в країні, сприяє розвитку високотехнологічного виробництва, інтеграції науково-дослідної та виробничої сфери з метою зростання ефективності, поглиблення спеціалізації національної економіки на створенні продукції з високою часткою доданої вартості
Продовольча безпека	Стан виробництва продуктів харчування в країні, що здатний повною мірою забезпечити потреби кожного члена суспільства в продовольстві належної якості за умов його збалансованості і доступності для кожного члена суспільства

Продовження таблиці 1.10

Складова	Змістовна характеристика
Соціальна безпека	Стан розвитку держави, за якого держава здатна забезпечити гідний і якісний рівень життя населення незалежно від віку, статі, рівня доходів, сприяти розвитку людського капіталу як найважливішої складової економічного потенціалу країни
Макро-економічна безпека	Стан економіки, за якого досягається збалансованість макроекономічних відтворювальних пропорцій
Фінансова безпека	Стан фінансової системи країни, за якого створюються необхідні фінансові умови для стабільного соціально-економічного розвитку країни, забезпечується її стійкість до фінансових шоків та дисбалансів, створюються умови для збереження цілісності та єдності фінансової системи країни. Фінансова безпека, у свою чергу, має такі складові: банківська безпека; безпека небанківського фінансового сектору; бюджетна безпека; валютна безпека; грошово-кредитна безпека

*сформовано за [155]

Однак, перш ніж представляти ієрархію систем економічної безпеки необхідно охарактеризувати доволі поширений термін «система». Цей термін є об'єктом постійних дискусій науковців, хоча на інтуїтивному рівні більшість дослідників розуміють і характеризують поняття «система» без особливих зусиль, однак формалізація поняття викликає багато суперечностей. Термін «система» грецького походження, що в перекладі означає складене з частин, поєднання, складання, сполучення.

Ієрархію систем економічної безпеки наведено на рис. 1.2.

Отже, економічну безпеку держави не варто розглядати відокремлено, адже економічна безпека регіонів та економічна безпека суб'єктів тісно пов'язані. Адже держава через відповідні органи, прийняті законодавчі акти, економічну політику тощо створює умови для функціонування суб'єктів господарювання. Окрім того, економічна безпека держави та регіону залежить від економічної безпеки суб'єктів господарювання, які створюють робочі місця, сплачують податки в місцевий та державний бюджети, тощо.

Стан економічної безпеки регіону можна оцінити за допомогою спеціальних засобів: показників, індикаторів, критеріїв оцінки, що розробляються і використовуються в державній статистиці і в різних областях науки.

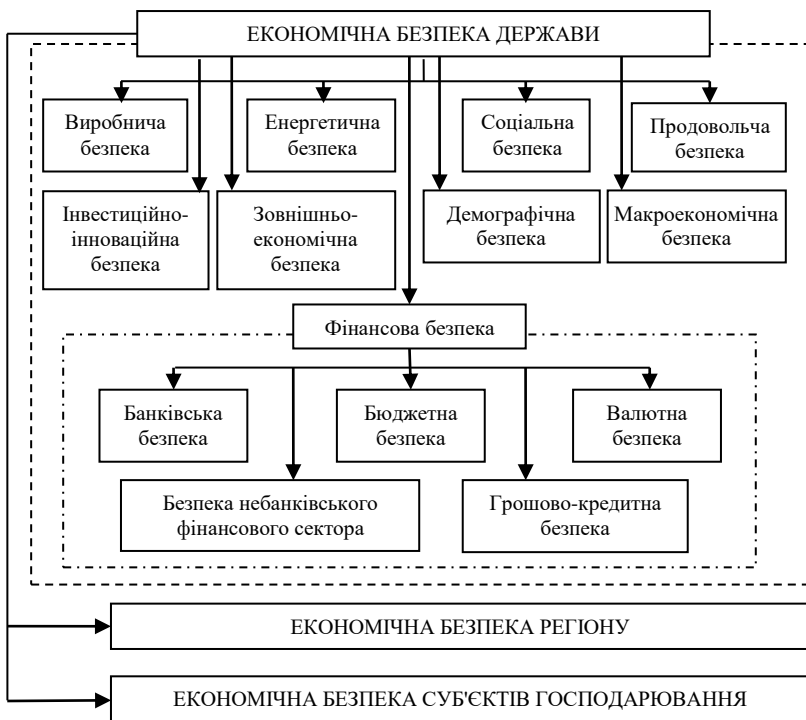

Рис. 1.2. Ієрархія систем економічної безпеки

Без сумніву, регіональні соціально-економічні інтереси, загрози і порогові значення показників повинні враховувати специфіку розвитку соціально-економічної системи. Однак беззаперечним є твердження, що індикатори економічної безпеки країни і регіонів не можуть бути однаковими, адже система викликів та загроз, які формуються на кожному з рівнів, є доволі відмінною.

З іншого боку, для побудови системи економічної безпеки найважливіша властивість індикаторів – це їх взаємодія, яка існує завжди, і лише при певних умовах наростання сили небезпеки може бути порушена, коли значення індикаторів виходять за встановлені межі, набувають екстремального характеру і стають очевидними наслідки для соціально-економічної системи. Накопичення інформації про чисельні параметри такої взаємодії необхідне для визначення соціально-економічних наслідків прийнятих управлін-

ських рішень, оцінки значущості тих чи інших загроз економічній безпеці регіону. Саме тому розробка системи критеріїв та параметрів економічної безпеки регіонів повинна базуватися на використанні наступних загально методичних ознак:

- по-перше, комплектності, необхідності аналізу та обліку всіх сторін об'єкту дослідження;
- по-друге, системності, врахування низки взаємозв'язків і взаємозалежностей;
- по-третє, варіантності (альтернативності), виявлення та обґрунтування декількох варіантів виходу з кризової ситуації;
- по-четверте, прийнятного ризику, тобто виявлення та реалізації доступних заходів щодо недопущення виникнення порогових та післяпорогових ситуацій.

Інноваційний розвиток вітчизняної економіки за умов підвищення рівня невизначеності зовнішнього середовища обумовлює необхідність перегляду сформованих уявлень про сутність механізму забезпечення економічної безпеки на регіональному рівні. Наявність розвинутої регіональної, перш за все, інфраструктурної підтримки стає одним з визначальних напрямів посилення конкурентних позицій вітчизняних підприємств на світовому ринку, та реалізується через систему інституційних утворень, діяльність яких спрямована на інформаційно-консультативний, гарантійний, посередницький, збутово-постачальницький супровід укладених та реалізованих угод.

В процесі інтеграції у світовий економічний простір економіка України зіткнулась з системним викликом, який обумовлений структурною перебудовою світового господарства та посиленням глобальної конкуренції. Відповідно, захист інтересів соціально-економічних систем нерозривно пов'язаний з пошуком шляхів підвищення їх економічної безпеки.

В цілому, побудові ефективної моделі функціонування системи економічної безпеки регіону присвячена значна кількість робіт. У науковій літературі представлені численні погляди і точки зору, що відображають особисті позиції авторів. Проте відсутні загальноприйняті і узгоджені методологічні підходи, особливо відзначаємо дефіцит цілісних розробок в галузі методології та інструментарію моніторингу економічної безпеки соціально-економічних систем.

Аналіз праць зарубіжних науковців показує, що категорія економічної безпеки частіше всього розглядається з погляду загроз,

що можуть виникати щодо суб'єктів соціально-економічної системи, класифікуючи їх за різними ознаками. Наприклад, на думку Т. Ю. Феofilової, систему економічної безпеки регіону повинні складати такі елементи: нормативно-правові акти, які регулюють сферу економічної безпеки регіону; суб'єкти управління відносинами; об'єкти управління економічною безпекою; негативні дії і наслідки їх впливу на економічну безпеку регіону; групи показників, що характеризують поточний стан в сфері економічної безпеки [196].

І. В. Глуштенков [53] вважає, що в систему економічної безпеки, адаптовану до регіональних особливостей, повинні входити: організаційна структура (система органів законодавчої, виконавчої та судової влади); нормативно-правова база, покликана регламентувати відносини суб'єкта у сфері економічної безпеки; пріоритетні напрями для забезпечення економічної безпеки на регіональному рівні (з урахуванням напрямів довгострокового розвитку соціально-економічної системи); внутрішні загрози економічній безпеці регіону; система моніторингу для виявлення і прогнозування загроз; інструментарій оцінки рівня економічної безпеки на регіональному рівні; сукупність організаційних, економічних і правових заходів щодо запобігання загроз і забезпечення економічної безпеки.

Заслугує на увагу підхід Є.С. Мітякова [126] до виділення основних компонент системи економічної безпеки регіону:

1) регіональні економіки як структурні елементи загального економічного простору країни – мезорівень національної економіки, що відображає особливості адміністративно-територіального поділу країни, визначає місце, роль і специфічні інтереси регіонів в сфері економіки;

2) специфічні виклики і загрози на регіональному рівні управління і господарювання;

3) єдина індикативна система регіональної економічної безпеки;

4) порогові значення індикаторів регіональної економічної безпеки;

5) організаційно-інституційна структуру моніторингу;

6) правова забезпеченість регіональних систем економічної безпеки.

У працях вітчизняних науковців трактування економічної безпеки також пов'язане з аналізом загроз (перш за все, зовнішніх), які виникають по відношенню до соціально-економічної системи. Наприклад, колектив авторів за ред. В. М. Геєця [128] на основі

моделі класифікації загроз економічній безпеці регіону визначають вплив найважливіших чинників регіонального розвитку на ступінь прояву окремих загроз. Сухоруков А. І., Мошенський С. З., Петрук О. М. [186] оцінюють стан економічної безпеки регіонів України з урахуванням дії загрози спаду виробництва продукції промисловості. Дослідження факторів виникнення загроз виробничого характеру залежно від виробничої спеціалізації регіону представлено в роботі Головченка О. М. [55].

Бабець І. Г. [9] досліджує чинники промислового виробництва та проблеми формування виробничої безпеки українських регіонів, а також визначає вплив виробничо-технологічних загроз на рівень економічної безпеки. На думку Білика Р. В. [19], для адекватного оцінювання рівня економічної безпеки потрібно постійно відстежувати вплив різних чинників, оскільки їхня дія є різнополярною і залежно від ситуації вони можуть перешкоджати або сприяти забезпеченню безпеки.

Цікавим для дослідження є підхід Іванової Н. С. [85], яка до переліку загроз економічної безпеки регіонів пропонує відносити такі чинники:

– втрата ринків збуту, який теоретично має прямий вплив на економічну безпеку регіону. Через втрату ринків збуту продукції (послуг) суб'єктів господарювання регіону зменшуються показники валового регіонального продукту та обсягів реалізації промислової продукції (послуг), як наслідок зменшується добробут населення регіону. Для уникнення зазначеної загрози в межах регіонального управління необхідно розробити програми зміцнення конкурентоспроможності регіональної промисловості. У цьому дослідженні як кількісний вимірник використовуються показники обсягів експорту товарів та послуг регіону; загроза – зменшення рівня експорту товарів та послуг регіону;

– втрата конкурентоспроможності та конкурентних переваг. Головним наслідком втрати регіоном конкурентоспроможності є погіршення рівня життя його населення, саме тому як кількісний вимірник використовується показник «Частка населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць нижчими фактичного прожиткового мінімуму, відсотки»; загроза – погіршення рівня життя населення;

– міграція населення – одна з головних загроз регіональної економічної безпеки, яка є наслідком неефективного регіонального

управління. З посиленням міграційних процесів спостерігається втрата людського та трудового потенціалу, що призводить до руйнування промислового потенціалу регіону. Кількісний вимірник – «Міграційний приріст, скорочення (–)»; загроза – еміграція населення регіону в інші регіони або за кордон.

В цілому, проведені дослідження показали, що проаналізовані загрози економічної безпеки регіонів, розглянуті у працях вітчизняних та зарубіжних науковців, у більшій мірі можуть бути подолані шляхом формування кластерів. Виходячи з класичного розуміння поняття «кластер», розкритого у працях М. Портера у роботі [153], це є форма мережі, яка зустрічається в межах географічного регіону, в якому близьке розташування фірм і організацій забезпечує наявність певних форм спільності і підвищує частоту і силу їх взаємодії [153, с. 234]. Також М. Портер стверджував, що кластер представляє собою просторову організаційну форму, яка за своєю суттю може бути більш ефективною поряд з іншими формами інтеграційних утворень щодо компонування факторів виробництва – в разі доступності конкурентоспроможних місцевих постачальників [153, с. 222].

Судячи з визначень, формування кластера в соціально-економічній системі дозволяє оптимізувати просторову організацію регіону та віднайти ефективні інноваційні форми взаємодії господарюючих суб'єктів на визначеній території. Як наслідок, в регіональній площині спостерігаємо зменшення впливу зовнішнього середовища на розвиток як окремих суб'єктів ринкових взаємодій, так і соціально-економічної системи в цілому; зміцнення конкурентних позицій території на національному та міжнародному рівнях дозволяють локальним органам влади створити дієву систему захисту регіональних товаровиробників та місцевого ринку в цілому. З іншого боку, нові можливості, які отримують суб'єкти підприємницької діяльності за рахунок посилення системи регіональної підтримки та захисту, дозволяють їм віднайти нові форми співпраці, що в майбутньому призведе до зміцнення їх конкурентних позицій на національному і міжнародному рівнях, і сприятиме зростанню ступеня їх економічної безпеки і території їх функціонування.

Як показано у таблиці 1.11, окремі дослідження взаємозв'язку економічної безпеки регіону та кластерів були предметом вивчення як вітчизняних, так і зарубіжних науковців.

Таблиця 1.11

**Врахування складових економічної безпеки регіону
в працях науковців при дослідженні кластері***

Автор, джерело	Визначення кластера
Войнаренко М. П. [40]	Кластер – це галузево-територіальне добровільне об'єднання підприємницьких структур, що тісно працюють з науковими установами, громадськими організаціями та органами місцевої влади з метою підвищення конкурентоспроможності власної продукції та сприяння економічному розвитку регіону
Яшева Г. А. [216]	Кластер являє собою регіональну виробничу мережу взаємодіючих підприємств, організацій і установ, включаючи постачальників, виробників і покупців, які взаємопов'язані в технологічному ланцюгу і активно співпрацюють як між собою, так і з місцевими органами державного управління з метою підвищення конкуренто-спроможності суб'єктів і регіону
Соколенко С. [179]	Кластер або мережева промислова група – це група близьких, географічно взаємопов'язаних компаній і співпрацюючих з ними організацій, які спільно діють в певному виді бізнесу і характеризуються спільністю напрямів діяльності та взаємодоповнюють один одного. У широкому розумінні, кластер – це агломерація фірм та їхніх постачальників, що дозволяє створити локально сконцентрований ринок праці
Дегтярьов П. Я., Полосін І. В. [64]	Кластер – економічна агломерація взаємопов'язаних підприємств в межах локальної території
Уськова Т. В. [193]	Кластер – просторово сконцентрована критична маса багаточисельних спеціалізованих дійових осіб, які залучені в комбіновані конкуренцію і кооперацію
Асаул А. М., Скуматов Є. Г., Локтеєва Г. Є. [8]	Кластери можна розглядати як один з різновидів великих мереж підприємницького типу. Вони представляють собою мережу, яка охоплює широкий спектр соціально-економічних аспектів. Як наслідок територіально-галузевого поділу суспільного виробництва кластери реально втілюють ідеологію мережевого підходу, відображають регіональні, міжрегіональні, національні, а в ряді випадків і міжнаціональні процеси, і є результатом розподілу виробничих сил

* систематизовано на підставі опрацювання наукових джерел

Зокрема, Войнаренко М. П. [40], Яшева Г. А. [216], Уськова Т. В. [193] у якості ключової регіональної економічної переваги від створення кластера виділяють зростання конкурентоспроможності со-

ціально-економічної системи, Соколенко С. І. [179] зосереджується на підвищенні якості працівників та формуванні місцевого концентрованого ринку праці, Дегтярьов П. Я., Полосін І. В. [64], Асаул А. М., Скуматов Є. Г., Локтеєва Г. Є. [8] наголошують, що виникнення інтегративних утворень в регіоні дозволяє краще визначити територіальні пріоритети та, відповідно, відстояти регіональні інтереси, та забезпечує ефективний перерозподіл виробничих сил на певній території.

Підтримуємо думку Борзунова А. А. [26] про те, що світовий досвід передових країн переконливо доводить не лише про ефективність, але й неминучу закономірність формування кластерів; саме завдяки їх функціонуванню замість традиційного об'єктного управління в регіоні створюється єдина система, яка включає всі компоненти продукту (послуги) та інститути, які приймають участь у його створенні. Без сумніву, використання кластерного підходу при плануванні розвитку регіональної економіки дозволяє забезпечити ефективний захист всіх учасників внутрірегіональних кластерних взаємодій від загроз зовнішнього та внутрішнього середовища шляхом створення основи для узгодження умов економічної діяльності та активного інформаційно-консультативного обміну всередині соціально-економічної системи.

Ефективність кластерного механізму обумовлена зниженням елемента невизначеності і високим ступенем передбачення ринкової ситуації для всіх учасників кластера. Таким чином, для забезпечення сталого розвитку як України в цілому, так і окремих її регіонів, необхідна розробка і реалізація послідовної кластерної політики.

На рис. 1.3 показано графічне зображення ролі регіонального кластера у створенні стійкої регіональної системи [26].

Як бачимо, створення та функціонування одного чи кількох кластерів в соціально-економічній системі дозволяє підвищити рівень економічної безпеки регіону. Відповідно, місцеві органи влади повинні бути зацікавлені у проведенні постійного моніторингу за діяльністю існуючих кластерів, що потребує вироблення чітких критеріїв оцінки окремих напрямів їх роботи. Незважаючи на різноманітність форм прояву територіально-галузових об'єднань та, здавалось би, неможливість вироблення уніфікованих алгоритмів їх моніторингу та оцінки результативності впливу на економіку соціально-економічної системи, в міжнародній практиці вироблені чіткі якісні критерії оцінки розвитку кластерів:

Рис. 1.3. Роль регіонального кластера у створенні стійкої регіональної системи

– релевантність – відповідність цілей програми кластера вирішуваним проблемам і зовнішнім викликам; оцінка за критерієм релевантності – це оцінка якості розробки та підготовки програми кластера;

– результативність – наскільки добре засоби і інструменти програми кластера конвертуються в конкретні заходи кластера в порівнянні з альтернативними підходами;

– ефективність – показує внесок отриманих результатів в досягнення конкретної мети кластера за програмою, ефективність – це співвідношення результати / витрати;

– імпакт – відображає вплив кластера на його розширене оточення, внесок територіально-галузевого об’єднання в досягнення більш широких (стратегічних) цілей соціально-економічної політики регіону;

– стійкість – ймовірність того, що вигоди від реалізації програми розвитку і підтримки кластера будуть продовжувати діяти після припинення заходів державної підтримки.

З метою кількісної оцінки кластера в міжнародній практиці прийнято визначати:

1) показники агломерації кластера (похідні показники від даних щодо зайнятості):

– розмір кластера – відношення числа працюючих в кластері до числа зайнятих в галузі в національному масштабі;

– спеціалізація («локальний квотент») – наскільки вага кластера в регіоні перевершує вагу галузі, в якій працює кластер, в національному масштабі;

– вага кластера в регіоні – як відношення числа працюючих в кластері до загальної зайнятості в регіоні;

2) «зоряний рейтинг» кластера – за кожним з трьох визначених показників агломерації кластеру може бути присвоєна «зірка» (максимальне число «зірок» – 3):

– якщо за розміром кластера він входить в першу десятку регіональних кластерів даної категорії в країні;

– якщо показник спеціалізації не менше 2;

– якщо за вагою в регіоні кластер входить в першу десятку регіональних кластерів (або п'ятірку залежно від розміру соціально-економічної системи та кількості функціонуючих в ній кластерів).

Вплив кластера на сталий розвиток регіону можна простежити тільки через динаміку відповідних індикаторів. Корабльова А., Карпов В., Капогузов Є. [106] сформувавши перелік індикаторів регіонального сталого розвитку, які відповідають таким вимогам:

– вираз індикаторів в кількісних абсолютних значеннях;

– доступність значень індикаторів для дослідника;

– періодичність збору значень індикаторів;

– відповідність індикаторів виявленим групам факторів зовнішнього і внутрішнього середовища кластера.

Індикатори сталого розвитку регіону, що відповідають факторам розвитку кластерів, представлені в таблиці 1.12. Ці індикатори згруповані за узагальненими зовнішніми і внутрішніми чинниками формування кластера в соціально-економічній системі і дозволяють ідентифікувати їх за допомогою традиційних статистичних показників. Як видно з таблиці, чисельність населення, на яку впливає в тому числі міграційний приріст, виступає базовим елементом чисельності студентів різних освітніх рівнів і в подальшому – основою для формування робочої сили і рівня зайнятості населення, що в сукупності характеризує пропозицію праці на регіональному ринку.

Таблиця 1.12

**Індикатори сталого розвитку регіону, що відповідають
зовнішнім і внутрішнім факторам формування кластера**

Група факторів	Перелік факторів
<i>Зовнішні фактори</i>	
Пропозиція праці	Чисельність населення; міграційний приріст; чисельність робочої сили; рівень зайнятості населення; рівень безробіття; підвищення кваліфікації робітників; випуск бакалаврів, магістрів
Підприємницька активність та наука	Кількість підприємств та організацій, малих підприємств; інвестиції в основний капітал; розподіл інвестицій в основний капітал за джерелами фінансування; кількість організацій, що виконують наукові дослідження і розробки
Постачання та інфраструктура	Автомобільні дороги загального користування; вантажопотоки та пасажиропотоки всіма видами транспорту загального користування; енергомісткість валового регіонального продукту; споживання електроенергії; кількість активних абонентів фіксованого широкомугового доступу до мережі Інтернет; обсяг інформації, яка була отримана/передана абонентам Інтернет-мережі
<i>Внутрішні фактори</i>	
Людський капітал	Середньорічна чисельність зайнятих за видами економічної діяльності; середньооблікова чисельність робітників малих підприємств за видами економічної діяльності; середньодушові грошові доходи населення; середньомісячна номінальна заробітна плата; коефіцієнт диференціації доходів
Соціальний капітал та партнерство	Розподіл числа підприємств і організацій за видами економічної діяльності; розподіл підприємств і організацій за організаційно-правовими формами; розподіл підприємств і організацій за формами власності; число малих підприємств за видами економічної діяльності
Інновації та НДДКР	Вартість основних засобів; ступінь зносу основних засобів; обсяг відвантажених товарів власного виробництва, виконаних робіт і послуг власними силами за видами економічної діяльності; чисельність персоналу, зайнятого науковими дослідженнями і розробками; інноваційна діяльність органів; внутрішні витрати на наукові дослідження і розробки; розроблені передові виробничі технології; обсяг інноваційних товарів, робіт, послуг; оборот зовнішньої торгівлі; товарна структура експорту та імпорту

Група факторів «Підприємницька активність і наука» розкривається через чисельність підприємств, обсяги джерела інвестицій, кількість підприємств, зайнятих науковими дослідженнями та розробками. Третя група факторів – «Постачання і інфраструктура» – об'єднує в собі цілий ряд індикаторів стійкого розвитку регіону щодо стану транспортної, енергетичної та інформаційної інфраструктури. Наявність і якість інфраструктури суттєво впливає на рішення інвесторів при прийнятті рішення або відкривати нову справу або розвивати наявні в регіоні підприємства.

Група внутрішніх факторів кластера «Людський капітал» одночасно є наслідком пропозиції праці на ринку і водночас сприяє його якісному і кількісному наповненню. Кластери займаються різноманітними видами діяльності, об'єднують підприємства різних організаційно-правових форм і форм власності, що характеризує уміння управлінського персоналу кластера зміцнювати соціальний капітал всередині об'єднання і налагоджувати партнерські взаємини. І, нарешті, чинник «Інновації та НДДКР» як ключова особливість кластера, що відрізняє його від інших територіально-галузевих об'єднань, забезпечується створенням творчих колективів, зайнятих науковими дослідженнями і розробками, що мають гідну заробітну плату.

Для організації високотехнологічного та наукоємного виробництва потрібні сучасні верстати та обладнання, що не може не відбитися на вартості і інші характеристики основних фондів. В разі успішної діяльності кластера сталому розвитку регіону сприятиме зростання обсягів відвантажених товарів власного виробництва, реалізованих на внутрішньому і зовнішньому ринках.

Якщо розглянути індикатори привести до чисельності населення чи іншої оціночної бази, то це підвищить порівнянність різних територій при оцінці стійкості їх розвитку. Крім виявлення тенденцій зростання або зниження індикатора, додатковим параметром оцінки служить його граничне значення. Наприклад, якщо значення «позитивного» індикатора демонструє зростання, але протягом кількох звітних періодів знаходиться нижче порогового значення, то це свідчить про низьку стійкість соціально-економічного розвитку регіону за даним напрямом.

З метою оцінки впливу кластера на економічну безпеку і конкурентоспроможність соціально-економічних систем Ковальчук Ю. А., Степнов І. М. [96] рекомендують проводити експертизу за критеріями, які бути нами модифіковані відповідно до вітчизняних потреб та представлені у таблиці 1.13.

Таблиця 1.13

**Формат експертизи оцінки впливу кластерів
на економічну безпеку та конкурентоспроможність регіону**

Зміст питання	Коефіцієнт	Бал
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
1. Яка загальна потреба в кластері, діяльність якого здійснюється в регіоні?	0,1	–
1.1. Потреба в кластері не виявлена, його діяльність не співвідноситься з регіональними ресурсами		0
1.2. Потреба в кластері існує, проте чітко не сформована		30
1.3. Потреба в кластері виявлена, але для здійснення його діяльності потрібні спеціальні дії з боку місцевих органів влади		70
1.4. Кластер є об'єктивно існуючим регіональним об'єднанням		100
2. Який профіль послуг ініціатора утворення кластера (далі – ІУК)?	0,1	–
2.1. ІУК є елементом регіональної інфраструктури, але поінформованість про його діяльність низька		20
2.2. ІУК надає виключно консультативні та маркетингові послуги підприємствам – членам кластера		40
2.3. ІУК здійснює роботу з координації дій учасників кластера		70
2.4. ІУК здійснює роботу щодо розвитку коопераційних зв'язків між підприємствами – членами кластера, а також розробляє проекти розвитку кластера та реалізації нових кластерних ініціатив		100
3. Інституційна цінність ІУК на рівні регіону:	0,1	–
– програми розвитку кластера, розроблені ІУК, не знайшли відображення в програмах соціально-економічного розвитку регіону		20
– існує узгоджена з місцевими органами влади та іншими учасниками кластера концепція розвитку, розроблена ініціатором об'єднання		60
– ІУК на правах рівноправного партнера приймає участь в заходах, які організуються місцевими органами влади з метою розробки програм розвитку промисловості регіону та просування регіональних брендів		100
4 Прозорість діяльності кластера та доступність інформації про нього:	0,1	–
– створені та відповідають встановленим параметрам		50

Продовження таблиці 1.13

1	2	3
– створені, відповідають встановленим параметрам, і включають можливість електронної подачі заявок на надання послуг кластера та доступу до бази даних для потенційних учасників об'єднання		100
5. Формування моделі менеджменту кластера та місце ГУК серед учасників кластера:		–
– ГУК лише надає консультативні послуги для своїх учасників		30
– ГУК координує діяльність учасників кластера на основі спеціально створеного регламенту взаємодії кожного з членів об'єднання	0,1	80
– існують спеціально розроблені правові документи, в яких відображені механізми гарантування захисту інтересів різних груп учасників кластера		100
6. Перспективність розвитку кластера:		–
– кластер відноситься до традиційної галузі, тому ринки реалізації продукції та послуг визначені та прогнозовані		30
– потрібні додаткові маркетингові дослідження ринків реалізації продукції та послуг учасників кластера	0,1	50
– існують перспективи розвитку ринку реалізації в національному масштабі		80
– існують перспективи розвитку ринку реалізації в світовому масштабі		100
7. Джерела фінансування діяльності кластера:		–
– переважно державний бюджет		20
– переважно місцевий бюджет	0,1	50
– із залученням недержавних коштів		70
– переважно небюджетні джерела фінансування		100
8. Економічна цінність кластера для регіону:		–
– повний цикл виробництва продукції (надання послуг)		30
– повний цикл виробництва продукції (надання послуг); зростання клієнтської бази		60
– повний цикл виробництва продукції (надання послуг); зростання клієнтської бази; збільшення числа зайнятих в кластері	0,15	80
– повний цикл виробництва продукції (надання послуг); зростання клієнтської бази; збільшення числа зайнятих в кластері; позитивні відгуки клієнтів		100
9 Суспільна цінність кластера для регіону:		–
– збереження і створення нових робочих місць		50
– інноваційні розробки і комерціалізація наукових досліджень	0,15	60
– збільшення податкових надходжень		80
– зростання інвестиційної привабливості регіону		100

Практичну цінність запропонованого формату експертизи вбачасмо не лише у використанні елементів експертного оцінювання при визначенні ваги кожного з напрямів, за яким проведене опитування, але й можливості визначення вагомості кожного з питань залежно від обраного варіанта відповіді. З позиції забезпечення економічної безпеки соціально-економічної системи даний формат експертного опитування дозволяє встановити економічну, інституційну, суспільну та інвестиційну цінність створення кластерів в регіоні. Запропонований підхід дозволяє не тільки створити базу для порівняння, але і забезпечує можливість планування діяльності територіально-галузових об'єднань в умовах підвищення економічної безпеки і конкурентоспроможності соціально-економічних систем.

Як бачимо, регіональні особливості визначають всю сукупність загроз і небезпек, які впливають не тільки на безпеку даного регіону, а й країни в цілому. Ці аспекти повинні бути враховані при формулюванні сутності регіональної політики щодо забезпечення економічної безпеки. Таким чином, сутність економічної безпеки реалізується в системі її критеріїв і показників.

Загалом, проведені дослідження показали, що аналіз регіону з позиції визначення рівня його економічної безпеки вимагає виділення конкретних критеріїв оцінки і показників – індикаторів, порогові значення яких (або коридор цих порогових значень) допомагають здійснити комплексну оцінку стану регіону, визначення загроз і небезпечних тенденцій. На рівень і ступінь зміни регіональних пропорцій впливають безліч факторів, найважливіші з яких стан, динаміка і сукупна пропорційність базових і інфраструктурних галузей в економіці регіону, структура і рівень розвитку його інноваційного потенціалу. Тільки раціоналізація і оптимізація регіональних пропорцій, зокрема всього відтворювального процесу, зможе забезпечити динамічний, збалансований, сталий розвиток економіки регіону.

Сьогодні надійні конкурентні позиції регіонів і підвищення рівня їх конкурентоспроможності стають важливими умовами сталого розвитку регіональної економіки. При цьому підвищення конкурентоспроможності регіону розглядається не тільки як інструмент розвитку його економіки, а й як головний чинник підвищення рівня і якості життя населення. Такий підхід до розвитку соціально-економічних систем дозволяє аналізувати у якості факторів економічного процесу, які створюють або послаблюють загрозу економічній безпеці регіону, не тільки фактори виробництва, але і його конкурентні слабкості і переваги на таких конкурентних полях, як ринок

капіталу, інвестицій, робочої сили, товарів і послуг. За цих умов застосування теорії кластерів до інноваційного та конкурентоспроможного розвитку регіональної економіки є необхідною умовою, яка дозволяє більш чітко сформулювати уявлення про сучасний розвиток внутрірегіональних мережеских утворень та оцінити їх вплив на поведінку соціально-економічних систем в цілому.

1.3. Концептуальні характеристики системи економічної безпеки підприємства з позиції кластерного підходу

Сьогодні вітчизняні суб'єкти господарювання здійснюють діяльність під впливом різноманітних факторів, які великою мірою визначають напрям і темп їх функціонування і розвитку. Успішна діяльність підприємства значно залежить від вміння вчасно розпізнати прояви негативного впливу таких факторів і «увімкнути» власні захисні механізми. Формування захисних механізмів, їх упорядкування та організація є основою економічної безпеки підприємства, яка стала досить актуальною темою досліджень останніх років, особливо за умов інтегративної взаємодії учасників ринкових взаємовідносин.

В економічній безпекології економічна безпека є центральною категорією та розглядається за вертикаллю «національна економіка – регіон (галузь) – суб'єкт господарської діяльності» [101]. В роботі Т. Г. Васильціва [30] запропоновано розглядати національну економічну безпеку за такими елементами, як: економічна безпека регіону, галузі та сектора економіки. Причому необхідно розглядати ці складові у взаємозв'язку та з точки зору системного підходу. Роль економічної безпеки суб'єкта господарювання в цій вертикалі, яка пояснюється причинно-наслідковим зв'язком категорій, та її місце зображено на рис. 1.4.

Взаємозв'язок економічної безпеки держави та економічної безпеки підприємства досліджені у праці Д. Ламберта [240]. Французький науковець розглядає економічну безпеку підприємства як один із елементів захисту національної економіки.

На рівні держави та регіону економічну безпеку розглядають як: «захищеність інтересів на всіх рівнях економічних відносин і забезпеченості держави і регіонів економічними ресурсами, достатніми для задоволення їх потреб і виконання існуючих зобов'язань, захищеність фінансової, інвестиційної та інших систем, а

також системи ціноутворення, яка характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних впливів, здатністю забезпечити економічну стійкість (стабільність), ефективне функціонування національної і регіональної економічних систем та економічне зростання, забезпечення якості економічних інструментів і послуг, що запобігає негативному впливу можливих прорахунків і прямих зловживань на економічний стан держави та регіонів» [49].

Рис. 1.4. Місце економічної безпеки підприємства в економічній безпекології

Економічну безпеку підприємництва як сектора економіки розглянуто в праці Т. Васильціва [30]. Причому науковець розмежовує поняття «економічна безпека підприємництва», «економічна безпека підприємства» та «економічна безпека підприємницької діяльності», зазначаючи при цьому, що два останніх поняття входять до складу категорії «економічна безпека підприємництва». Таким чином, економічна безпека підприємництва як сектора економіки являє собою стан системи регулювання, а також рівень розвитку підприємництва, за якого дотримуються гарантії захищеності життєво важливих інтересів окремо взятих суб'єктів підприємницької діяльності та підприємництва [31].

В. Нижник зазначає, що «під економічною безпекою варто розуміти найважливішу якісну характеристику економічної системи, що визначає її здатність підтримувати нормальні умови життєдіяльності населення, стійке забезпечення ресурсами розвитку національної економіки» [132, с. 247]. Автор зазначає, що економічна безпека – це складне багатофакторне поняття, найважливішими чинниками якого є економічна незалежність, стабільність та стійкість економіки, здатність до саморозвитку і прогресу (див. рис. 1.5).

На нашу думку, в умовах кластеризації економіки доцільно виділити та акцентувати увагу на такому чиннику, як адаптивність, що є елементом економічної безпеки будь-якої системи. Адаптивність (див. рис. 1.5) є властивістю, яка передбачає здатність системи пристосовувати внутрішні параметри до змін та вимог зовнішнього середовища.

Зображені на рис. 1.5 елементи економічної безпеки автори приписують, головним чином, до економічної безпеки національного рівня. Проте, на нашу думку, вони є характерними на всіх рівнях ієрархії управління. На сучасному етапі соціально-економічного розвитку економічна безпека є не лише передумовою здійснення стабільної діяльності та розвитку підприємства, а й головною умовою його функціонування взагалі.

Не дивлячись на значну кількість напрацювань в сфері економічної безпеки, необхідно зазначити, що донині відбувається ще становлення понятійно-категорійного апарату економічної безпекології, вивчаються причинно-наслідкові зв'язки структурних елементів, невпинно розвивається методологія оцінювання економічної безпеки.

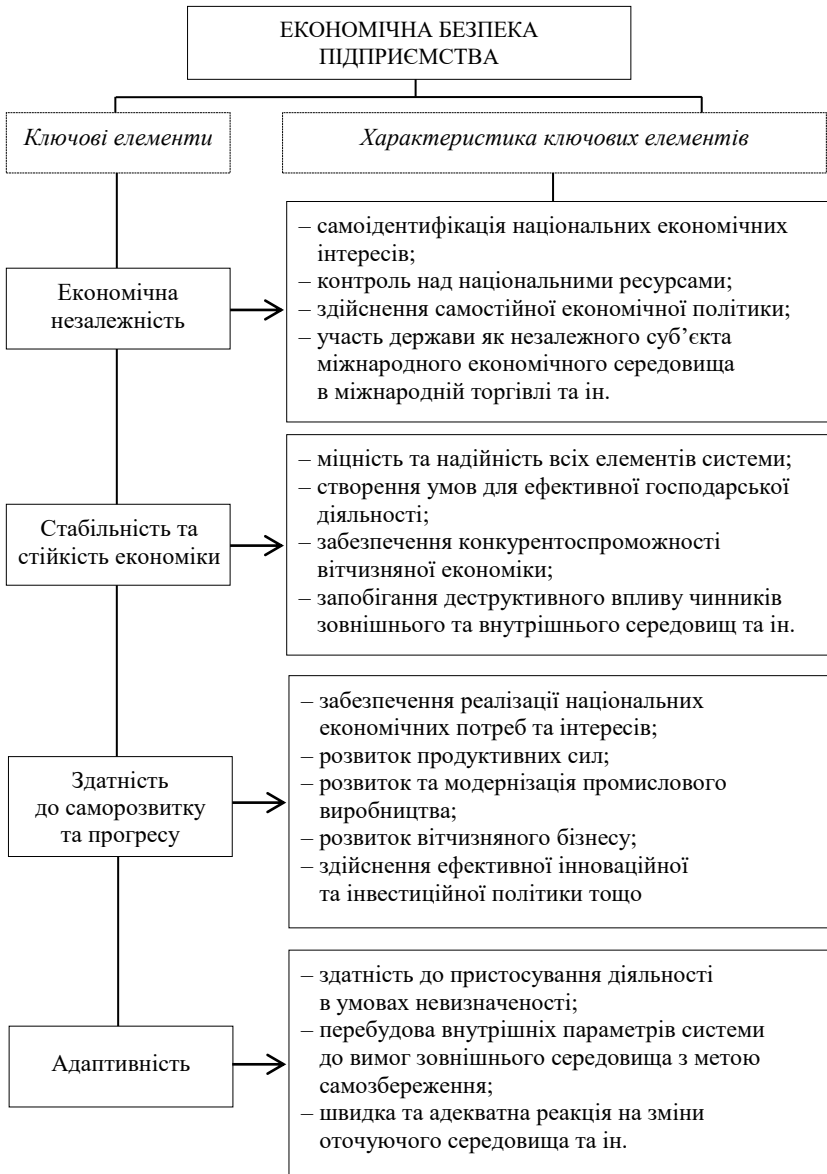

Рис. 1.5. Ключові елементи категорії «економічна безпека»*

*узагальнено за [132, с. 247]

Однак, попри численність досліджень, зокрема тих, об'єктом яких є вивчення економічної безпеки суб'єкта господарювання, не існує єдиного універсального трактування поняття «економічна безпека підприємства», яке б охоплювало весь науковий зміст та сутність даної економічної категорії.

На думку Г. Козаченко та Т. Адаменко [97], всі наявні тлумачення поняття характеризуються незавершеністю та певною декларативністю, а притаманне їм розмаїття, багатоплановість та багатогранність, за словами О. Ілляшенко [88], потребують впорядкування визначень поняття «економічна безпека підприємства».

Розглядаючи наукові трактування економічної безпеки підприємства, необхідно зазначити, що найчастіше вітчизняні науковці розглядають його в наступних варіантах – як:

- стан захищеності від зовнішніх і внутрішніх загроз [48; 115; 148; 194];
- стан найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів [88; 135; 197];
- стійке функціонування суб'єкта [50; 166; 210];
- комплекс заходів щодо забезпечення функціонування підприємства [50; 144; 195];
- стан захищеності інтересів підприємства [123; 169; 208];
- наявність конкурентних переваг [30; 72, с. 14];
- міра гармонізації інтересів підприємства з інтересами зовнішнього середовища [98].

Так, наприклад, І. Шульга [212, с. 42] визначає економічну безпеку як «сукупність економічних відносин, пов'язаних з управлінням діяльністю суб'єкта господарювання шляхом мінімізації впливу внутрішніх і зовнішніх загроз та досягнення поставлених стратегічних цілей».

З іншого боку, представник зарубіжної економічної школи Є. А. Олейніков [135], визначає економічну безпеку підприємства як «стан найефективнішого використання корпоративних ресурсів для запобігання загрозам та забезпечення стійкого функціонування підприємства у теперішньому та майбутньому часі». Ототожнення економічної безпеки з ефективністю використання ресурсів підприємства є досить поширеним у зарубіжній науковій літературі. Такої ж думки дотримується російський науковець О. А. Фірсова [197], позиціонує економічну безпеку підприємства як «стан найбільш ефективного використання всіх видів ресурсів з метою запобігання

(нейтралізації, ліквідації) загроз і забезпечення стабільного функціонування підприємства в умовах ринкової економіки».

Більш повне тлумачення економічної безпеки підприємства представлено в дослідженні М. І. Копитко [104], яке автор позиціонує як «комплексне поняття, що демонструє стан і здатність промислового підприємства так організувати свою діяльність (виробничу, інноваційну, фінансово-інвестиційну, зовнішньоекономічну тощо), щоб захиститися від факторів впливу внутрішнього і зовнішнього середовищ, а також швидко мінімізувати вплив чи ліквідувати наслідки загроз і небезпек, адаптуватися до існуючих умов з найменшими втратами, при цьому змістом поняття є сукупність заходів, які сприяють підтриманню належного рівня конкурентоспроможності та економічної стабільності підприємства, і дозволяють забезпечити високу вмотивованість праці працівників».

Часто в науковій літературі можна зустріти ототожнення економічної безпеки підприємства з його конкурентоспроможністю. Так, з авторської позиції І. Башинської [72] видно, що економічна безпека підприємства – це «стан економічної системи, що характеризується наявністю конкурентних переваг, які досягаються ефективним використанням існуючих власних і залучених ресурсів, своєчасним впровадженням комплексу заходів з метою підтримання нормальних умов працездатності системи для максимального досягнення поставлених цілей у коротко- та довгостроковому періоді в умовах постійної зміни навколишнього середовища». Однак, варто зазначити, що поняття «економічна безпека підприємства» є значно ширшим поняттям та включає не лише наявність конкурентних переваг, а й захищеність інтересів підприємства і самої діяльності від руйнівного впливу факторів зовнішнього та внутрішнього середовищ, стан узгодженості інтересів підприємства з інтересами суб'єктів зовнішнього середовища тощо. Тобто, не можна стверджувати, що те чи інше наукове тлумачення категорії економічної безпеки підприємства є помилковим. Більш доцільно розглядати його комплексно.

Таким чином, всі проаналізовані визначення категорії «економічна безпека підприємства» часто відрізняються за своїм змістом, проте здійснений аналіз дозволяє класифікувати їх у підходи, відповідно до їхнього змісту. В таблиці 1.14 зведено підходи, які найчастіше зустрічаються в економічній науковій літературі.

Таблиця 1.14

**Характеристика підходів до визначення поняття
«економічна безпека підприємства»***

Характеристика підходу	Шляхи забезпечення ЕБП (за підходом)	Фактор впливу	Об'єкт впливу
1	2	3	4
Захисний підхід [48; 123; 144; 148; 155; 169; 194]			
Захищеність діяльності підприємства, його потенціалу та економічних інтересів від деструктивного впливу факторів зовнішнього та внутрішнього середовища	Гармонізація відносин із суб'єктами зовнішнього середовища, наявність ресурсів та їх ефективне використання, швидка адаптація до змін зовнішнього середовища	Загрози, ризики, невизначеність, зміни зовнішнього оточення	Підприємство в цілому, інтереси, потенціал
Процесний підхід [30; 50; 109; 162; 166; 195]			
Ефективне управління діяльністю підприємства та поточними процесами, що забезпечують стабільне функціонування підприємства	Використання корпоративних ресурсів і можливостей, мінімізація негативного впливу зовнішніх та внутрішніх факторів, впровадження дієвої економічної політики	Зовнішнє та внутрішнє середовища	Функціонування (діяльність), розвиток, фінансова стійкість
Ресурсно-функціональний підхід [88; 135; 197]			
Найбільш повне та ефективне використання ресурсів підприємства	Аналіз наявних корпоративних і залучених ресурсів, забезпечення максимально ефективного їх використання	Загрози, ризики	Корпоративні ресурси
Стійкісний підхід [79; 177; 180; 200; 210]			
Економічна і фінансова стійкість підприємства, стабільний розвиток	Ефективне використання ресурсів підприємства, швидка адаптація до змін умов функціонування	Зовнішні та внутрішні загрози	Функціонування і розвиток, цілі та місії підприємств
Конкурентний підхід [30; 72]			
Наявність конкурентних переваг та їх використання	Ефективне використання власних та залучених ресурсів, реалізація конкурентних переваг	Зміни навколишнього середовища	Стан економічної системи

Продовження таблиці 1.14

1	2	3	4
Гармонізаційний підхід [98]			
Узгодження економічних інтересів підприємства та суб'єктів зовнішнього середовища	Впровадження заходів щодо адаптації діяльності підприємства до змін зовнішнього середовища	Існуючі та потенційні загрози	Економічні інтереси
Стратегічний підхід [208]			
Реалізація стратегічних інтересів підприємства	Захист від загроз та використання можливостей, що надаються зовнішнім середовищем	Існуючі та потенційні загрози	Стратегічні інтереси підприємства

*сформовано на основі опрацювання наукових джерел

Найбільш поширеним підходом до трактування поняття «економічна безпека підприємства» є захисний. Економічну безпеку підприємства розглядають як стан захищеності від впливу факторів зовнішнього і внутрішнього середовищ. Визначальними атрибутивними поняттями цієї категорії є «загроза» та «захищеність».

«Загроза – це об'єктивізований чинник потенційно негативного впливу» [169]. Однак, якщо загроза сприймається та розглядається науковцями більш-менш однозначно як ймовірність настання негативних умов, то «захищеність» в розрізі розгляду даного підходу необхідно розглядати критично.

У дослідженнях В. Кузьомка [111] розкрито зміст поняття «захищеність». Відповідно, його суть зводиться до перебування об'єкту захисту під захистом, «під щитом». Тобто, як пояснює автор, об'єкт знаходиться у безпеці лише тоді, коли перебуває відмежованим від зовнішнього середовища. Сутність безпеки реалізується, звичайно, але це, в свою чергу, суперечить суті самого підприємства як відкритої соціально-економічної системи. Адже підприємство за своєю природою не може функціонувати ізольовано від зовнішнього світу. Захисний механізм в такому випадку повинен вводитися в дію в разі необхідності, тобто при виникненні загрози реальної чи потенційної, та бути елементом системи управління в сфері економічної безпеки підприємства.

В межах процесного підходу відбувається дослідження кожного процесу діяльності підприємства, що має вплив на забезпечення його економічної діяльності. Реалізація головної мети еко-

номічної безпеки залежить від її забезпечення на всіх поточних процесах господарської діяльності.

Відповідно до ресурсно-функціонального підходу економічна безпека підприємства являє собою найбільш повне та ефективне використання ресурсів. Науковці виділяють сім основних функціональних складових економічної безпеки: техніко-технологічна, інформаційна, фінансова, правова, екологічна, кадрова і силова [120]. Деякі літературні джерела містять ще ринкову, інтерфейсну, міжнародну та ресурсну [133], інтелектуальну складові [93, с. 204]. Забезпечення економічної безпеки підприємства за цим підходом відбувається за всіма вказаними напрямками (рис. 1.6).

Рис. 1.6. Функціональні складові економічної безпеки підприємства*
*розроблено на основі [93, с. 244; 120; 133]

Як одну з функціональних складових варто розглядати, на нашу думку, зовнішньоекономічну складову. Найбільш актуальною вона є для суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, що є основою нашого дослідження. Основний напрям роботи щодо забезпечення економічної безпеки підприємства в межах визначеної складової повинен включати: дослідження кон'юнктури зовнішніх ринків, пошук перспективних ринків та розробку шляхів виходу на них, пошук партнерів за зовнішньоторговельним контрактом і оцінювання рівня їх економічної безпеки, оцінювання рівня економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності, визначення «слабких сторін» зовнішньоекономічної діяльності та впровадження відповідних заходів щодо їх усунення, впровадження механізму підвищення рівня економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності і забезпечення оптимальної взаємодії з потенційними контрагентами.

Стійкісний підхід до тлумачення економічної безпеки підприємства передбачає сутність останньої в забезпеченні найважливіших властивостей функціонування – фінансової стійкості та стабільності розвитку підприємства.

Часто серед науковців зустрічаються прихильники комплексного підходу. Суть його полягає в поєднанні декількох підходів, що, з одного боку, дозволяє всебічно розглянути зміст категорії «економічна безпека підприємства», проте з іншого, – таке розширене наповнення поняття призводить до втрати чіткості самого змісту. Зрозуміло, що і сам механізм забезпечення економічної безпеки не матиме чітких меж.

Іноді в наукових колах економічну безпеку підприємства ототожнюють з наявністю у суб'єкта господарювання конкурентних переваг. Забезпечення належного рівня економічної безпеки зводиться до забезпечення власної конкурентоспроможності підприємством відповідно до конкурентного підходу.

Досить цікавим та складним з точки зору забезпечення економічної безпеки є гармонізаційний підхід. Економічна безпека трактується як узгодженість власних інтересів з інтересами суб'єктів зовнішнього середовища, з якими взаємодіє підприємство. Так, класичним прикладом даного підходу є праця науковців Г. Козаченко, В. Пономарьова та О. Ляшенка [98]. Вся складність підходу полягає в знаходженні консенсусу із суб'єктами зовнішнього середовища. Значна кількість контрагентів з власними інтересами та й умови зовнішнього оточення, що постійно змінюються, породжують деяку проблематичність в забезпеченні економічної без-

пеки. Для визначення міри гармонізації необхідно, перш за все, сформулювати інтереси підприємства та інтереси суб'єктів зовнішнього середовища, з якими взаємодіє підприємство. Для цього необхідно володіти відповідною інформацією, якої часто бракує, особливо при визначенні інтересів контрагентів. В цьому випадку велика увага приділяється інформаційно-аналітичному забезпеченні діяльності підприємства.

Після формулювання інтересів підприємства та суб'єктів взаємодії необхідно провести смисловий аналіз на основі співставлення інтересів. Суть аналізу полягає в отриманні відповідей на запитання: чи достатньо чітко визначені інтереси підприємства та суб'єкта взаємодії; чи збігаються інтереси обох сторін та в якій мірі; чи є між інтересами сторін протиріччя і до чого вони зводяться; характер протиріч; причини протиріч та шляхи їх усунення тощо. В результаті даного аналізу визначається збіг або суперечливість інтересів підприємства та суб'єктів зовнішнього середовища, з яким воно взаємодіє. Інтерпретація результату матиме наступне значення: інтереси підприємства та суб'єктів взаємодії збігаються (повністю або частково); інтереси не збігаються (повністю або частково); інтереси суперечать один одному. Як свідчить практика діяльності вітчизняних підприємств, результати смислового аналізу, як правило, є такими: частина інтересів збігаються, частина – ні, а частина є суперечливими. Таке структурування співвідношення інтересів дає змогу зробити необхідні висновки про рівень економічної безпеки підприємства [98, с. 104–117].

З точки зору представників даного підходу [98], рівень економічної безпеки підприємства є високим, якщо більша частина інтересів підприємства збігається з інтересами суб'єктів взаємодії, в результаті чого підприємство отримує прибуток. З іншого боку, якщо інтереси не збігаються, а підприємство все ж отримує прибуток, то, швидше за все, були зроблені помилки під час формулювання інтересів та похибки смислового аналізу. Таким чином, важливим в даному випадку стає пошук шляхів оптимізації взаємодії підприємства із суб'єктами зовнішнього середовища.

Системний підхід до тлумачення економічної безпеки підприємства передбачає визначення змісту поняття через інтеграцію всіх структурних елементів в єдину систему, що допоможе отримати цілісну картину функціонування підприємства та забезпечення його економічної безпеки.

Розгляд економічної безпеки з точки зору системності викликає сьогодні значний інтерес у науковців. Адже, зі слів Г. Козаченко та Ю. Погорелова, «системотворення, тобто використання системної методології у поясненні закономірностей забезпечення економічної безпеки держави, регіону або підприємства, є основоположним процесом в економічній безпекології» [101].

Головна суть стратегічного підходу полягає в забезпеченні стійкого довгострокового функціонування підприємства через реалізацію власних економічних інтересів. Забезпечення безпеки можливе шляхом здійснення захисту від потенційних та наявних загроз, а також шляхом активного використання можливостей, що надає зовнішнє середовище.

Здійснена систематизація наукових підходів до тлумачення поняття «економічна безпека підприємства» дозволяє провести більш глибокий аналіз існуючих трактувань даного поняття та визначити імперативні поняття [89] того чи іншого підходу, об'єкти захисту та впливу [44], які виділяють науковці в кожному підході. Так, об'єктами захисту в межах досліджених підходів найчастіше науковці зазначають:

- інтереси підприємства [169; 195] (економічні інтереси підприємства [97; 123; 208]);
- стан підприємства в цілому [115; 148; 177];
- діяльність підприємства [30; 50; 162; 194];
- потенціал підприємства [48];
- розвиток підприємства [166; 210];
- стабільне функціонування підприємства [180];
- конкурентні переваги [30; 72];
- ресурси підприємства [88; 135].

У роботі Н. К. Назарова та І. О. Баранніка [130] зазначено, що об'єктами захисту економічної безпеки підприємства є його інтереси та цінності. Зокрема, цінності автор поділяє на матеріальні, до яких відносить майно, кошти, цінні папери, нерухомість, та нематеріальні – репутація, бренд, об'єкти інтелектуальної власності, конфіденційна інформація, комерційна таємниця.

До об'єктів впливу деструктивного характеру на економічну безпеку підприємства відносять:

- загрози та ризики [48; 88; 98; 123; 144; 169; 180; 181; 194; 200; 208; 212];
- зовнішнє і внутрішнє середовища [30; 79; 115; 177];

- невизначеність [169];
- умови розвитку внутрішніх і зовнішніх процесів [162];
- економічну нестабільність [166];
- зміни зовнішнього оточення [195] (навколишнього середовища [72]);
- погрози, дестабілізуючі чинники [148];
- наслідки загроз і небезпек [144].

Аналізуючи підходи до інтерпретації поняття «економічна безпека підприємства», варто вказати також на шляхи забезпечення економічної безпеки. В більшості наукових джерел зазначено, що досягнення останньої можливе при ефективному використанні ресурсів (виробничих ресурсів; внутрішніх і зовнішніх ресурсів; реальних та потенційних ресурсів; корпоративних ресурсів; власних та залучених ресурсів; можливостей підприємства) [30; 72; 88; 135; 115]; шляхом протистояння зовнішнім і внутрішнім загрозам (негативному впливу внутрішнього та зовнішнього середовищ) [30; 79; 144; 162; 208; 210].

Підприємство як соціально-економічна система знаходиться у взаємодії із зовнішнім оточенням та під постійним його впливом. Крім реальних та можливих загроз, зовнішнє середовище може надавати підприємству певні можливості для функціонування та розвитку. Так проявляється дуалістичний характер впливу зовнішнього середовища. В праці Л. Шемаєвої [208] зазначено, що економічна безпека підприємства – це «характеристика суб'єкта господарювання, що відображає його здатність реалізувати власні життєво-важливі економічні інтереси (виживання, функціонування та розвиток) при певних зовнішніх умовах завдяки захисту від існуючих та потенційних загроз та використанню можливостей, що надає зовнішнє середовище».

Водночас, процес адаптації підприємства (адаптації до змін; адаптації внутрішнього середовища; пристосування) як необхідної умови «виживання» підприємства в швидкозмінному середовищі зустрічається в небагатьох наукових працях [50; 115; 144; 169; 194].

Аналіз підходів до трактування економічної безпеки підприємства виявив, що при визначенні даного поняття науковці виходять із різного розуміння його сутності та функцій. Саме це зумовлює наявність значної кількості розбіжних поглядів. Хоча, з іншого боку, це можна пояснити тим, що відмінність атрибутів наявних підходів зумовлена розглядом категорії «економічна без-

пека підприємства» в різних площинах, при цьому можна припустити, що автори враховують різні параметри діяльності окремих суб'єктів господарювання, їх галузеву приналежність, рівень агресивності зовнішнього оточення та характер його впливу тощо.

Для більш ґрунтовного аналізу змісту поняття «економічна безпека підприємства» необхідно, перш за все, здійснити аналіз природи поняття «безпека» та поняття «підприємство».

У багатьох наукових дослідженнях простежується тісний взаємозв'язок категорій «безпека» та «небезпека», не дивлячись на те, що вони є абсолютно протилежними. Пряма їх взаємозалежність виявляється в тому, що кількісна зміна характеристики однієї категорії призводить до кількісної зміни іншої, однак в протилежний бік. Тому можна стверджувати, що безпека характеризується відсутністю небезпеки.

З авторської позиції Є. Рудніченка, небезпека – це «об'єктивно існуюча реальність, яка може порушити стан рівноваги суб'єктів і призвести до негативних наслідків» [169].

Дослідження сутності поняття «безпека» дозволило виявити той факт, що у більшості наукових джерел дане поняття розглядається як «захищеність». На думку В. Кузьомка [111], таке розуміння безпеки можна пояснити тим, що воно є простим та доступним та усвідомлюється людиною як психологічне відчуття впевненості в тому, що їй ніщо не загрожує. Так, в юридичній енциклопедії за редакцією Шемшученка Ю. С. подається наступне трактування поняття: «безпека – це стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від зовнішньої і внутрішньої загрози» [209].

В Академічному тлумачному словнику української мови [4] безпека розглядається як «стан, коли кому-небудь, чому-небудь ніщо не загрожує».

Більш сучасним, на нашу думку, є визначення Г. Назарової та А. Дем'яненко [131], які ототожнюють безпеку з процесами попередження, управлінням та розвитком і розуміють це поняття як «стан стійкої (стабільної) динамічної рівноваги предмета, явища чи процесу, з метою збереження основних характеристик і параметрів, стабільності розвитку і функціонування».

О. Ляшенко [120] розглядає безпеку як характеристику, як властивість і як результат. Науковець зазначає, що: «безпеці будь-якого об'єкта завжди притаманна рухливість, тому безпека як ка-

тегорія має розглядатися не тільки в якості іманентної властивості об'єкта, а як процес і результат».

Таким чином, категорію «безпека» можна розглядати з таких підходів: безпека як стан захищеності; як відсутність небезпеки, загроз; як такий стан системи, що забезпечує її функціонування та розвиток.

Крім зазначених підходів, що є досить поширеними в науковій літературі, в роботі [131] зазначається існування таких, що розглядають безпеку як:

- специфічну діяльність з виявлення і нейтралізації небезпек;
- фактор розвитку і безпека як така, що забезпечується розвитком;
- стійкість (стабільність) відкритих нелінійних не рівноважних систем, що самоорганізуються.

Отже, категорію «безпека» в широкому значенні необхідно розуміти як відсутність небезпеки чи загроз або будь-яких посягань на наявні цінності за збережених необхідних умов для функціонування та розвитку.

Основним завданням безпеки як головної передумови нормального та економічно ефективного функціонування будь-якого суб'єкта господарювання є сприяння досягненню головної мети його діяльності – отримання прибутку. В такому випадку варто говорити вже про економічну безпеку підприємства.

У господарському кодексі України зазначено, що «підприємство – самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності» [58].

Основними властивостями господарської діяльності є самостійність, економічна свобода та ризикованість. Відповідно до цих властивостей головним завданням економічної безпеки підприємства повинно бути забезпечення належних умов для збереження самостійності функціонування та економічної свободи підприємства, здійснення захисту від несанкціонованого втручання зовнішніх суб'єктів у діяльність підприємства та мінімізації впливу факторів деструктивного характеру на всі аспекти діяльності підприємства. Також до завдань, які постали перед економічною безпекою підприємства варто віднести:

- забезпечення захисту економічних інтересів суб'єкта та їх реалізація;
- забезпечення ефективного менеджменту підприємства, формування оптимальної структури підприємства;
- діагностика стану функціонування підприємства з метою виявлення негативних тенденцій у діяльності;
- виявлення факторів, що порушують нормальні умови функціонування ;
- вжиття заходів щодо усунення наслідків реалізованих ризиків і загроз;
- вжиття заходів щодо попередження можливих ризиків і загроз;
- формування єдиної інформаційної бази для моніторингу та своєчасного виявлення «проблемних зон» у функціонуванні;
- організація якісного правового забезпечення всіх аспектів діяльності підприємства тощо.

Досить часто при дослідженні змісту економічної безпеки підприємства як її вихідну ознаку використовують поняття «стан», яке розглядається в статичі. Отже, автоматично відбувається вивчення економічної безпеки як статичної характеристики. Однак таке бачення безпеки є помилковим. Адже підприємство функціонує в умовах, які є «рухливими», тобто постійно змінюються. Відповідно, і рівень економічної безпеки також «рухається», піддається постійним змінам. Звідси можна робити висновок, що категорію «економічна безпека підприємства» варто розглядати в динаміці. Крім того, економічна безпека підприємства не може бути таким, що само собою розуміється. Це кропітка, цілеспрямована робота менеджменту зі створення всіх умов для досягнення необхідного стану підприємства.

Виходячи з дослідженого, авторське трактування даної наукової категорії є наступним: економічна безпека підприємства – це сукупність необхідних умов для забезпечення реалізації та захисту економічних інтересів підприємства, досягнення економічної ефективності його діяльності, адаптивності та стабільності функціонування, що стає можливим за наявності дієвого інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності підприємства.

Таким чином, економічна безпека підприємства є складним, багатофакторним поняттям, а її забезпечення – цілеспрямованим та тривалим процесом, який включає комплекс безпекозабезпечувальних заходів. В основі даного процесу лежить інформа-

ційно-аналітична складова, яка є базою для прийняття управлінських рішень будь-якого суб'єкта господарювання. Саме інформаційно-аналітичне забезпечення потребує сьогодні особливої уваги науковців, оскільки інформаційна складова виступає з одного боку – засобом забезпечення економічної безпеки, а з іншого боку – об'єктом захисту.

Зростаюча роль інформації в суспільному та господарському житті дозволяє говорити про якісно новий тип суспільства – інформаційне суспільство, а у світовому господарстві – про формування нової парадигми економіки, а саме – інформаційної економіки. Основною ідеєю концепції інформаційної економіки, на думку Ю. Бажала [10], є «використання знаннєвої інформації для продукування конкурентного на світовому ринку нового продукту, не обов'язково інформаційного, але такого, який через масовий збут забезпечує економічне багатство і розвиток країн-продуцентів».

Саме інформація з такими властивостями, як достовірність та своєчасність як основа прийняття ефективних рішень, є своєрідним критерієм стабільного функціонування та розвитку підприємства. Більш того, інформація є потужним засобом боротьби в економічній, політичній та соціальній сферах.

Терміну «інформація» приписують європейське походження, яке датується XIX ст. Спочатку інформацією називали вчення або повчання, а інформатором – вчителя. Вперше термін був уведений в науку в 1928 р. американським вченим Р. Гартлі, який першим спробував визначити «міру інформації». На той час інформацією позначали певну кількість відомостей, що поширювалися різними каналами зв'язку [187, с. 9].

У науковій літературі не існує на теперішній час єдиного та вичерпного визначення категорії «інформація». Її зміст має різні значення залежно від контексту чи науки, яка розглядає дану категорію. Загальнонаукова сутність інформації полягає в тому, що в широкому розумінні остання є сукупністю відомостей, даних чи повідомлень про певні речі, процеси, об'єкти, їх стан, події чи різного роду діяльність тощо. Крім того, аналіз наукових доробок показав також наявність варіацій наукових підходів до визначення поняття «інформація». Всі підходи ми розділили за групами, згідно з підходами до їх розгляду науковцями (табл. 1.15).

Відповідно до виділених у цій таблиці підходів, можна визначити сутність категорії «інформація».

Таблиця 1.15

Підходи до визначення поняття «інформація»*

№ з/п	Підхід до визначення поняття	Тлумачення терміна «інформація»	Джерело
1	Антропоцентричний	Це відомості, які можуть бути отримані та засвоєні, тобто перетворені на знання	Д. Біленська [18]
	Недетерміністський	Інформація є фундаментальним поняттям	
	Техноцентричний	Дані, що мають кількісний вимір	
2	Антропоцентричний	Відомості, які можна отримувати, створювати та передавати	Л. Данильчук [63]
	Атрибутивний	Дані, відомості, які притаманні будь-якій матерії, не лише живій	
	Кібернетичний	Дані, які характерні лише для системи, в якій відбуваються процеси керування (клітини організмів, людина, суспільство)	
3	Філософський	Об'єктивна властивість матерії	С. Демченко [66]
	Кібернетичний	Сигнали, що можуть бути передані технічним зв'язком; дані, які можна виміряти кількісно	
	Правовий	Дані, відомості, які можуть бути збережені, використані і передані	
4	Кількісний (синтаксичний)	Будь-яке повідомлення, будь-яка послідовність символів	Г.В. Писаренко, Т.К. Кваша, Н.В. Березняк, О.В. Прудка [72, с. 10]
	Семантичний (значеннєвий)	Зміст повідомлення, отриманий в результаті його інтерпретації	
	Прагматичний	Повідомлення, яке має цінність, значимість для суб'єкта	
	Статистичний	Повідомлення про стан системи, що зменшує невизначеність знань про неї	

*розроблено з використанням [117]

Сучасне трактування науковцями цієї категорії представлено в таблиці 1.16, де також наведено основні трактування понять «управлінська інформація», «економічна інформація».

Використання інформації в економіці пов'язана, головним чином, з управлінням підприємством [17, с. 12]. За словами Олійничук О. І., «підприємство як система може існувати лише на основі інформації про координацію і субординацію елементів виробничої системи, взаємодію з середовищем, адекватність функціону-

вання господарського суб'єкта визначеним завданням» [136], в результаті чого виникає поняття «управлінська інформація». Це та частина інформації серед загального масиву, що зберігається та використовується суб'єктом господарювання та необхідна для прийняття конкретних управлінських рішень. Окремі визначення поняття представлено в таблиці 1.16.

Таблиця 1.16

Трактування понять «інформація», «управлінська інформація», «економічна інформація»*

Автор, джерело	Характеристика
<i>Визначення поняття «інформація»</i>	
Цивільний кодекс України, ст. 200 [203]	Будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді»
М. М. Бенько [17, с. 9]	Сукупність різноманітних знань, сигналів, відомостей, повідомлень про фактичні та інші процеси і явища, що відбуваються в матеріальному світі, що їх певна система сприймає (збирає, зберігає, обробляє) від навколишнього середовища (вхідна інформація), видає в навколишнє середовище – систему (вихідна інформація) або зберігає її в собі (внутрішня інформація) і використовує для визначених цілей
П. Р. Пуцентейло [163]	Відомості про стан системи та навколишнього середовища, які сприймаються людиною або спеціальним пристроєм
С. В. Івахненко [86, с. 10]	Відомості про той чи інший бік матеріального світу і процесів, які в ньому відбуваються
<i>Визначення поняття «управлінська інформація»</i>	
С. В. Івахненко [87, с. 10]	Інформація, яка обслуговує процеси виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних благ і забезпечує вирішення задач організаційно-економічного управління на макро- і макрорівнях
М. М. Бенько [17, с. 13]	Інформація, яка обслуговує процеси постачання і споживання матеріальних, трудових і фінансових ресурсів, виробництва, розподілу і обміну матеріальних благ і забезпечує вирішення завдань управління економікою та окремими підприємствами, організаціями, установами
<i>Визначення поняття «економічна інформація»</i>	
В. М. Гужва [59, с. 10]	Сукупність відомостей про соціально-економічні процеси, що слугують для управління цими процесами і колективами людей у виробничій і невиробничій сферах

Продовження таблиці 1.16

Автор, джерело	Характеристика
М. М. Бенько [17, с. 66]	Відомості у сфері економіки, які необхідно фіксувати, передавати, обробляти і зберігати для використання в управлінні
М. В. Бондар [24]	Відомості, повідомлення, знання (чисельні, текстові, графічні) про економічний стан тих чи інших об'єктів і процесів
О. А. Титенко [187, с. 43–50]	Дані щодо економічних явищ та процесів, що знижують або виключають невизначеність в господарській сфері, уможливають відчуження від авторів цих даних у вигляді комунікаційного повідомлення (кодифікована форма, що пов'язана з матеріальним носієм) та можуть бути відтворені з метою досягнення певних цілей і задоволення потреб

*сформовано на основі опрацювання наукових джерел

Управлінська інформація складається з даних різного характеру: технологічного, економічного, технічного тощо. Головним завданням такого роду інформації є забезпечення функціонування організаційно-економічного механізму діяльності підприємства.

В свою чергу, потребує розгляду ще одна наукова категорія – «економічна інформація» (див. табл. 1.16). Її можна охарактеризувати як відомості про діяльність підприємства, дані про стан та процеси, що відбуваються у його внутрішньому та зовнішньому середовищах. У загальному розумінні, це наукове поняття, що характеризує загальногосподарські процеси і надходить у вигляді окремих повідомлень, даних економічного характеру за певний період часу.

Збільшення ролі інформації в господарському житті вітчизняних підприємств можна пояснити тим, що інформація виступає сьогодні не лише важливим ресурсом, а й фактором виробництва, продуктом виробництва та особливим товаром. Крім того, інформація є своєрідним сполучним елементом на кожному рівні управління підприємством та на кожному етапі його діяльності, що дає змогу координувати діяльність кожного окремого підрозділу підприємства.

Сьогодні економічну інформацію можна класифікувати за чималою кількістю класифікаційних ознак. Для забезпечення економічної безпеки підприємства важливими є такі типи інформації, як: фактична або ж звітна, планова та прогнозна [87]. Перший тип

інформації – фактична інформація – відображає дані, тобто наявні показники діяльності підприємства за певний період. Відповідно, на її основі здійснюється оцінка діяльності підприємства та ефективності управління. Планова інформація – це відомості про поточний стан функціонування підприємства. Цей тип інформації дає змогу виявити та оцінити наявні ризики та загрози функціонуванню підприємства та прийняти відповідні рішення щодо їх усунення. Прогнозна інформація або планова – це своєрідний план господарської діяльності на майбутні періоди. Для суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності така інформація є корисною тим, що допомагає своєчасно розпізнати можливі загрози діяльності та вжити необхідні превентивні заходи.

Як зазначають науковці [17, с. 69; 59, с. 10; 214, с. 223], для економічної інформації характерними є значні обсяги, повторюваність циклів отримання і перетворення інформації, складність обробки інформації, велика кількість джерел її походження та джерел поширення, а також велика кількість споживачів. Тому, з огляду на це, важливими властивостями, що визначають корисність економічної інформації є достовірність, повнота, точність та своєчасність, надійність джерел її походження.

Однак, для будь-якого суб'єкта господарювання не вся інформація може бути корисною. Зокрема, на рівень економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства можуть мати негативний вплив такі чинники, пов'язані з використанням інформації, як: недостовірні інформація, дезінформація, несанкціонований доступ до інформації чи її викрадення, викривлення чи спотворення інформації, брак чи навіть її надлишок. Також велике значення мають джерела надходження інформації, їх надійність та репутація. З огляду на це, особливої уваги науковців та управлінців потребує сьогодні питання інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності підприємства, зокрема, інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства, під яким варто розуміти цілеспрямований процес управління інформаційними ресурсами шляхом збору, накопичення, систематизації, опрацювання інформації у сфері зовнішньоекономічної діяльності підприємства та надання необхідних аналітичних відомостей структурним підрозділам та керівництву підприємства, з метою забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності. Від якості інформаційно-аналітичного забезпечення залежить сьогодні якість прийнятих управлінських рішень, які є кінцевим

результатом та головною метою організації процесу інформаційно-аналітичного забезпечення. А в загальному, від якості останнього залежить ефективність господарської діяльності будь-якого суб'єкта.

Інформаційно-аналітичне забезпечення процесу управління об'єднує дві взаємозалежні складові: інформаційну складову, яка є основою інформаційного забезпечення діяльності, та аналітичну – основу аналітичного забезпечення.

В роботі [59, с. 28] інформаційне забезпечення автор визначає як «сукупність методів і засобів розміщення й організації інформації, що включають у себе системи класифікації і кодування, уніфіковані системи документації, раціоналізації документообігу та форми документів, методів створення внутрішньомашинної інформаційної бази інформаційної системи».

У науковій літературі поширеними є два підходи до трактування поняття «інформаційне забезпечення»: як певний процес, що передбачає пошук, використання інформації тощо [163]; як сукупність даних, інформаційних ресурсів, заходів та методів їх організації [17, с. 28]. Так, на думку колективу авторів [72], інформаційне забезпечення управління підприємством являє собою «сукупність даних, організацію їх введення, обробку, збереження і накопичення, пошуку, а також поширення в межах компетенції зацікавленим особам в зручному для них вигляді». З точки зору іншого підходу, О. В. Мазоренко [122] інформаційне забезпечення визначає як «процес сполучення моніторингу інформаційного середовища, зберігання й обробки, використання інформації для задоволення інформаційних потреб у процесі формування та досягнення цілей функціонування та розвитку підприємства».

Аналітична складова передбачає здійснення розумової, пізнавальної, логічної роботи з «виробництва» нового знання. На початку аналітичного забезпечення вхідними елементами є масиви інформації, які в процесі «обробки» стають спеціалізованими аналітичними даними, призначеними для подальшого використання менеджментом підприємства в управлінських цілях.

Аналітична діяльність здійснюється на кожному етапі прийняття управлінського рішення. Більш того, постійно здійснюється аналіз та оцінка прийнятих та реалізованих рішень. З авторського тлумачення О. Гуменюк, «аналітичне забезпечення є безперервним процесом підтримки управлінських рішень за допомогою певних організаційно-технологічних процедур, інформаційних систем та рівня кваліфікації фахівців обліково-аналітичного апарату» [61].

Важливим елементом інформаційно-аналітичного забезпечення, який потребує на сьогодні уваги, є інформаційні джерела. Відносно суб'єкта господарювання всю інформацію умовно можна поділити на внутрішню та зовнішню. Відповідно, такий же поділ є доцільним і для джерел інформації (рис. 1.7).

Рис. 1.7. Джерела інформації в системі інформаційного забезпечення економічної безпеки підприємства*

* побудовано за [122; 136]

Вся інформація, яка є необхідною для здійснення аналізу господарської діяльності та прийняття управлінських рішень накопичується та систематизується в інформаційній базі підприємства – системі бухгалтерського обліку. До основних внутрішніх джерел відносяться дані фінансової звітності, управлінського, оперативного та статистичного обліку. Аналіз облікових даних дає можливість отримати відображення стану діяльності підприємства, умов його функціонування, отримати загальні результати його господарської діяльності за певний (звітний) період.

Сучасна система бухгалтерського обліку носить більшою мірою «історичний» характер, висвітлюючи при цьому результати фінансово-господарської діяльності підприємства за минулий період. Безумовно, такі дані є важливими для економічного аналізу. Проте, для підприємства не менш важливою є прогностична інформація. Ми погоджуємося з думкою автора [136, с. 45], що стогодні велике значення набуває стратегічний облік, особливо на етапі розробки стратегії забезпечення економічної безпеки підприємства.

Стратегічний облік як джерело інформації враховує такі параметри, як рівень інфляції, курс іноземних валют, ставки оподаткування та їх можливі зміни на майбутній період, а, відповідно, і наявність можливих ризиків та загроз економічній безпеці підприємства [136, с. 45]. Інформація стратегічного обліку призначена для конкретного кола споживачів, головним чином, для керівництва організації та є основою для прийняття управлінських рішень в системі економічної безпеки підприємства.

Внутрішні джерела інформації поділяються на облікові та позаоблікові [122; 163, с. 225]. Зазначені джерела відносяться до облікових. Серед внутрішніх позаоблікових джерел інформації виділяють наступні:

- соціологічні опитування співробітників підприємства;
- пояснювальні та доповідні записки [163, с. 226];
- «історія» роботи з клієнтами;
- внутрішні науково-методичні розробки і дослідження тощо.

Також науковці [122] до внутрішніх джерел інформації відносять нормативно-планові показники діяльності підприємства, які в системі економічної безпеки підприємства виконують функцію контролю реалізації обраної стратегії економічної безпеки.

Вагоме значення в системі інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємства, на нашу думку, зай-

мають нерегламентовані джерела інформації. Наприклад, характеристика персоналу підприємства, спілкування із співробітниками допоможуть виявити та, можливо, уникнути ситуацій, пов'язаних з витоком чи розголошенням конфіденційної інформації підприємства.

Внутрішні джерела інформації містять дані, головним чином, облікового характеру. Вони є більш доступними та легшими в опрацюванні, оскільки створюються на самому підприємстві. Зовнішні джерела, з об'єктивних причин, носять більш неточний характер, тому інформація з таких джерел потребує детальної та значно глибшої перевірки [17, с. 101].

Наукові дослідження виявили значну кількість варіантів класифікації зовнішніх джерел інформації підприємства. Так, до прикладу, в роботі [112] пропонує розглядати зовнішні джерела як певні показники, об'єднавши їх у чотири групи. Це показники економічного розвитку країни, показники кон'юнктури світового фінансового ринку, показники діяльності контрагентів та конкурентів, а також нормативно-регулюючі показники. Вони ґрунтуються на даних, опублікованих державними органами статистики, даних фондових і валютних бірж, даних публічної фінансової звітності та державних нормативно-правових актах, відповідно.

У роботі [122] автор поділяє зовнішні джерела інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємства на галузеві та макроекономічні. В них висвітлюються дані, які публікуються ЗМІ, державними органами статистики, дані офіційних та періодичних видань тощо.

Актуальним та дещо ширшим сьогодні залишається поділ зовнішніх джерел інформації в системі інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємства за структурним поділом економіки. Джерела інформації поділяють на такі рівні [112]:

- мегарівень охоплює інформацію міжнародних організацій, фінансових установ, фондових та валютних бірж, міжнародних виставок та ярмарок, міжнародних рейтингових агентств, фондові індекси тощо;

- макрорівень містить джерела, що функціонують в межах окремої держави. Це інформація державних органів влади, засобів масової інформації, відповідних організацій та установ, рейтингових агентств тощо;

- мезорівень включає джерела інформації окремих регіонів та галузей, органів місцевого самоврядування та засобів масової інформації тощо;

– мікрорівень – це інформація, яка походить з таких джерел, як: підприємства, партнери, конкуренти, посередники, банківські та страхові установи.

Серед великої кількості джерел інформації підприємства очевидно, що головна роль відведена саме нормативно-правовим актам, які мають безпосередній вплив на її здійснення. Крім національного законодавства, вітчизняні суб'єкти у своїй господарській діяльності керуються також міжнародними торговельними угодами та конвенціями, учасниками яких вони є. Зокрема, угоди про вільну торгівлю між Україною та країнами світу сприяють розвитку економічних відносин між країнами, захисту вітчизняних товаровиробників шляхом врегулювання торговельної політики.

Так само, як внутрішні нерегламентовані джерела, про що ми зазначали раніше, зовнішні неофіційні джерела також мають велике значення для інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємства. Інформація з нетрадиційних джерел отримується шляхом особистих контактів керівництва чи співробітників з контрагентами, конкурентами, або ж шляхом здійснення конкурентної розвідки, соціологічного опитування тощо.

На сьогодні, з огляду на розвиток інформаційних технологій чи не найбільш використовуваним джерелом інформації є Інтернет-ресурси. Велика кількість офіційних сайтів, офіційних та неофіційних сторінок компаній, різних організацій, агентств насичені різноманітною інформацією, яка певною мірою є доступною для використання. Значної популярності набули сьогодні різноманітні Інтернет-сервіси, що значно полегшують пошуки інформації про вітчизняних та зарубіжних суб'єктів господарювання – це і державні бази даних, і недержавні комерційні сервіси.

До прикладу, в Україні діє Єдиний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань [77], який вміщує основну інформацію про зареєстрованих в Україні юридичних та фізичних осіб-підприємців; Сервіс Державної фіскальної служби України «Бізнес-партнер» [176] включає інформацію про стан податкових розрахунків суб'єктів господарювання, наявність чи відсутність податкової заборгованості. Інформацію щодо експортно-імпоротної політики багатьох країн, змін їх торговельного законодавства, проведення виставково-ярмаркової діяльності тощо можна знайти на сайті Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [127].

Подібні сервіси функціонують в багатьох країнах світу, як правило, на базі міністерств, торгово-промислових палат, судів чи фіскальних служб. Вони допомагають зібрати необхідну інформацію про конкретний суб'єкт господарювання, починаючи від базових реєстраційних даних до інформації про наявні заборгованості та накладені фінансові санкції. Варто також згадати про функціонування Європейського бізнес-реєстру [75]. Це мережа, що об'єднує європейські підприємства та створена з метою підтримки підприємництва. Інформація, що міститься в її базі даних, використовується при пошуку закордонних партнерів для співпраці, створення спільних підприємств, інвестування та розвитку торговельних відносин.

Очевидно, що така різноманітність джерел інформації як зовнішніх, так і внутрішніх, приводить до надлишку інформації чи втрати її якісних характеристик. Тому однією з умов прийняття ефективних управлінських рішень є вміння користувача правильно обрати надійне джерело, оцінити наявну інформацію та вибрати із загального масиву ту, що найбільш повно відповідає його вимогам.

Необхідним кроком процесу прийняття та реалізації управлінського рішення є врахування існуючих зовнішніх та внутрішніх відносно підприємства обмежень, що чинять значний вплив на даний процес. Як правило, такими обмеженнями можуть бути: ступінь ризику (ймовірність прийняття нераціонального рішення), обмеженість в часі (як для розробки та прийняття рішення, так і для його реалізації), наявність чи нестача необхідних ресурсів для прийняття та реалізації рішення, компетентність менеджерів, залучених до даного процесу, обмеження, визначені національним законодавством та законодавством країни-партнера.

В даному випадку ми не враховуємо значну групу обмежень, зокрема, інформаційних, оскільки саме в розрізі інформаційно-аналітичного забезпечення розглядається власне процес прийняття та реалізації управлінського рішення. Тобто всі інформаційні обмеження (неточність та недостовірність інформації, ненадійність джерел інформації, обмеженість доступу до інформації та ін.) враховуються на етапі вибору джерел інформації, обробки інформації відповідно до встановлених критеріїв тощо. Проте варто зазначити, що в сучасних нестійких умовах господарювання процес прийняття управлінських рішень має враховувати адаптаційну складову як основу забезпечення ефективної реалізації цих рішень.

Таким чином, інформаційно-аналітичне забезпечення є не лише матеріальною основою для прийняття управлінських рішень, а тим елементом, що наскрізь «прошиває» процес управління в сфері економічної безпеки підприємства та сприяє його інтеграції із загальною системою управління підприємством.

1.4. Адаптивне управління в сфері економічної безпеки кластерів промислових підприємств

Вагомим викликом та дестабілізуючим фактором для функціонування підприємств стають сьогодні зміни зовнішнього середовища, які диктують свої умови для здійснення господарської діяльності. Часто такі зміни є непрогнозованими та такими, які суб'єкту господарювання не під силу ні змінити, ні чинити будь-який вплив на них. Однак вплив самих змін є досить відчутним, зокрема, для суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності. Логічною реакцією на такий вплив є, звичайно, пошук нової моделі управління, яка не лише буде відповідати сучасним вимогам ринкового середовища, а й буде дієвою в умовах динамічності та невизначеності.

Своєрідним вирішенням цього питання є адаптивне управління, головною метою якого є забезпечення умов для стабільного функціонування в поточному періоді та розвитку в майбутньому. Ключовим елементом, основою адаптивного управління є адаптація. У науковій літературі адаптацію розглядають як «приспособлення», «виживання», «трансформацію».

Так, наприклад, Г. В. Козаченко та О. М. Кузьменко [100] розглядають адаптацію як «вимушені або випереджальні зміни в діяльності підприємства у відповідь на зміни, що відбулися або очікуються в зовнішньому або у внутрішньому середовищах». Саме адаптація, на думку авторів, відбувається за рахунок змін, метою якої є забезпечення такого стану діяльності підприємства, який буде відповідати стану зовнішнього середовища та забезпечить не лише стабільність та гнучкість діяльності підприємства, а також його економічну безпеку. В таблиці 1.17 представлено основні визначення категорії «адаптація».

На нашу думку, адаптація є адекватною відповіддю системи на дію зовнішніх чинників у вигляді спеціальних заходів, спрямованих на зміну параметрів внутрішнього середовища відповідно до умов зовнішнього, з метою забезпечення стабільності діяльності,

гармонізації інтересів із суб'єктами зовнішнього середовища шляхом досягнення та утримання високого рівня економічної безпеки підприємства.

Таблиця 1.17

Визначення поняття «адаптація»*

Автор, джерело	Визначення
Н. В. Білошкурська [21]	Процес пристосування підприємства та його діяльності до зовнішнього середовища, а також ефективного використання його виробничого потенціалу
Н. Г. Беник [17]	Адекватне формування дій підприємства, спрямованих на поліпшення своєї конкурентоспроможності в майбутньому при зміні конкурентного середовища
Г. В. Козаченко [98]	Процес цілеспрямованої зміни параметрів, структури і властивостей будь-якого об'єкта у відповідь на зміни, що відбуваються як у зовнішньому середовищі діяльності об'єкта, так і у середині нього
А. О. Мельник [125]	Процес управління, спрямований на розробку та впровадження системи антикризових заходів, які б забезпечували ефективну роботу підприємства в умовах кризи
О. М. Колодіна [102]	Адаптація підприємства – це комплекс цілеспрямованих заходів управлінського складу підприємства у відповідь на дію чинників навколишнього середовища, що впливають на життєзабезпечувальні процеси підприємства з метою підвищення ефективності діяльності, що відбуваються шляхом збалансованого перегруповання зв'язків, потоків, елементів у внутрішньому середовищі підприємства при взаємообміні із зовнішнім середовищем
К. Є. Орлова [142]	Процес пристосування підприємства до зовнішніх мінливих умов, що включає в себе систему організаційно-економічних та соціальних регуляторів і має на меті забезпечення стійкості функціонування організації у довгостроковій перспективі
В. М. Ячменьова, З. О. Османова [215, с. 352]	Адаптація – це процес, необхідний для забезпечення ефективного функціонування соціально-економічної системи і її елементів в нових умовах, орієнтованих на глобалізацію економіки та інші глобальні зміни зовнішнього середовища
А. М. Турило, К. В. Богачевська [190]	Адаптація – це процес пристосування системи до умов зовнішнього та внутрішнього середовищ, що базується на оцінці всіх суб'єктивно-об'єктивних чинників розвитку системи

*сформовано на основі опрацювання наукових джерел

Простими словами – це безперервний процес забезпечення економічної безпеки підприємства в умовах мінливості зовнішнього середовища.

На думку Є. Рудніченка [169], адаптацію необхідно розглядати як двоступеневий процес, на першому етапі якого відбувається адаптація системи економічної безпеки підприємства до вимушених змін, а на другому – адаптація підприємства. Тобто, з позиції автора, адаптація системи економічної безпеки є основою для адаптації підприємства в цілому. Погоджуємося також з тим, що адаптація є комплексним інструментом забезпечення стійкості та безпеки підприємства за будь-яких умов зовнішнього середовища. Вважаємо, що основне завдання адаптації як інструменту полягає у визначенні найбільш ефективного варіанта діяльності та розвитку підприємства серед альтернативних з метою забезпечення довгострокового функціонування підприємства.

Адаптація сприяє досягненню належного рівня економічної безпеки шляхом активізації притаманних їй властивостей, таких як: гнучкість, оперативність та альтернативність, які дозволяють своєчасно відреагувати на зміни в зовнішньому оточенні та відкоректувати діяльність підприємства відповідно до нових умов.

Адаптація економічної безпеки підприємства до параметрів зовнішнього середовища реалізується за допомогою адаптаційних заходів. Сукупність адаптаційних заходів, методів, важелів, принципів та функцій являють собою адаптаційний механізм. Якщо єдиної універсальної стратегії адаптивного управління для суб'єктів всіх галузей господарювання на сьогодні не існує (хоча наразі неможливо розробити таку стратегію), все ж загальний механізм адаптації є визначеним.

На рис. 1.8 зображено механізм адаптації підприємства та визначено місце інформаційно-аналітичного забезпечення в даному механізмі.

Перш за все, варто зазначити, посилаючись на джерело [91, с. 218], що першочерговим моментом процесу адаптації є надходження до суб'єкта господарювання інформації про стан зовнішнього середовища та зміни, які відбулися в ньому. Адже саме інформація дає змогу менеджменту підприємства дізнатися про ці зміни та визначити характер їх впливу на діяльність підприємства та, власне, на його економічну безпеку. Така інформація служить базою для прийняття управлінських рішень про адаптацію та формує адаптивну реакцію підприємства, яка визначається як зміни в

стратегічних та поточних цілях діяльності підприємства або ж шляхів їх досягнення. Саме такі зміни та особливо їх своєчасність і характеризують адаптивну реакцію підприємства.

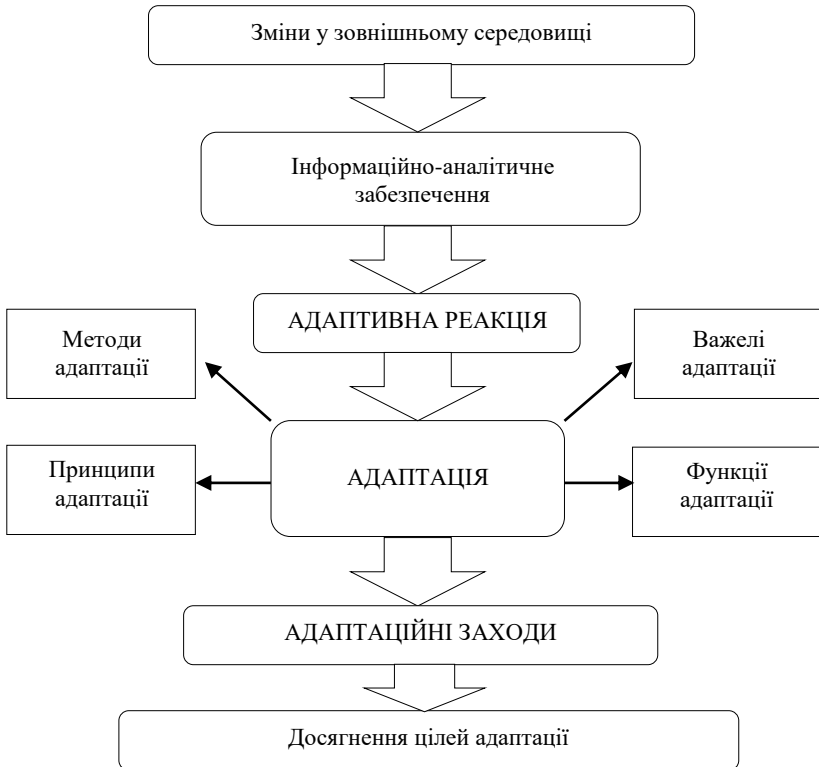

Рис. 1.8. Місце інформаційно-аналітичного забезпечення в механізмі адаптації підприємства

Оскільки ми розглядаємо адаптивне управління в сфері економічної безпеки підприємства, то, відповідно, негативний прояв змін зовнішнього середовища впливає саме на її стабільність та ефективність. З огляду на це, основними цілями адаптації є забезпечення досягнення та збереження належного рівня економічної безпеки підприємства.

Важливим параметром механізму адаптації економічної безпеки підприємства є вид адаптації. Використання того чи іншого

виду адаптації залежить від характеру зміни зовнішніх чинників. На сьогодні в науковій літературі вважаються загальноприйнятими види адаптації підприємства, які можуть також бути використаними і у випадку адаптації економічної безпеки підприємства. Вони класифікуються наступним чином – залежно від:

– прогнозованості виникнення: вимушена (реагування на непередбачувані зміни з метою виживання підприємства; запланована (реалізація запланованих адаптаційних здатностей); попереджувальна (внесення коректив у діяльність на основі прогнозу майбутніх змін) [183];

– масштабності проведення адаптації: структурна (зміна всієї структури підприємства); параметрична (зміна окремих параметрів діяльності підприємства);

– характеру поведінки підприємства: активна (зміна внутрішнього середовища відповідно до вимог зовнішнього); пасивна (вплив підприємства на зміну факторів зовнішнього середовища) [215].

В роботі Рудніченка Є. М. запропоновано виділяти окремі види адаптації системи економічної безпеки підприємства до впливу суб'єктів митного регулювання. Отже, автор виділяє:

– відповідно до поставленої мети розглядаються наступні види: розвивальна адаптація – коли негативні зміни дають своєрідний поштовх до розвитку підприємства; компенсаторна – адаптація, спрямована на компенсацію результату негативного впливу змін; антикризова – спрямована на забезпечення швидкого виходу із кризи;

– за силою адаптації: акомодатійна адаптація – «поверхнева корекція» системи економічної безпеки підприємства без істотної зміни її структури; морфологічна – більш складна зміна самої структури системи економічної безпеки підприємства;

– відповідно до змісту очікуваних змін: змістова адаптація – зміна змісту системи, кількості та складу елементів; функціональна – зміна функціонування елементів без зміни їхнього складу чи змісту; комунікаційна або етологічна – зміна поведінки системи як підсистеми підприємства або як агента системи підприємства у відносинах із зовнішнім середовищем; структурна адаптація – зміна взаємозв'язків між окремими елементами; онтогенетична – прискорення або уповільнення будь-яких інших змін у системі;

– за мірою керованості процесу адаптації: детермінована – регламентоване здійснення адаптації; стохастична – зміни залежать від випадкових явищ та подій; квазіхаотична – різноспрямовані

імпульси управлінського впливу; некерована – адаптація без відповідного управлінського впливу;

– за характером накопичуваних змін: зворотна – повернення системи економічної безпеки на більш стабільний рівень функціонування попередніх років; біфуркаційна – перехід системи на наступний, більш впорядкований рівень функціонування [169].

Регулювання процесу формування та реалізації механізму адаптації економічної безпеки підприємства, а також узгодження всіх етапів механізму та структурних підрозділів відбувається за допомогою організаційних, фінансових, соціальних правових та інших важелів.

Одним із структурних елементів механізму адаптації економічної безпеки підприємства є принципи адаптації та її функції (див. табл. 1.18).

Серед методів адаптації у науковій літературі виділяють:

– управління за «слабкими сигналами» – відстежування «слабких сигналів» про зміни зовнішнього середовища та розробка відповідних адаптаційних заходів;

– модернізацію – оновлення, вдосконалення окремих елементів виробничої або організаційної системи підприємства;

– реструктуризацію – організаційно-економічні, технічні, правові заходи з реорганізації підприємства, зміни в структурі об'єкта;

– реінжиніринг – радикальна перебудова системи підприємства у зв'язку з наявністю значних проблем у діяльності [149].

У роботі [133] колективом авторів пропонується використовувати такі адаптаційні заходи підприємства в умовах кризи: ухилення, локалізація, дисипація та компенсація. Ухилення передбачає тимчасову відмову від реалізації ризикових бізнес-проектів. Такі заходи використовуються, як правило, при укладенні договорів з новими чи сумнівними партнерами.

Дисипація використовується у вигляді інтеграції економічних інтересів. Тобто між контрагентами можуть розділятися збитки від реалізації ризиків або ж об'єднуватися їх ресурси для зниження певних витрат підприємства тощо.

Локалізація використовується для недопущення поширення негативного впливу на всі сфери діяльності підприємства за умови вчасного їх виявлення. Якщо ж попередні інструменти використовуються для виявлення та знешкодження негативного прояву чинників у зовнішньому середовищі, то локалізація – при виникненні певної загрози у внутрішньому.

Принципи та функції адаптації підприємства*

Принцип адаптації	Функція адаптації
<ul style="list-style-type: none"> – оперативності (швидка відповідь на дію чинників зовнішнього середовища); – гнучкості (здатність пристосовуватися до різного роду змін); – послідовності (виважена та поетапна реалізація механізму адаптації); – альтернативності (розробка альтернативних варіантів адаптації для використання їх в різних умовах); – економічності (мінімальні витрати на реалізацію механізму); – безперервності (постійне та системне використання адаптаційних заходів); – системності (взаємозалежність адаптаційних заходів, що застосовуються на підприємстві); – випередження (прогнозування негативного впливу змін зовнішнього середовища); – раціональності (доцільність застосування адаптаційних заходів); – часового обмеження (своєчасність реалізації адаптаційних заходів); – принцип катализатора (спрямованість на покращення управлінської діяльності); – диференційованої мотивації (мотивація персоналу до здійснення адаптації) 	<ul style="list-style-type: none"> – інформаційна (збір інформації про можливі чи наявні зміни зовнішніх чинників); – попереджувальна (зміна параметрів внутрішнього середовища з метою нейтралізації можливого негативного впливу змін); – контролююча (контроль на всіх етапах за реалізацією адаптаційних заходів); – регулююча (приведення параметрів внутрішнього середовища відповідно вимогам зовнішнього); – стабілізуюча (забезпечення нормального функціонування підприємства в мінливих умовах зовнішнього середовища); – стимулююча (створення передумов для розвитку підприємства); – прогнозна (передбачення можливих змін зовнішнього середовища та їх впливу на підприємство); – організаційна (налагодження роботи всіх структурних підрозділів підприємства з метою оперативної реалізації механізму адаптації); – компенсаційна (формування додаткових ресурсних резервів); – координаційна (узгоджене впровадження та реалізація механізму адаптації)

*систематизовано на основі [125; 133]

Компенсація як адаптаційний інструмент використовується для формування певних альтернатив діяльності підприємства, що дозволить йому компенсувати збитки від реалізації негативних чин-

ників. Відповідно до [133], цей інструмент застосовується за умови передбачення можливих змін у зовнішньому середовищі.

Адаптація виступає в сучасних умовах своєрідним інструментом управління в сфері економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності.

Сьогодні науковці [21; 70; 149] виділяють три моделі реалізації процесу адаптації:

- 1) активного поводження;
- 2) консервативного поводження;
- 3) модель змішаного поводження.

Моделі реалізації адаптації як інструменту управління в сфері економічної безпеки суб'єктів господарювання та їх порівняльна характеристика представлені в таблиці 1.19.

Особливістю адаптивного управління є відсутність чітко встановленого порядку, методологічних рекомендацій чи визначених меж для здійснення процесу адаптації. Вибір тієї чи іншої моделі залежить від значної кількості факторів, до яких відносять: стан зовнішнього середовища, його зміни; ступінь впливу змін на рівень економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності, а також на функціонування та розвиток підприємства; рівень впливу змін (торкаються окремих функціональних складових підприємства чи впливають на його діяльність в цілому); готовність суб'єкта господарювання до здійснення процесу адаптації, наявність в нього адаптаційного потенціалу; готовність керівництва та персоналу підприємства до здійснення адаптації тощо.

На всіх етапах функціонування підприємства існує певна невизначеність. Адаптивне управління в забезпеченні економічної безпеки не є виключенням. Така невизначеність присутня як до прийняття управлінського рішення про необхідність адаптації, тобто при отриманні інформаційного сигналу про зміни зовнішнього середовища, так і після відповідної управлінської реакції. Саме зміни, які відбуваються у зовнішньому середовищі, є першоджерелом невизначеності, яка несе ще більші ризики для економічної безпеки підприємства в цілому та економічної безпеки зокрема.

В результаті перед підприємством постає три характерних запитання:

- 1) що буде після зміни умов зовнішнього середовища;
- 2) що буде, якщо не вжити адаптаційних заходів;
- 3) що буде після процесу адаптації?

Таблиця 1.19

**Порівняльна характеристика моделей реалізації
адаптації підприємства***

Мета	Характер	Темп	Наявність розроблених способів і принципів	Готовність суб'єкта до адаптації	Вид
<i>Активна модель</i>					
Пошук нових ринків та нових партнерів, нова організаційна політика	Системний характер (охоплює всю систему підприємства)	Високий темп адаптації	Наявні розроблені принципи, способи адаптації	Висока готовність до адаптації	Запланована (попереджувальна)
<i>Консервативна модель</i>					
Збереження існуючих традицій, наявних господарських зв'язків тощо	Локальний характер (охоплює окремі функціональні сфери підприємства)	Низький темп адаптації	Відсутні будь-які принципи, способи чи механізми адаптації	Низька готовність, пасивна поведінка суб'єкта	Вимушена
<i>Змішана модель</i>					
Ліквідація негативного впливу факторів зовнішнього середовища	Часткова адаптація (охоплює ті підрозділи, які зазнали впливу)	Середній темп адаптації	Наявні загальні принципи адаптації, але відсутній механізм	Готовність до адаптації нижча ніж в активній моделі	Вимушена (попереджувальна)

* розроблено за [21; 70; 149]

Не існує наразі однозначної відповіді на дані питання. Все залежить від характеру змін та сили їх впливу на рівень економічної безпеки та підприємство загалом. Так, якщо суб'єкт господарювання може мати вплив на певні зовнішні фактори, то існують і такі, вплинути на котрі не можливо априорі, а єдиним виходом залишається адаптація до цих змін. До прикладу, підприємство може припинити торговельний контракт та не підлаштуватися під нові вимоги, якщо були змінені умови співпраці з контр-

агентом. Однак, у випадку внесення змін до нормативно-правового поля регулювання діяльності на стратегічному внутрішньому ринку уникнути адаптації та діяти всупереч новим вимогам не вдасться.

Відповідь на зазначені питання лежить в основі інформаційно-аналітичного забезпечення адаптивного управління в сфері економічної безпеки підприємства, головним завданням якого є здійснення безперервного моніторингу зовнішнього та внутрішнього середовищ з метою виявлення потенційних змін та вже реалізованих, що несуть у собі ризики та загрози економічній безпеці підприємства. Саме тому особливістю інформаційно-аналітичної складової адаптивного управління є, передусім, забезпечення економічної безпеки підприємства не стільки шляхом усунення наслідків реалізованих ризиків, скільки шляхом виявлення небезпечних змін у зовнішньому та внутрішньому середовищах та пристосування внутрішніх параметрів до цих змін.

Вагоме значення в адаптивному управлінні відіграють стогонні ризики, які в системі економічної безпеки підприємства є «об'єктивно-суб'єктивною категорією, що пов'язана з певною мірою невизначеності результату внаслідок прийнятого рішення» [169]. Саме ризик як економічна категорія є детермінантою для реалізації процесу адаптації економічної безпеки підприємства.

Оскільки зовнішні ризики, що існують в ринковому середовищі та характерні для зовнішньоекономічної діяльності, як правило, не піддаються впливу з боку управлінської системи підприємства та потребують їх врахування, тобто адаптації до тих факторів (змін), що є причиною відповідних ризиків.

Найчастіше в зовнішньому середовищі діяльності виникають ризики, пов'язані із взаємодією підприємства із зовнішніми контрагентами (партнерами), та інституційні ризики, що характеризуються функціонуванням підприємства в межах інституційного середовища. Ризики, що виникають при взаємодії підприємства з іноземними партнерами можуть бути попереджені або ж усунені шляхом адаптації до них економічної безпеки підприємства, або ж шляхом мінімізації їх впливу. В останньому випадку, саме використання інструментарію інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємства дасть змогу здійснити оптимізацію взаємодії підприємства з іноземними партнерами.

Найбільш характерними для функціонування підприємств та їх економічної безпеки саме з точки зору взаємодії з партнерами є ризики, які, на нашу думку, можна згрупувати наступним чином:

- пов'язані з логістичними процесами;
- фіскальні (включаючи митні та податкові);
- невідповідності продукції стандартам та нормам країн-партнерів;
- зростання трансакційних витрат;
- коливання курсу валюти країни-партнера;
- корупційні;
- невиконання контрактів (включаючи форс-мажорні обставини).

Неправильним є твердження, що наслідок реалізації ризиків може мати лише негативний характер. Певні зміни, що відбуваються у зовнішньому середовищі, можуть бути носіями нових можливостей та в результаті прийняття ризикових управлінських рішень можуть мати позитивний прояв, зокрема, – на забезпечення економічної безпеки підприємства. Саме це зумовлює важливість розгляду питання інформаційно-аналітичного забезпечення адаптивного управління в сфері економічної безпеки, зокрема, та інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємства в цілому.

Відповідно до [91, с. 205–218], інформаційно-аналітичне забезпечення адаптивного управління в сфері економічної безпеки передбачає, що в основу організації інформації, необхідної для процесу адаптації підприємства, покладено цілі адаптації, які і визначають потребу в конкретній інформації. В свою чергу, цілі адаптації визначаються цілями вищого рівня, в даному випадку – забезпечення економічної безпеки підприємства, що може бути досягнена відповідністю стану внутрішнього середовища зовнішньому. Цілям кожного виду адаптації відповідають різні потреби в інформації. Правильне визначення цілей на кожному рівні адаптації (стратегічному та тактичному) дозволяє правильно визначити потреби інформаційно-аналітичного забезпечення.

На думку колективу авторів, «інформація, необхідна для забезпечення процесу адаптації, повинна носити стратегічний характер, оскільки лише в такому випадку можна забезпечити випереджальний характер адаптації» [91, с. 209].

Варто зазначити, що зміни умов зовнішнього середовища можуть мати не лише деструктивний вплив на економічну безпеку підприємства, а й нести в собі певні можливості. Саме тому адаптація в цьому випадку є своєрідним інструментом забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства.

На рис. 1.9 зображено алгоритм інформаційно-аналітичного забезпечення адаптивного управління в сфері економічної безпеки підприємства.

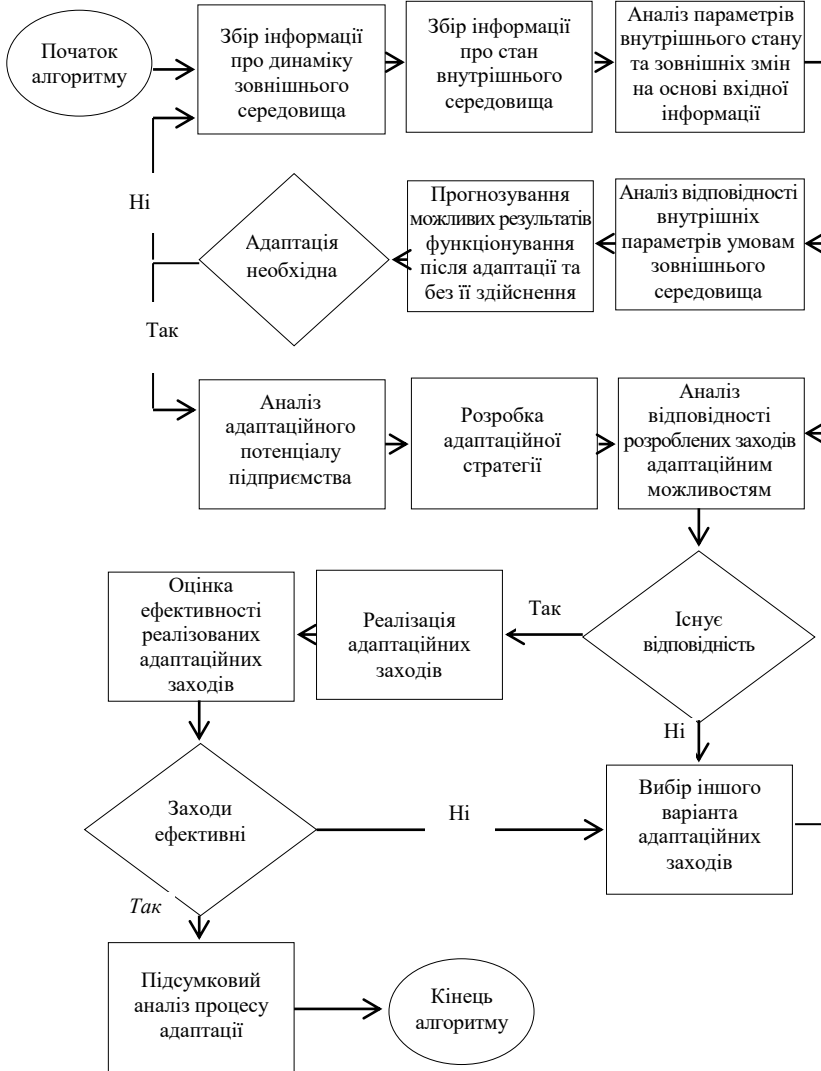

Рис. 1.9. Алгоритм інформаційно-аналітичного забезпечення адаптивного управління в сфері економічної безпеки підприємства

Перший етап визначеного алгоритму характеризується використанням саме інформаційного інструментарію, іншими словами, відбувається пошук та систематизація інформації про динаміку зовнішнього середовища та змін, які в ньому відбуваються. Зібрані відомості мають характеризуватися повнотою та достатнім обсягом, оскільки чим більшою кількістю інформації, яка стосується відповідної сфери діяльності, володіє суб'єкт, тим меншою є міра невизначеності та меншою є можливість зазнати впливу дії певного ризику.

На другому етапі відбувається аналогічний процес, однак інформація вже стосується внутрішнього стану системи економічної безпеки підприємства. Визначаються ті сфери діяльності підприємства, яких можливо будуть стосуватися або ж вже зачепили зміни в зовнішньому середовищі.

На третьому етапі відбувається залучення аналітичного інструментарію і здійснюється детальний аналіз стану внутрішнього середовища та змін зовнішнього.

Відомості про зміни зовнішнього середовища отримуються шляхом використання методів організації інформаційно-аналітичної діяльності, а інформація про стан внутрішнього – методом аналізу внутрішньої статистичної інформації, як правило, та методом аналізу документів. На основі отриманих відомостей формується база даних.

Наступний етап передбачає порівняння відповідності параметрів внутрішнього середовища вимогам зовнішнього. Саме існуюча невідповідність є підставою для реалізації адаптивних заходів.

Важливим моментом адаптивного управління є прогнозування подальшого функціонування у двох варіантах: за умови здійснення адаптації та без вжиття адаптивних заходів. У випадку необхідності адаптації, відповідно до прогнозних оцінок, виконуються подальші етапи алгоритму. За відсутності потреби в адаптації відбувається повернення до початку алгоритму. Важливо те, що адаптивне управління в забезпеченні економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства передбачає здійснення постійного моніторингу зовнішнього та внутрішнього середовищ.

За необхідності адаптації підприємства до нових умов зовнішнього середовища, важливим етапом є аналіз адаптаційного потенціалу підприємства. Адаптаційний потенціал являє собою наявність всієї сукупності ресурсів, необхідних для здійснення адап-

тації. Такі ресурси включають фінансові, матеріальні, трудові можливості підприємства. Важливими елементами адаптаційного потенціалу, на нашу думку, є такі елементи, як: управлінські здібності керівництва, навички персоналу та їх прагнення до навчання, організаційна культура та мотивація персоналу до реалізації адаптації на кожному етапі господарської діяльності.

Формування адаптаційної стратегії передбачає розробку багатоваріантного портфеля адаптаційних заходів. Адаптаційна стратегія не повинна бути суперечливою напрямом стратегії забезпечення економічної безпеки підприємства та загальній стратегії діяльності підприємства. Адаптаційні заходи, в свою чергу, мають бути розробленими відповідно до основних критеріїв економічної безпеки підприємства.

Одним з етапів алгоритму інформаційно-аналітичного забезпечення адаптаційного управління в сфері економічної безпеки є оцінювання відповідності розроблених заходів адаптаційному потенціалу підприємства. Якщо такої відповідності немає, необхідно здійснити вибір альтернативних заходів. Саме тому адаптивне управління характеризується багатоваріантністю, тобто альтернативністю адаптаційних заходів. Обраний інший варіант також піддається аналізу на можливість його реалізації.

Реалізація адаптаційних заходів, відповідно до адаптаційної стратегії, може відбуватися як на рівні управління підприємством, так і на рівні будь-якої функціональної складової. Це залежить, в першу чергу, від природи самих змін, що відбуваються у зовнішньому середовищі, та характеру їх впливу на економічну безпеку зовнішньоекономічної діяльності підприємства.

На прикінцевому етапі даного алгоритму необхідно перевірити, чи є реалізовані адаптаційні заходи ефективними. В іншому випадку обирається альтернативний варіант заходів.

Кінцевим етапом алгоритму інформаційно-аналітичного забезпечення адаптивного управління в сфері економічної безпеки підприємства є підсумковий аналіз здійсненого процесу адаптації.

Адаптивне управління у забезпеченні економічної безпеки підприємства передбачає те, що процес адаптації повинен бути економічно ефективним, тобто витрати на реалізацію адаптаційних заходів мають бути мінімальними. Якщо ж витрати у даному випадку перевищують збитки підприємства від реалізації загроз, то адаптаційні заходи є недоцільними. Тому при їх розробці необхідно

формуванню також бюджет адаптації. А для забезпечення безперервності процесу адаптації, його бюджет повинен бути врахований при плануванні бюджету підприємства. Мінімальними також мають бути часові затрати на розробку заходів та їх реалізацію, що має велике значення для економічної безпеки. Лише за таких умов можна буде говорити про забезпечення належного рівня економічної безпеки підприємства.

Особливістю адаптивного управління в забезпеченні економічної безпеки підприємства є те, що в умовах посилення впливу світових інтеграційних процесів на розвиток соціально-економічних систем підприємство знаходиться під зростаючим впливом факторів зовнішнього середовища. Вплив змін таких факторів може мати більш глобальний характер на суб'єкта господарської діяльності. Враховуючи це, нами запропоновано розглядати чотири рівні адаптації економічної безпеки підприємства. Ці рівні характеризуються наявністю значної кількості факторів, які є вирішальними щодо напрямку функціонування та розвитку підприємства. Це законодавчий рівень, інституційний, кон'юнктурний та господарський рівень.

Законодавчий рівень являє собою сукупність нормативно-правових актів як внутрішньодержавних, так і міжнародних, що визначають засади здійснення зовнішньоекономічної діяльності. Зміни, які вносяться до законодавства не можуть залишитися поза увагою її суб'єктів. Нововведення, як правило, повинні бути прийнятими суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності, а сама діяльність підприємства – адаптованою до нових вимог нормативно-правових актів. Адаптація на даному рівні є вимушеною та активною за своїм видом, оскільки вплинути підприємству на зміни в законодавчій сфері практично не можливо.

Інституційний рівень характеризується наявністю інститутів, що здійснюють регулювання зовнішньоекономічної діяльності відповідно до своїх функцій. Нові вимоги таких інститутів чинять значний вплив на функціонування суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності, зокрема, – на рівень його економічної безпеки, а також на стан взаємовідносин підприємства із суб'єктами державних інститутів. Рациональною відповіддю в даному випадку мала б стати адаптація системи до таких вимог. Однак, гіркий досвід взаємодії вітчизняних підприємств з державними органами влади, зокрема, – з податковими та митними органами, свідчить про наяв-

ність значної кількості проблемних питань, що змушує підприємства шукати різні способи для уникнення виконання нових вимог, певних нововведень.

На кон'юнктурному рівні відбувається підлаштування діяльності підприємства до змін, які відбулись чи очікуються на конкретному зовнішньому ринку. Такі зміни можуть зачіпати і стан самої кон'юнктури ринку, і політичної ситуації в країні та можуть поставити під питання функціонування підприємства на визначеному ринку. У випадку, коли зміни вимагають більш глибокої адаптації, підприємство може відмовитися від діяльності на даному ринку через відсутність адаптаційного потенціалу, враховуючи те, що без адаптації діяльність на такому ринку неможлива, або економічно неефективна.

Господарський рівень охоплює сферу господарських відносин підприємства з численними контрагентами. Зазвичай, зміни відбуваються на рівні умов контрактів. Адаптація до змінених умов співпраці з контрагентами може бути не такою «болісною» як на попередніх рівнях, оскільки в більшості випадків підприємство може також мати вплив на зміну певних факторів.

Необхідно зазначити, що важливим елементом при прийнятті управлінського рішення щодо здійснення адаптації є оцінка рівня економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства, без якої реалізовані адаптаційні заходи можуть не принести очікуваного ефекту.

Таким чином, адаптивне управління є на сьогодні більш сучасним підходом до управління, який відповідає властивостям ринкової економіки та сприяє забезпеченню економічної безпеки підприємства в цілому та економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства, зокрема.

Розділ 2

Стан та тенденції середовища функціонування кластерів промислових підприємств

2.1. Глобалізаційний вплив світових економічних процесів на функціонування кластерів промислових підприємств

Глобалізаційні процеси, що відбуваються у всьому світі є рушійною силою прискорення змін в сучасному суспільстві, вони впливають на розвиток окремих економік та соціально-економічних систем країн в цілому. Враховуючи останні тенденції уповільнення економічного розвитку у зв'язку із COVID-19, глобалізація є не просто відображенням економічних потоків між країнами, культурного розвитку, політичних, інформаційних змін тощо, вона є запорукою виживання у нових умовах розвитку світового суспільства. Глобалізація беззаперечно впливає на розвиток та зміни у всіх галузях економіки, і не є виключенням українська промисловість. В першу чергу, це стосується технологій виготовлення продукції, що значно змінилися за останні роки. Окрім того, розвиток будь-якої галузі пов'язаний із попитом на її продукцію (послуги), а міграційні процеси вносять свої корективи, особливо це стосується промисловості.

Події 2020 року значно вплинули на міграцію населення, і частина громадян України, що працюють за кордоном і не мають медичної страховки та відповідного соціального забезпечення, у короткостроковій перспективі формуватимуть попит на продукцію українських підприємств, оскільки перспективи придбати житло за кордоном і отримувати там державну підтримку досить сумнівні. В умовах пандемії COVID-19 більшість програм направлені на соціальне забезпечення осіб з громадянством, а всі інші обслуговуються медичними закладами та отримують допомогу в останню чергу.

Для більш детального аналізу глобалізаційних процесів проаналізуємо індекс глобалізації України за КОФ-індексом протягом 2012–2020 років, що представлений у таблиці 2.1 та рис. 2.1.

Таблиця 2.1

Індекс глобалізації України за КОФ-індексом*

Показник глобалізації		Рік								
		2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Економічний	Позиція у рейтингу	61	64	59	56	55	63	89	72	66
	Значення	67,39	64,84	65,7	67,52	68,6	68,42	56,22	64,97	66,01
Соціальний	Позиція у рейтингу	69	69	70	69	67	63	97	90	88
	Значення	57,02	57,78	60,06	59,95	61,06	61,05	65,4	70,29	70,38
Політичний	Позиція у рейтингу	43	42	39	40	41	43	30	30	32
	Значення	86,33	86,07	86,05	86,01	86,27	84,9	90,19	89,24	88,32
Загальний індекс	Позиція у рейтингу	44	47	44	42	41	45	49	45	44
	Значення	68,48	67,78	68,85	69,5	70,71	70,24	70,6	74,83	74,95

*сформовано за даними [239]

Індекс рівня глобалізації країн світу (KOF Globalization Index) розроблений у 2002 році дослідницькою групою Швейцарського економічного інституту (KOF Konjunkturforschungsstelle) за участю фахівців Федерального Швейцарського технологічного інституту (Eidgenössische Technische Hochschule Zürich). Згідно з методологією, наведеною на офіційному сайті [239], кожен з видів глобалізації – економічна, соціальна та політична, включають певний перелік змінних, що у загальному підсумку впливають на значення загального індексу глобалізації.

Всі країни, досліджувані в рамках Індексу, оцінюються за 24-ма показниками, об'єднаним в три основні групи глобальної інтеграції:

1) економічна – обсяг міжнародної торгівлі, рівень міжнародної ділової активності, торговельні потоки, міжнародні інвестиції, тарифна політика, обмеження і податки на міжнародну торгівлю тощо [83];

2) соціальна – рівень культурної інтеграції, відсоток іноземного населення, міжнародний туризм, міжнародні особисті контакти, обсяг телефонного та Інтернет-трафіку, поштових відправлень, транскордонних грошових переказів, інформаційні потоки, розвиток інформаційно-комунікаційної інфраструктури, тощо [83];

3) політична – членство держав в міжнародних організаціях, участь у міжнародних місіях (включаючи місії ООН), ратифікація міжнародних багатосторонніх договорів, кількість посольств і інших іноземних представництв в країні тощо [83].

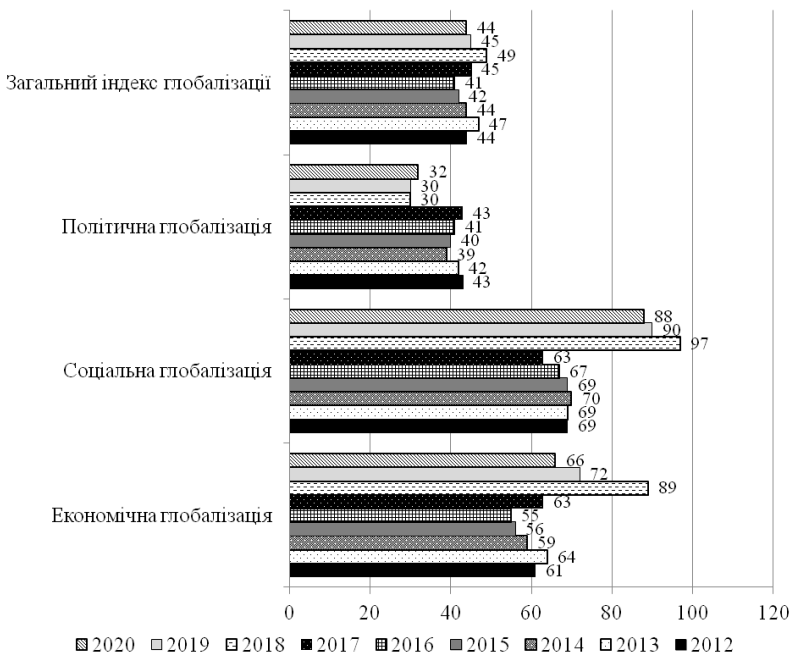

Рис. 2.1. Позиція у рейтингу України за КОГ-індексом*
* побудовано за [239]

Як свідчать дані, що наведені у таблиці 2.1 та рис. 2.1 індекс глобалізації України за КОФ-індексом протягом 2012–2020 років змінюється не суттєво, і його значення коливається у межах від 74,95 до 68,48, що відповідає 41–49 позиції у світовому рейтингу. Протягом 2018–2020 років значно знизився показник соціальної глобалізації в основному за рахунок міжособистісної та інформаційної глобалізацій. Підвищилася позиція України у 2020 році порівняно з 2018–2019 роками за показниками економічної та соціальної глобалізацій, що вплинули на значення загального індексу глобалізації. Глобалізаційні процеси характерні для світової економічної спільноти і в цілому впливають на всіх суб'єктів господарювання, однак у межах кожної конкретної країни спостерігаються свої особливості. Інтеграція України у світовий простір та показники глобалізації безпосередньо пов'язані із умовами ведення бізнесу у межах вітчизняної економічної системи.

Динаміку рейтингової оцінки умов ведення бізнесу Doing Business в Україні протягом 2015–2020 рр. представлено у таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

**Динаміка рейтингової оцінки умов ведення бізнесу в Україні
за рейтинговою оцінкою Doing Business***

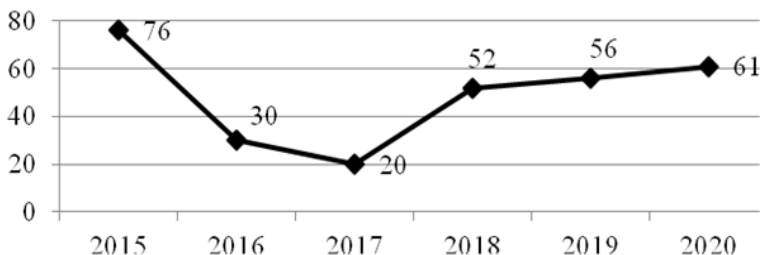
Категорія	Рік					
	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Загальний рейтинг	96	83	80	76	71	64
Реєстрація підприємств	76	30	20	52	56	61
Отримання дозволів на будівництво	70	140	140	35	30	20
Підключення до електропостачання	185	137	130	128	135	128
Реєстрація власності	59	61	63	64	63	61
Кредитування	17	19	20	29	32	37
Захист інвесторів	109	88	70	81	72	45
Оподаткування	108	107	84	43	54	65
Міжнародна торгівля	154	109	115	119	78	77
Забезпечення виконання контрактів (ефективність судової системи при вирішенні комерційних спорів)	43	98	81	82	57	63
Вирішення неплатоспроможності (ліквідація підприємств)	142	141	150	149	145	146

* сформовано за даними [219, с. 226; 220, с. 242; 221, с. 247; 222, с. 201; 223, с. 211; 224]

Дані таблиці 2.2 свідчать про зміцнення позицій України у рейтингу оцінки умов ведення бізнесу Doing Business в Україні протягом 2015–2020 років. Так, відбулося покращення позиції України в загальному рейтингу з 96-ї позиції у 2015 р. до 64-ї – у 2020 р.

Показник умов ведення бізнесу Doing Business в Україні у 2020 році є найкращим за весь період проведення рейтингового оцінювання. Однак, слід зазначити, що не за всіма складовими рейтингу Doing Business відбулося зміцнення позицій України, наприклад, значення таких індикаторів як реєстрація власності, кредитування, забезпечення виконання контрактів (ефективність судової системи при вирішенні комерційних спорів) і вирішення неплатоспроможності (ліквідація підприємств) є нижчими у 2020 р. в порівнянні з 2015 р. і реально характеризують стан вітчизняного бізнесу (особливо промисловості та будівельної галузі). Тому, необхідно проаналізувати 10 контрольних індикаторів, що представлені у таблиці 2.2.

Більш докладно індикатор реєстрації підприємств представлено на рис. 2.2.

Складові індикатора	Рік					
	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Процедури (кількість)	6	4	4	6	6	6
Термін (дні)	21	7	5	6,5	6,5	6,5
Вартість (% доходу на душу населення)	1,2	0,6	0,5	0,8	0,6	0,5

Рис. 2.2. Динаміка індикатора реєстрації підприємств в Україні за рейтинговою оцінкою Doing Business*

* побудовано за даними [201; 219, с. 226; 220, с. 242; 221, с. 247; 222, с. 223, с. 211; 224]

Динаміка цього індикатора в Україні згідно рейтингової оцінки Doing Business протягом 2015–2020 років зазнала значних змін. Найкраще значення індикатора спостерігалось у 2017 р. за рахунок скорочення реєстраційних процедур, їх терміну та вартості.

Якщо ж порівнювати значення індикатора – реєстрація підприємств в Україні у 2020 році з кращим показником (2017 р.), то відбулося зростання кількості процедур до 6, збільшився їх термін до 6,5 днів, а їх вартість залишилася на рівні 2017 року, і становила 0,5 % доходу на душу населення. Це свідчить про подальшу бюрократизацію реєстраційних процедур і наявність додаткових загроз для нового бізнесу.

Одним з показників в рейтинговій оцінці умов ведення бізнесу Doing Business є індикатор отримання дозволів на будівництво, що наведений на рис. 2.3.

Складові індикатора	Рік					
	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Процедури (кількість)	8	10	10	10	11	10
Термін (дні)	64	67	67	76	85	72,5
Вартість (% від середнього доходу на душу населення)	10,2	15,2	15,2	3,1	6,3	4,4
Індекс якості контролю в будівництві (0–15)	–	8	8	8	12	12

Рис. 2.3. Динаміка індикатора отримання дозволів на будівництво в Україні за рейтинговою оцінкою Doing Business*

* побудовано за [219, с. 226; 220, с. 242; 221, с. 247; 222, с. 201; 223, с. 211; 224]

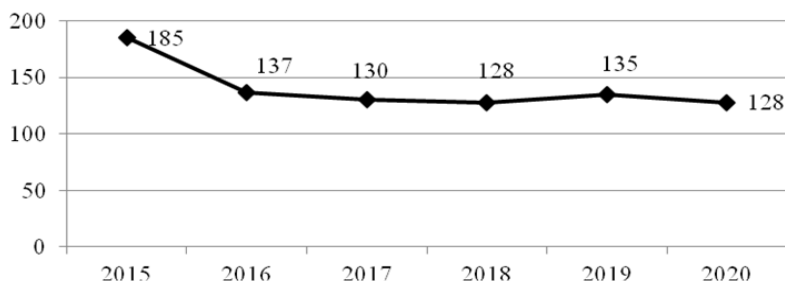
Динаміка індикатора отримання дозволів на будівництво в Україні за рейтинговою оцінкою Doing Business у 2015–2020 рр. значно змінювалася. Найгірше значення цього індикатора було у 2016 та 2017 роках, а найкраще значення у 2020 році. Значне зростання рангу індикатора отримання дозволів на будівництво відбулося у зв'язку із скороченням вартості до 4,4 % від середнього доходу на душу населення. Скорочення вартості досягнуто за рахунок зменшення пайового внеску.

Окрім того, у 2020 році відбулося спрощення процесу отримання дозволів на будівництво, а саме: усунуто вимогу про наймання зовнішнього спостерігача і запроваджено систему онлайн-повідомлень. Так, у 2020 році прийнято постанову Кабінету Міністрів України від 01.07.2020 р. № 559 «Про реалізацію експериментального проекту щодо запровадження першої черги Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва» [158], розпорядження Кабінету Міністрів України від 20.05.2020 р. № 565 «Про затвердження плану заходів щодо створення та запровадження Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва» [156]. Дійсно, такі тенденції є позитивними, оскільки тривалий час іноземні інвестори та аналітики підкреслювали складність та тривалість процедур отримання дозволів, що сприяло створенню корупційних ризиків.

Динаміку індикатора підключення до електропостачання в Україні згідно рейтингової оцінки Doing Business протягом 2015–2020 років представлено на рис. 2.4.

Значення індикатора підключення до електропостачання в Україні за рейтинговою оцінкою Doing Business у 2015–2020 рр. є низьким, а кращі показники спостерігаються у 2018 та 2020 роках. Підвищення рівня індикатора у 2020 році відбулося за рахунок скорочення термінів до 267 днів та зниження вартості підключення до електропостачання до 353,2 % доходу на душу населення, кількість процедур залишаються незмінними протягом 2016–2020 років. У 2020 році в Україні відбулося спрощення умови підключення до електропостачання завдяки оптимізації технічних умов і впровадження геоінформаційної системи.

Підвищенню надійності енергопостачання сприяло запровадження механізму компенсації за відключення електроенергії. Однак з позиції економічної безпеки, нестабільність функціонування енергетичного ринку та значна тривалість зазначених процедур (267 днів), також не дозволяють позитивно оцінити наявну ситуацію.

Складові індикатора	Рік					
	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Процедури (кількість)	10	5	5	5	5	5
Термін (дні)	277	263	281	281	281	267
Вартість (% доходу на душу населення)	165,5	795,3	637,6	525,2	402,5	353,2
Індекс надійності електропостачання та прозорості тарифів (0–8)	–	5	6	6	6	7

Рис. 2.4. Динаміка індикатора підключення до електропостачання в Україні за рейтинговою оцінкою Doing Business*

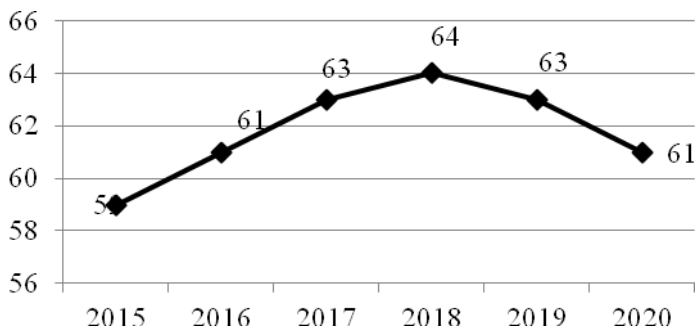
* побудовано за [219, с. 226; 220, с. 242; 221, с. 247; 222, с. 201; 223, с. 211; 224]

Динаміку індикатора реєстрації власності в Україні згідно рейтингової оцінки Doing Business протягом 2015–2020 років наведено на рис. 2.5.

Динаміка індикатора реєстрації власності в Україні згідно рейтингової оцінки Doing Business протягом 2015–2020 років змінювалася не суттєво – від 59 до 64 рангів. Покращення індикатора реєстрації власності в Україні у 2020 році відбулося за рахунок скорочення терміну до 15 днів та вартості до 1,7 % від вартості об'єкта нерухомості.

Також, відбулося зростання індексу якості управління земельними ресурсами до 16,0. В Україні у 2020 році відбулося спро-

щення реєстрації власності за рахунок підвищення прозорості системи управління земельними ресурсами, однак загрози для вітчизняних суб'єктів господарювання також суттєві. У більшому ступені вони пов'язані із недосконалістю вітчизняної судової системи і у деяких випадках навмисного викривлення даних при реєстрації з метою здійснення незаконних операцій щодо відчуження майна.

Складові індикатора	Рік					
	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Процедури (кількість)	7	7	7	7	7	7
Термін (дні)	27	23	23	17	17	15
Вартість (% від вартості об'єкта нерухомості)	2,0	2,0	1,9	1,8	1,8	1,7
Індекс якості управління земельними ресурсами (0–30)	–	15,5	15,5	14,5	14,5	16,0

Рис. 2.5. Динаміка індикатора реєстрації власності в Україні за рейтинговою оцінкою Doing Business*

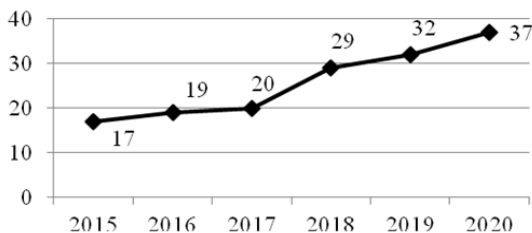
* побудовано за [219, с. 226; 220, с. 242; 221, с. 247; 222, с. 201; 223, с. 211; 224]

Динаміку індикатора кредитування в Україні згідно з рейтинговою оцінкою Doing Business протягом 2015–2020 років наведено на рис. 2.6.

Протягом 2015–2020 років відбувається погіршення значення індикатора кредитування в Україні з 17-го рангу в 2015 році до 37-го рангу в 2020 році. Незважаючи на створення державного кредитного реєстру в Нацбанку у 2020 році, що поліпшило доступ до кредитної інформації, відбулося падіння індикатора на 5 позицій

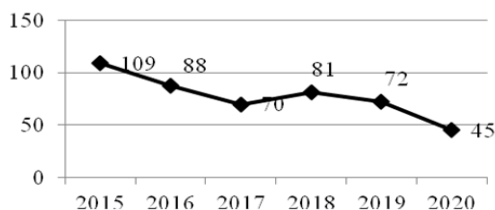
порівняно з 2019 роком. Для промислових підприємств надзвичайно негативний показник, оскільки він свідчить про наявність прямих загроз стабільної їх діяльності.

Також цікавою є динаміка індикатора захисту інвесторів в Україні згідно з рейтинговою оцінкою Doing Business протягом 2015–2020 років, який наведено на рис. 2.7.

Складові індикатора	Рік					
	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Індекс рівня захисту кредитних операцій (0–12)	8	8	8	8	8	8
Індекс кредитної інформації (0–8)	7	7	7	7	7	7
Охоплення кредитним реєстром (% дорослого населення)	–	–	–	–	–	2,4
Охоплення кредитним бюро (% дорослого населення)	48,0	36,7	40,0	47,3	45,9	56,9

Рис. 2.6. Динаміка індикатора кредитування в Україні за Doing Business*

Складові індикатора	Рік					
	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Індекс рівня розголошення інформації (0–10)	4	4	6	7	8	9
Індекс відповідальності директора (0–10)	5,7	6,7	2	2	2	2
Індекс юридичної відповідальності керівників (0–10)	4,8	5,3	6	6	6	6
Індекс прав акціонерів (0–6)	–	–	6	5	5	4

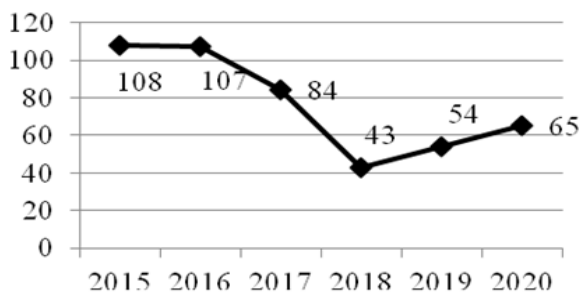
Індекс розвитку структури управління (0–7)	–	–	5	5	6	6
Індекс корпоративної прозорості (0–7)	–	–	9	8	8	7

Рис. 2.7. Динаміка індикатора захисту інвесторів в Україні за Doing Business*
* побудовано за [219, с. 226; 220, с. 242; 221, с. 247; 222, с. 201; 223, с. 211; 224]

Динаміка індикатора захисту інвесторів в Україні згідно рейтингової оцінки Doing Business протягом 2015–2020 років зростає з 109 рангу в 2015 році до 45 рангу в 2020 році. У 2020 році відбулося зміцнення індикатора захисту інвесторів в Україні згідно рейтингової оцінки Doing Business за рахунок більш докладного розкриття даних про операції компаній із зацікавленими сторонами.

Для економічної безпеки вітчизняних підприємств індикатор захисту інвесторів є опосередковано-позитивним, однак реалії свідчать про фіксацію прибутку інвесторами-спекулянтами і скорочення обсягів інвестування інституційними інвесторами (особливо іноземними).

Динаміку індикатора оподаткування в Україні згідно рейтингової оцінки Doing Business протягом 2015–2020 років наведено на рис. 2.8.

Складові індикатора	Рік					
	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Платежі (кількість на рік)	5	5	5	5	5	5
Час (години на рік)	350	350	355,5	327,5	327,5	328
Загальна ставка податку і внесків (% від прибутку)	52,9	52,2	51,9	37,8	41,7	45,2
Індекс процедур після	–	–	79,26	85,95	85,95	86,0

подачі звітності та сплати податків (0–100)						
---	--	--	--	--	--	--

Рис. 2.8. Динаміка індикатора оподаткування в Україні за рейтинговою оцінкою Doing Business*

* побудовано за [219, с. 226; 220, с. 242; 221, с. 247; 222, с. 201; 223, с. 211; 224]

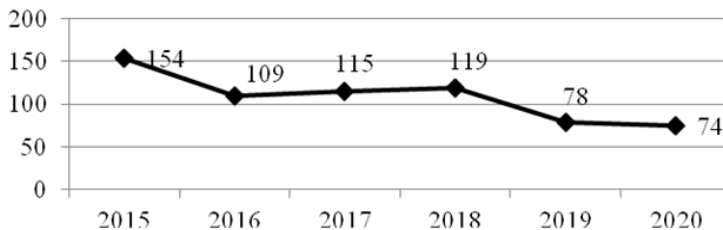
Динаміка індикатора оподаткування в Україні згідно з рейтинговою оцінкою Doing Business протягом 2015–2020 років коливалася від 108-го рангу в 2015 році до 43-го – в 2018 році. Протягом останніх двох років значення індексу стає нижче за рахунок зростання часу на здійснення податкових платежів, а саме у 2020 році до 328 годин на рік, зростання загальної ставки податку та внесків до 45,2 % від прибутку.

В Україні у сфері оподаткування робляться певні кроки, що сприятимуть покращенню рангу за цим індикатором у 2021 році, а саме 04.10.2020 р. Верховна Рада схвалила у другому читанні та в цілому законопроект № 1049 «Про внесення змін до деяких законів України щодо запровадження єдиного рахунку для сплати податків і зборів, єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» та законопроект № 1051 «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо запровадження єдиного рахунку для сплати податків і зборів, єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування». Законопроекти запроваджують єдиний рахунок для сплати податків і зборів та єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування з 1 січня 2021 року [33]. Стосовно податкового навантаження і адміністрування податків, необхідно підкреслити наявність «тіньового сектору» економіки, де за різними оцінками знаходиться від 40 до 60 % економічних агентів. Для економічної безпеки підприємств (особливо в умовах пандемії) зростання податків може стати критичним аспектом у діяльності, особливо зважаючи на падіння платоспроможного попиту практично у всіх сферах.

Динаміку індикатора міжнародної торгівлі в Україні згідно рейтингової оцінки Doing Business протягом 2015–2020 років наведено на рис. 2.9.

Динаміка індикатора міжнародної торгівлі в Україні згідно рейтингової оцінки Doing Business протягом 2015–2020 років, покращується з 154-го рангу в 2015 році до 74-го – в 2020 році. Покращення індикатора міжнародної торгівлі у 2020 році відбулося за

рахунок скорочення часу на імпорт при оформленні документів до 48 годин, зокрема за рахунок спрощення вимог сертифікації відповідності для автозапчастин. На перший погляд, для підприємств промисловості будівельних матеріалів такий індикатор не зовсім актуальний, однак зважаючи на значну диверсифікацію бізнесу промислових підприємств, міжнародна торгівля є одним з важливих напрямів.

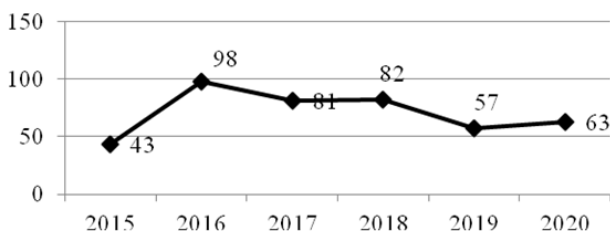
Складові індикатора	Рік					
	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Час на експорт: прикордонний і митний контроль (в годинах)	696	96	96	26	6	6
Час на експорт: оформлення документів (годин)		26	26	96	66	66
Вартість експорту: прикордонний і митний контроль (дол. США)	1,880 за контейнер	75	75	75	75	75
Вартість експорту: оформлення документів (дол. США)		292	292	292	192	192
Час на імпорт: прикордонний і митний контроль (в годинах)	672	52	72	72	32	32
Час на імпорт: оформлення документів (годин)		168	198	168	96	48
Вартість імпорту: прикордонний і митний контроль (дол. США)	2,455 за контейнер	100	100	100	100	100
Вартість імпорту: оформлення документів (дол. США)		292	212	212	162	162

Рис. 2.9. Динаміка індикатора міжнародної торгівлі в Україні за рейтинговою оцінкою Doing Business*

* побудовано за [219, с. 226; 220, с. 242; 221, с. 247; 222, с. 201; 223, с. 211; 224]

Використання сучасних технологій виробництва, а також експорт певних видів продукції обумовлює необхідність покращення умов міжнародної торгівлі з метою розвитку вітчизняних підприємств та мінімізації ризиків у цій сфері. Практично всі суб'єкти господарювання розглядали, чи розглядають варіанти виходу на зовнішні ринки з метою розширення бізнесу та отримання додаткового доходу.

Динаміку індикатора забезпечення виконання контрактів в Україні згідно з рейтинговою оцінкою Doing Business протягом 2015–2020 років наведено на рис. 2.10.

Складові індикатора	Рік					
	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Термін (дні)	378	378	378	378	378	378
Вартість (% від вартості позову)	46,3	46,3	46,3	46,3	46,3	46,3
Індекс якості судових процесів (0–18)	–	8	9	9	11,5	11,5

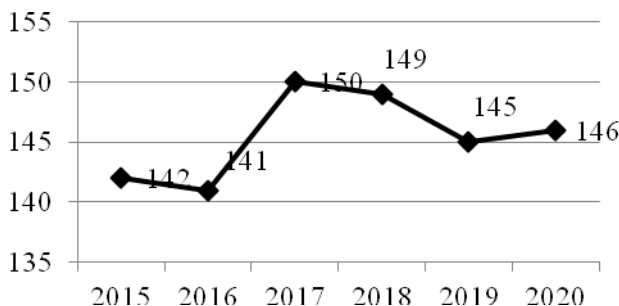
Рис. 2.10. Динаміка індикатора забезпечення виконання контрактів в Україні за рейтинговою оцінкою Doing Business*

* побудовано за [219, с. 226; 220, с. 242; 221, с. 247; 222, с. 201; 223, с. 211; 224]

Значення індикатора забезпечення виконання контрактів в Україні згідно рейтингової оцінки Doing Business у 2020 році погіршилося, хоча складові індикатора залишилися на рівні значень 2019 р. Виконання умов контракту залишається у межах 378 днів, а

вартість складає 46,3 % від вартості позову. Така ситуація свідчить про недоліки нормативного врегулювання спірних питань і наявність загроз інституційного характеру, які мають системні ознаки і потребують змін на рівні держави.

Аналогічні проблеми засвідчує і динаміка індикатора вирішення неплатоспроможності (ліквідація підприємств) в Україні за рейтинговою оцінкою Doing Business протягом 2015–2020 років, яку представлено на рис. 2.11.

Складові індикатора	Рік					
	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Коефіцієнт повернення коштів (центів за долар)	8,6	8,3	7,5	8,9	9,6	9,0
Термін (у роках)	2,9	2,9	2,9	2,9	2,9	2,9
Судові витрати (% від майна боржника)	42,0	42,0	42,0	40,5	40,5	40,5
Індекс ефективності нормативно-правової бази (0–16)	8,5	8,5	7,5	7,5	8,5	8,5

Рис. 2.11. Динаміка індикатора вирішення неплатоспроможності (ліквідація підприємств) в Україні за Doing Business*

* побудовано за [219, с. 226; 220, с. 242; 221, с. 247; 222, с. 201; 223, с. 211; 224]

Так, Україна протягом 2015–2020 років займає досить погані позиції за індикатором вирішення неплатоспроможності (ліквідації підприємств), кращим був 141-й ранг у 2016 році, а у 2020 році – 146-й ранг. Слід зазначити, що складові індикатора залишилися без змін порівняно з 2019 роком, а саме: термін вирішення неплатоспроможності складає 2,9 роки, судові витрати становлять

40,5 % від вартості майна, а повернення коштів становить 9 центів з кожного долара, що вам винен банкрут.

Проведений аналіз свідчить про те, що світові глобалізаційні процеси і умови ведення бізнесу в Україні, формують середовище функціонування вітчизняних підприємств. Глобалізаційні процеси зумовлюють не лише позитивні зміни, а й виклики суспільному розвитку та генерують ризики, які досить часто пов'язані з різноманітністю культур, політичних устроїв та іншими факторами.

Загальний перелік глобальних ризиків визначається в звіті The Global Risks Report Всесвітнього економічного форуму (World Economic Forum).

Відповідно до звіту, глобальні ризики поділяють на економічні; екологічні; геополітичні; соціальні; технологічні [246, с. 89]. Перелік глобальних економічних ризиків та їх вплив на діяльність окремих промислових підприємств в Україні наведено у таблиці 2.3.

Найбільш вагомі економічні ризики у різному ступені впливають на діяльність досліджуваних промислових підприємств. Так, згідно даних звіту Всесвітнього економічного форуму, протекціонізм щодо торгівлі та інвестицій, який є найбільш вагомим з точки зору міжнародних експертів (76 % респондентів), на думку працівників досліджуваних підприємств (експертів), практично не впливає на діяльність відповідних суб'єктів господарювання. Лише великі гравці ринку можуть розраховувати на приплив іноземних інвестицій, тому певний опосередкований вплив може бути, однак він не критичний.

Спад у великій економіці та протекціонізм проти іноземних робітників мають більш суттєвий вплив. Так, негативні процеси розвитку економіки на глобальному рівні з певним часовим лагом негативно впливають на вітчизняну економіку в цілому і на рівень платоспроможного попиту, що негативно позначається на обсягах реалізації продукції промислових підприємств з виробництва будівельних матеріалів. А от щодо протекціонізму проти іноземних робітників, то для вітчизняних промислових підприємств концентрація робочої сили у межах країни і певні перепони для роботи працівників за кордоном розглядаються як позитивні аспекти, оскільки певний період часу відчувалася нестача робітників у галузі промисловості будівельних матеріалів.

Практично не впливають на досліджувані підприємства такі ризики як: нерівність (у межах країн); зниження ефективності глобального ланцюжка поставок; обвал ринку акцій або інших активів.

Найбільш вагомими для досліджуваних підприємств виявились такі ризики, як: глибока або широко поширена бідність (хоча ситуація не така катастрофічна, як у низці африканських країн, однак інфляція та зростання комунальних платежів суттєво погіршують ситуацію і зменшують попит на продукцію); ризик неефективного грошового стимулювання пов'язаний з неефективним використанням коштів міжнародних організацій і банальним «проїданням» коштів, а не їх використанням на капітальне будівництво і т.д.

Таблиця 2.3

**Вплив глобальних економічних ризиків
на діяльність промислових підприємств***

Звіт за 2020 р., %**	Назва підприємства													
	ТДВ «Хмельницьк-залізобетон»			ТДВ «Хмельницький завод будівельних матеріалів»			ТОВ «Гама-Техніка ЛТД»			ТОВ «ГЛОБО-ЛТД»			ТОВ «Мрія забудовника»	
	Не впливає	Опосередкований	Безпосередній	Не впливає	Опосередкований	Безпосередній	Не впливає	Опосередкований	Безпосередній	Не впливає	Опосередкований	Безпосередній		
	Ступінь впливу ризику на діяльність підприємства													
	Протекціонізм щодо торгівлі та інвестицій													
76,0	+		+			+			+			+		
	Спад у великій економіці													
72,8		+			+			+			+			
	Протекціонізм проти іноземних робітників													
65,7		+				+	+			+		+		
	Нерівність (у межах країни)													
65,0	+			+				+				+		
	Заборгованість за боргом (державна або приватна)													
44,7		+			+			+			+			
	Зниження ефективності глобального ланцюжка поставок													
43,7	+			+				+			+			
	Високий рівень безробіття серед молоді													
42,9		+			+			+			+			
	Неефективне грошове стимулювання													
42,8			+			+			+		+	+		
	Обвал ринку акцій або інших активів													

Розділ 2. Стан та тенденції середовища функціонування кластерів...

40,9	+			+			+			+			+		
Валютна криза															
40,6		+					+			+				+	
Глибока або широко поширена бідність															
36,5			+				+						+		+

*сформовано на підставі проведення опитування (кількість експертів коливалось від 5 до 30 осіб залежно від розмірів підприємства);

**сформовано за даними [246, с. 89], відсоток респондентів, які вважають, що ризик зростає у 2020 р. порівняно з 2019 р.

Валютна криза також стосується більшості підприємств, оскільки певні технології та матеріали закуповуються за кордоном і коливання валютних курсів негативно позначається на фінансових результатах діяльності підприємств, особливо за відсутності валютної виручки. Інші ризики мають опосередкований вплив і негативно позначаються на всіх економічних процесах в середині країни. Крім економічних ризиків виділяють і екологічні, які можуть нівелювати взагалі всі здобутки промисловості внаслідок системного невідворотного впливу.

Перелік глобальних екологічних ризиків та їх вплив на діяльність досліджуваних підприємств наведено у таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

Вплив глобальних екологічних ризиків на діяльність підприємств*

Звіт за 2020 р., %**	Назва підприємства														
	ТДВ «Хмельницьк-залізобетон»			ТДВ «Хмельницький завод будівельних матеріалів»			ТОВ «Гама-Техніка ЛТД»			ТОВ «ГЛОБО-ЛТД»			ТОВ «Мрія забудовника»		
	Ступінь впливу ризику на діяльність підприємства														
	Не впливає	Опосередкований	Безпосередній	Не впливає	Опосередкований	Безпосередній	Не впливає	Опосередкований	Безпосередній	Не впливає	Опосередкований	Безпосередній	Не впливає	Опосередкований	Безпосередній
Екстремальні спеки															
77,1	+			+				+					+		
Знищення природних екосистем															
76,2		+				+								+	
Некеровані пожежі															
70,7	+			+				+						+	
Нестача води															

Розділ 2. Стан та тенденції середовища функціонування кластерів...

69,3		+				+				+				+	
На здоров'я людини впливає забруднення повітря, пластику та води															
67,1		+				+				+				+	
Вимушена міграція, пов'язані з кліматом															
53,8	+					+				+				+	

*сформовано на підставі проведення опитування (кількість експертів коливалося від 5 до 30 осіб залежно від розмірів підприємства);

**сформовано за даними [246, с. 89], відсоток респондентів, які вважають, що ризик зростає у 2020 р. порівняно з 2019 р.

Екологічні ризики глобального характеру не надто актуальні для підприємств промисловості будівельних матеріалів, оскільки такі негативні явища як екстремальні спеки, некеровані пожежі та вимушена міграція, що пов'язана з кліматом, для вітчизняних реалій не є характерними. А от знищення природних екосистем, нестача води і забруднення середовища – безпосередньо впливають на сировинну базу для забезпечення нормальної діяльності підприємств і є доволі суттєвими.

Перелік геополітичних ризиків та їх вплив на діяльність промислових підприємств наведено у таблиці 2.5.

Таблиця 2.5

Вплив геополітичних ризиків на діяльність промислових підприємств*

Звіт за 2020 р., %**	Назва підприємства														
	ТДВ «Хмельницьк-залізобетон»			ТДВ «Хмельницький завод будівельних матеріалів»			ТОВ «Гама-Техніка ЛТД»			ТОВ «ГЛОБО-ЛТД»			ТОВ «Мрія забудовника»		
	Не впливає	Опосередкований	Безпосередній	Не впливає	Опосередкований	Безпосередній	Не впливає	Опосередкований	Безпосередній	Не впливає	Опосередкований	Безпосередній	Не впливає	Опосередкований	Безпосередній
Економічне протистояння між великими державами															
78,5		+				+				+				+	
Втручання іноземців у внутрішню політику															
60,5		+				+				+				+	
Втрата довіри до альянсів колективної безпеки															
57,4	+					+				+				+	
Зниження ефективності координаційної політики щодо зміни клімату															

Розділ 2. Стан та тенденції середовища функціонування кластерів...

53,0	+			+			+			+			+		
<i>Короткострокові військові дії</i>															
44,3			+			+			+			+			+
<i>Державний військовий конфлікт</i>															
27,3			+			+			+			+			+

*сформовано на підставі проведення опитування (кількість експертів коливалося від 5 до 30 осіб залежно від розмірів підприємства);

**сформовано за даними [246, с. 89], відсоток респондентів, які вважають, що ризик зростає у 2020 р. порівняно з 2019 р.

Вплив геополітичних ризиків не потрібно недооцінювати, оскільки лише втрата довіри до альянсів колективної безпеки та зниження ефективності координаційної політики щодо зміни клімату, суттєво не впливають на підприємства промисловості будівельних матеріалів. Однак протистояння між великими державами, військові конфлікти у всіх проявах та зростаючий зовнішній вплив на соціально-політичні процеси має виключне значення для всіх галузей та економіки країни в цілому. Дестабілізація промисловості внаслідок збройного конфлікту на сході країни, небажання іноземних донорів інвестувати в Україну та стимулювати розвиток наукомістких виробництв, формує критичний вплив на промисловість. Ризик втрати більшості вітчизняних промислових підприємств, у тому числі і у будівельній галузі, є цілком реальним, особливо зважаючи на пандемію та дестабілізаційні процеси у енергетичній сфері. Окремим підприємствам практично неможливо впливати на вищезазначені процеси, однак формування політики державної підтримки вітчизняної промисловості є одним з елементів національної безпеки.

Перелік глобальних соціальних ризиків та їх вплив на діяльність досліджуваних підприємств наведено у таблиці 2.6. Глобальні соціальні ризики також впливають і на досліджувані підприємства. Особливо необхідно відмітити опосередкований вплив внутрішньополітичної поляризації та намагання реалізувати популістські програми (у т.ч. і за рахунок елементів авторитарного управління). А якщо зважати на вітчизняний рівень корупції, то виникає цілий комплекс загроз опосередкованої дії, негативний вплив яких проявляється у підтримці певним напрямів діяльності бізнесу та ігнорування проблем системного розвитку економіки в цілому і промисловості зокрема. Лобювання інтересів певних бізнес-груп, високий рівень кризової або економічної міграції призводить до нестачі працівників (для промисловості надзвичайно актуально), і є

фундаментом громадських заворушень та дестабілізаційних процесів, що базуються на гніві громадськості проти еліт. Така ситуація є загрозою національного масштабу і для економічної безпеки країни вкрай необхідно знизити рівень соціальної напруги та зменшити соціальні ризики за рахунок більш активної реалізації положень антимонопольного законодавства, більшої прозорості енергоринку, збалансування впливу політичних еліт на розвиток держави. Хоча терористичні атаки більшість експертів вітчизняних підприємств і не відносили до занадто вагомих ризиків, ситуація соціально-економічної кризи може призвести не лише до громадянських заворушень, а й до більш кардинальних дій радикально налаштованих осіб.

Таблиця 2.6

Вплив глобальних соціальних ризиків на діяльність підприємств*

Звіт за 2020 р., %**	Назва підприємства													
	ТДВ «Хмельницьк-залізобетон»			ТДВ «Хмельницький завод будівельних матеріалів»			ТОВ «Гама-Техніка ЛТД»			ТОВ «ГЛОБО-ЛТД»		ТОВ «Мрія забудовника»		
	Ступінь впливу ризику на діяльність підприємства													
	Не впливає	Опосередкований	Безпосередній	Не впливає	Опосередкований	Безпосередній	Не впливає	Опосередкований	Безпосередній	Не впливає	Опосередкований	Безпосередній		
Внутрішньополітична поляризація														
78,4		+			+			+			+			+
Популістські та нативістські програми														
75,7		+			+			+			+			+
Втрата довіри до засобів масової інформації / джерел інформації														
68,4	+			+			+			+			+	
Гнів громадськості проти еліт														
66,3		+			+			+			+			+
Авторитарне управління														
62,9		+			+			+			+			+
Громадянські заворушення (включаючи страйки та заворушення)														
60,2		+			+			+			+			+
Ворожість по відношенню до меншин														
57,5	+			+			+			+			+	
Високий рівень кризисної або економічної міграції														

Розділ 2. Стан та тенденції середовища функціонування кластерів...

53,0			+			+			+			+			+
Корумповане керівництво															
46,6		+			+			+			+			+	
Терористичні атаки															
23,1	+				+			+			+			+	

*сформовано на підставі проведення опитування (кількість експертів коливалася від 5 до 30 осіб залежно від розмірів підприємства);

**сформовано за даними [246, с. 89], відсоток респондентів, які вважають, що ризик зросте у 2020 р. порівняно з 2019 р.

Також доцільно розглянути перелік глобальних технологічних ризиків та їх вплив на діяльність досліджуваних підприємств (табл. 2.7).

Таблиця 2.7

Вплив глобальних технологічних ризиків на діяльність підприємств*

Звіт за 2020 р., %**	Назва підприємства														
	ТДВ «Хмельницьк-залізобетон»			ТДВ «Хмельницький завод будівельних матеріалів»			ТОВ «Гама-Техніка ЛТД»			ТОВ «ГЛОБО-ЛТД»			ТОВ «Мрія забудовника»		
	Ступінь впливу ризику на діяльність підприємства														
	Не впливає	Опосередкований	Безпосередній	Не впливає	Опосередкований	Безпосередній	Не впливає	Опосередкований	Безпосередній	Не впливає	Опосередкований	Безпосередній	Не впливає	Опосередкований	Безпосередній
Кібератаки: порушення операцій та інфраструктури															
76,1	+			+			+			+			+		
Кібератаки: крадіжка даних / грошей															
75,0	+			+			+			+			+		
Втрата конфіденційності (для компаній)															
69,1			+			+			+			+			+
Втрата конфіденційності (для урядів)															
67,4	+			+			+			+			+		
Крадіжка особистих даних															
63,8	+			+			+			+			+		
Кримінальне використання криптовалют															
56,3	+			+			+			+			+		
Втрата робочих місць через технології															
47,3			+			+				+			+		+

* сформовано на підставі проведення опитування (кількість експертів коливалася від 5 до 30 осіб в залежності від розмірів підприємства);

** сформовано за даними [246, с. 89], відсоток респондентів, які вважають, що ризик зросте у 2020 році порівняно з 2019 р.

Внаслідок низької технологічності основних процесів у межах промисловості будівельних матеріалів, перелік таких ризиків (особливо у вітчизняній площині) не є розгалуженим. Найвагомішого значення для досліджуваних підприємств набувають такі ризики, як втрата конфіденційності та втрата робочих місць за умови впровадження нових технологій (а це питання часу). Стосовно кібератак і впливу на підприємства у віртуальному просторі, то ризики тут стосуються більше фінансово-економічних служб підприємства. Але для потреб безпекоорієнтованого управління такі ризики будуть мати певну вагу, хоча і чітко не усвідомлюються більшістю працівників внаслідок відсутності такого управління на практиці. Враховуючи наведені глобальні ризики та умови ведення бізнесу в Україні, доцільно сформуванати аналітичну таблицю з відображення основних ризиків для досліджуваних підприємств. Відповідно, аналіз ризиків пов'язаних з погіршенням умов ведення бізнесу в Україні та їх вплив на діяльність досліджуваних підприємств наведено у таблиці 2.8.

Таблиця 2.8

Аналіз ризиків пов'язаних з погіршенням умов ведення бізнесу в Україні та їх вплив на діяльність підприємств*

ТДВ «Хмельницьк-залізобетон»			ТДВ «Хмельницький завод будівельних матеріалів»			ТОВ «Гама-Техніка ЛТД»			ТОВ «ГЛОБО-ЛТД»			ТОВ «Мрія забудовника»		
Ступінь впливу ризику на діяльність підприємства														
Не впливає	Опосередкований	Безпосередній	Не впливає	Опосередкований	Безпосередній	Не впливає	Опосередкований	Безпосередній	Не впливає	Опосередкований	Безпосередній	Не впливає	Опосередкований	Безпосередній
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Складність реєстрації підприємств та започаткування бізнесу														
	+			+			+			+				+
Проблеми отримання дозволів на будівництво														

		+			+			+			+			+
Зростання тривалості та вартості підключення до електропостачання														
		+			+			+			+			+
Складність реєстрації власності														
		+			+			+			+		+	
Ускладнення процесів кредитування														
		+			+			+			+			+
Недостатній рівень захисту інвесторів														
		+			+			+			+			+

Продовження таблиці 2.8

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Зростання податків та зборів														
		+			+			+			+			+
Погіршення умов міжнародної торгівлі														
+				+			+		+			+		
Погіршення забезпечення виконання контрактів														
	+			+			+			+			+	
Потенційна неплатоспроможність														
	+			+			+			+			+	

*сформовано на підставі проведення опитування (кількість експертів коливалася від 5 до 30 осіб залежно від розмірів підприємства)

Представлена у таблиці 2.8 інформація свідчить про наявність доволі значної кількості ризиків для безпечної і ефективної діяльності досліджуваних підприємств. При цьому необхідно відмітити, що певні особливості ведення бізнесу окремими суб'єктами господарювання (наприклад наявність зовнішньоекономічних операцій) вносить свої корективи у ідентифікацію впливу певних загроз і ризиків, однак більшість з них мають інституційну природу і вимагають удосконалення управлінських та адаптаційних механізмів конкретних підприємств, оскільки прямого впливу на інституційні процеси підприємства не мають.

2.2. Аналіз динаміки та структури інвестицій кластерів промислових підприємств та їх інноваційної активності на макрорівні

Обсяг інвестицій значною мірою залежить від інвестиційного клімату в країні. Під інвестиційним кліматом ми розуміємо

сукупність політичних, економічних, соціальних і юридичних умов, які максимально сприяють інвестиційному процесу; рівні для вітчизняних та іноземних інвесторів, однакові за привабливістю умови для вкладення капіталу в національну економіку [3, с. 321].

Дослідження інвестиційного клімату проводить Європейська Бізнес Асоціація, експерти якої констатували, що впродовж 2020 року рівень інвестиційної привабливості України послідовно знижувалася, залишаючись у негативній площині.

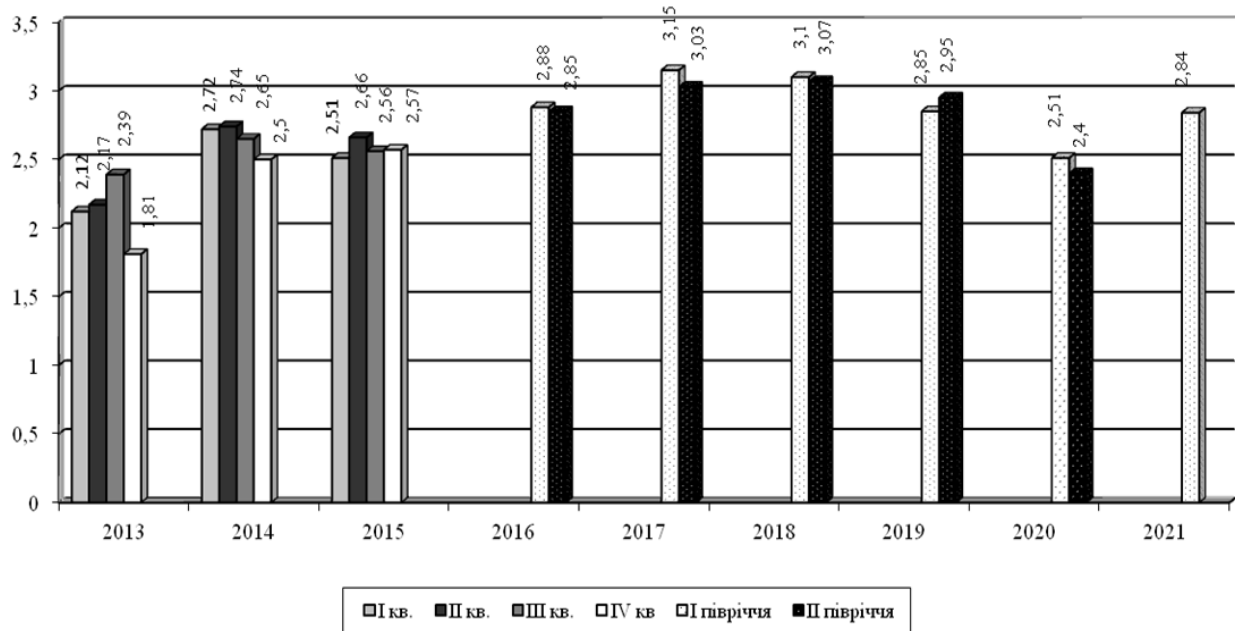

Рис. 2.12. Динаміка індексу інвестиційної привабливості України протягом 2013–2021 рр.*
 *побудовано за [90, с. 4]

Більшість опитаних керівників компаній-членів Асоціації в рамках дослідження «Індекс інвестиційної привабливості України», а саме 62 %, вважають поточний інвестиційний клімат несприятливим, ще 34 % – нейтральним, і тільки 4 % переконані, що інвестиційний клімат сприяє веденню бізнесу в Україні [161, с. 7]. Динаміку індексу інвестиційної привабливості України наведено на рис. 2.12.

У 2020 р. спостерігається зниження індексу інвестиційної привабливості у порівнянні з попередніми роками, і його значення складає у першому півріччі 2020 р. – 2,51, а у другому півріччі 2,4. У першому півріччі 2021 р. індекс інвестиційної привабливості країни підвищився до 2,84. Згідно з проведеними дослідженнями Європейською Бізнес Асоціацією у 2021 р. 53 % опитаних бізнесменів відзначили, що інвестиційний клімат не зазнав змін, 32 %, що інвестиційний клімат покращився, а 15 % відмітили про його погіршення.

Опитувані бізнесмени членів-Асоціації (90 %) зазначили, що в Україні слабка судова система, 80 % – високий рівень корупції, а 65 % – наявна тіньова економіка. Тому, вони рекомендували необхідність реального захисту інвестицій, реальних зміни в судовій системі, боротьбу з корупцією, створення прозорих умов роботи, законодавства, що підтримує інвестиції [90, с. 7]. На сьогодні, існує значна кількість проблеми пов'язана з інвестиційним кліматом в Україні, що безпосередньо впливає на обсяги іноземних інвестицій, у тому числі і динаміку прямих інвестицій (рис. 2.13).

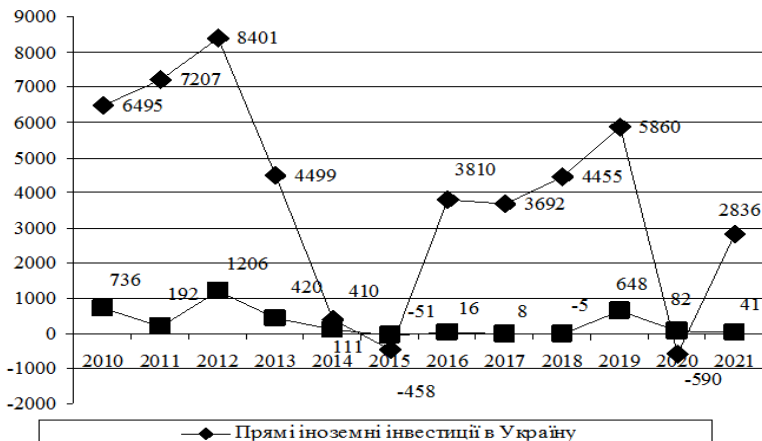

Рис. 2.13. Динаміка прямих інвестицій (2010–2021 рр.), млн дол. США*
*побудовано за [160]

Таблиця 2.9

Капітальні інвестиції за видами економічної діяльності, млн грн*

Рік						
2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Усього						
219419,9	273116,4	359216,1	448461,5	578726,4	623978,9	508217,0
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство						
18795,7	30154,7	50484,0	64243,3	66104,1	59129,5	50679,7
Промисловість						
86242,0	87656,0	117753,6	143300,0	199896,0	254196,2	180537,4
Будівництво						
36056,7	43463,7	44444,0	52176,2	55993,9	62346,6	39614,9
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів						
20715,7	20662,9	29956,8	33664,8	51817,6	44173,7	41684,8
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність						
15498,2	18704,0	25107,8	37943,5	50078,3	43792,8	34884,6
Тимчасове розміщення						
867,1	890,2	756,1	1380,0	1473,0	2832,2	1951,2
Інформація та телекомунікації						
8175,1	22975,0	15651,2	18395,2	29884,9	21063,4	22381,6
Фінансова та страхова діяльність						
6214,5	6448,0	7678,7	8055,3	10652,3	11246,3	11979,3
Операції з нерухомим майном						
11230,2	11899,0	19665,0	22505,6	27556,8	28147,2	19940,1
Професійна, наукова та технічна діяльність						
2921,5	4065,2	6579,4	7965,3	10798,2	11912,4	11823,6
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування						
3565,1	6535,2	10009,2	12747,3	11837,8	11741,1	8623,8
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування						
5808,0	13942,4	22380,8	32843,9	44597,8	54305,5	62303,6
Освіта						
820,9	1540,1	2257,3	3492,5	4460,0	4788,7	3740,2
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги						
1223,9	2367,2	4479,0	6708,3	8138,8	9484,6	14835,6
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок						
508,7	1044,3	969,9	1649,2	3663,2	4146,2	2772,8
Надання інших видів послуг						
161,7	265,6	321,5	637,6	571,6	672,5	463,8

*сформовано за [92]

Аналіз наведених на рис. 2.13 даних свідчить, що обсяги прямих інвестицій в Україну значно скоротились у 2014–2015 рр. та у 2020 р. і становлять у 2014 році – 410 млн дол. США, у 2015 р. – (–458) млн дол. США та у 2020 р. – (–868) млн дол. США. Нестабільність соціально-економічної та політичної ситуації зумовлює вибір інвесторами поміркованої стратегії інвестування, що спрямована на короткострокові вкладення коштів з метою мінімізації ризиків.

Незважаючи на важливість прямих інвестицій в Україну та з неї, загальний стан капіталовкладень визначають внутрішні капітальні інвестиції. Капітальні інвестиції за видами економічної діяльності протягом 2010–2020 років наведено у таблиці 2.9, а їх структура у 2020 році представлена на рис. 2.14.

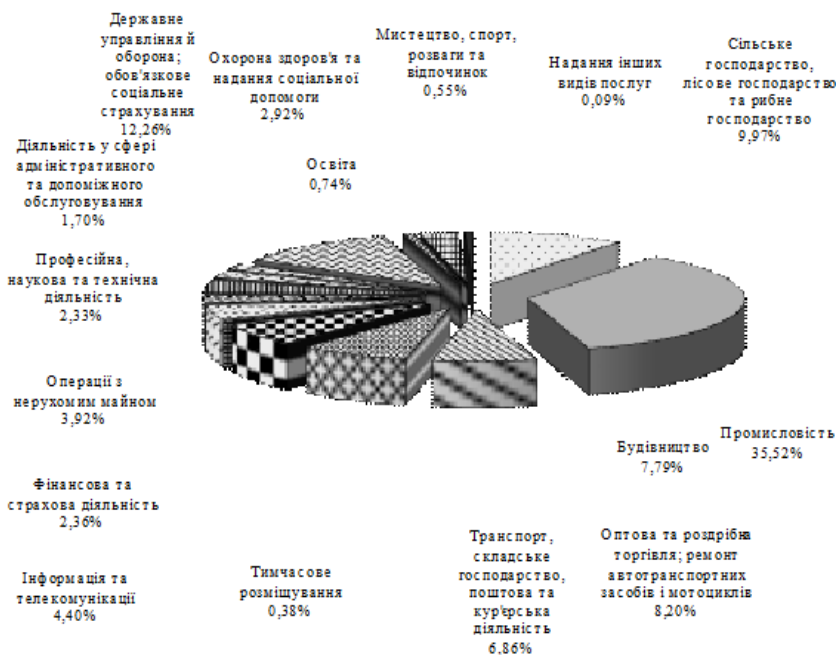

Рис. 2.14. Структура капітальних інвестицій за видами економічної діяльності у 2020 р., %*

* побудовано за [92]

Загальна сума капітальних інвестиції за видами економічної діяльності у 2020 році є негативною, оскільки відбувається їх

суттєве скорочення порівняно з 2019 роком, з 623978,9 млн грн у 2019 році до 508217,0 млн грн. Зниження капітальних інвестицій спостерігається фактично за всіма видами економічної діяльності, окрім фінансової та страхової діяльності і охорони здоров'я та надання соціальної допомоги, що пояснюється впливом додаткових негативних факторів пов'язаних з COVID-19.

Слід відзначити, що найгірша ситуація спостерігається у промисловості та будівництві, адже скорочення у 2020 році порівняно з 2019 роком промисловості склало 73658,8 млн грн, тобто з 254196,2 млн грн у 2019 році до 180537,4 млн грн, а у будівництві у 2020 році порівняно з 2019 роком становило 22731,7 млн грн, тобто з 62346,6 млн грн у 2019 році до 39614,9 млн грн.

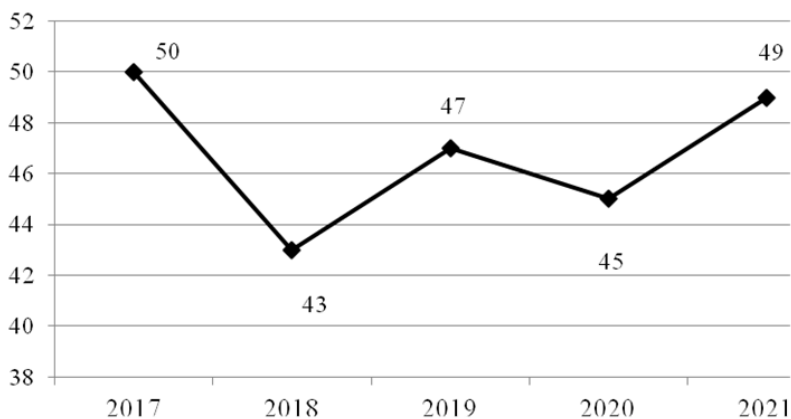
Провідними сферами економічної діяльності, за обсягами залучення капітальних інвестицій у 2020 році залишаються промисловість – 35,52 %, державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування – 12,26 %, сільське, лісове та рибне господарство – 9,97 %, транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність – 6,86 %, оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів – 8,20 % та будівництво – 7,79 %.

Інвестиції є запорукою впровадження інновацій, тому доцільно проаналізувати інноваційну активність в Україні.

Глобальний індекс інновацій (Global Innovation Index – GII) за версією міжнародної бізнес-школи INSEAD дозволяє оцінити світові економіки відповідно до їх інноваційних можливостей [229]. Індекс є співвідношенням витрат і ефекту, що дозволяє об'єктивно оцінити ефективність зусиль розвитку інновацій у тій чи іншій країні [164].

Рейтинг України за глобальним індексом інновацій протягом 2017–2021 років наведено на рис. 2.15. Дані наведені на цьому рисунку свідчать, що протягом 2017–2021 років Україна має кращі показники за досягненням практичних результатів здійснення інновацій, ніж за наявними ресурсами та умовами для проведення інновацій. У 2021 р. Україна посідає 76-ге місце за глобальним індексом інновацій, яке нижче ніж 2020 р., але вище, ніж у 2019 р.

Глобальний індекс інновацій складається з приблизно 80 індикаторів. Більш детально складові глобального індексу інновацій 2021 р. наведено у таблиці 2.10.

Складові індикатора	Рік				
	2017	2018	2019	2020	2021
Інноваційні ресурси	77	75	82	71	76
Результати здійснення інновацій	40	35	36	37	37

Рис. 2.15. Рейтинг України за глобальним індексом інновацій*
* побудовано за даними [226]

Таблиця 2.10

Складові глобального індексу інновацій 2021 р.*

Код	Назва індикатора	Оцінка	Ранг	Код	Назва індикатора	Оцінка	Ранг
1	2	3	4	5	6	7	8
	Інститути	56,2	91		Розвиток бізнесу	28,9	53
1.1	Політичне середовище	46,0	101	5.1	Працівники розумової праці	38,9	45
1.1.1	Політична та оперативна стабільність	50,0	123	5.1.1	Науковість зайнятості, %	37,5	32
1.1.2	Ефективність уряду	44,1	90	5.1.2	Компанії, які пропонують офіційне навчання, %	24,3	64
1.2	Нормативно-правове середовище	61,3	78	5.1.3	Валові витрати на НДДКР, які здійснюються підприємствами, % ВВП	0,3	49

Продовження таблиці 2.10

1	2	3	4	5	6	7	8
1.2.1	Нормативна якість	36,7	92	5.1.4	Валові витрати на НДДКР, що фінансуються бізнесом, %	30,5	59
1.2.2	Верховенство права	28,3	108	5.1.5	Жінки, зайняті / звченими ступенями, %	30,2	2
1.2.3	Вартість звільнення	13,0	40	5.2	Інноваційні зв'язки	18,0	84
1.3	Бізнес-середовище	61,2	104	5.2.1	Співпраця між університетом і галузю досліджень і розробок	42,3	67
1.3.1	Легкість відкриття бізнесу	91,1	52	5.2.2	Стан розвитку та глибини кластера	40,3	100
1.3.2	Простота вирішення питання про неплатоспроможність	31,4	117	5.2.3	Валові витрати на НДДКР, що фінансуються за кордоном, % ВВП	0,1	38
	Людський капітал і дослідження	38,2	44	5.2.4	Спільне підприємство/ угоди стратегічного альянсу/ млрд дол. ВВП (ПКС)	0,0	116
2.1	Освіта	61,3	23	5.2.5	Патентні сім'ї/ млрд. дол. ВВП (ПКС)	0,2	47
2.1.1	Витрати на освіту, % ВВП	5,4	23	5.3	Поглинання знань	29,7	59
2.1.2	Державне фінансування/учень, середнє, % ВВП/кап	30,3	7	5.3.1	Платежі за інтелектуальну власність, % від загальної торгівлі	0,8	46
2.1.3	Очікувана тривалість навчання в школі, років	14,9	55	5.3.2	Високотехнологічний імпорт, % загального товарообороту	9,9	36
2.1.4	Шкали PISA з читання, математики та природничих наук	462,7	40	5.3.3	Імпорт послуг ІКТ, % від загального обсягу торгівлі	1,0	78
2.1.5	Співвідношення учнів і вчителів, середнє	7,8	7	5.3.4	Прямі іноземні інвестиції, чистий приплив, % ВВП	3,6	36
2.2	Вища освіта	42,8	33	5.3.5	Дослідницькі таланти, % у бізнесі	27,3	45
2.2.1	Зарахування до вищих навчальних закладів, % брутто	82,7	18		Розвиток технологій та економіки знань	32,3	33
2.2.2	Випускники науково-технічних наук, %	25,1	39	6.1	Створення знань	35,7	27

Продовження таблиці 2.10

1	2	3	4	5	6	7	8
2.2.3	В'їзна мобільність, %	3,5	62	6.1.1	Патенти за походженням / млрд дол. ВВП (ПКС)	3,7	22
2.3	Дослідження та розробки	10,4	58	6.1.2	Кількість патентів резидентів, млрд дол. ВВП (ПКС)	0,3	46
2.3.1	Дослідники, зайнятість / млн осіб	988,1	51	6.1.3	Корисні моделі за походженням / млрд дол. ВВП (ПКС)	14,9	1
2.3.2	Валові витрати на НДДКР, % ВВП	0,5	69	6.1.4	Науково-технічні статті / млрд дол. ВВП (ПКС)	9,1	90
2.3.3	Світові корпоративні інвестори R&D, топ-3, млн дол. США	0,0	41	6.1.5	Документи, що цитуються, Н-індекс	17,0	51
2.3.4	Рейтинг університетів QS, топ	20,6	51	6.2	Вплив знань	31,4	61
	Інфраструктура	32,3	64	6.2.1	Зростання продуктивності праці, %	0,7	54
3.1	Інформаційно-комунікаційні технології	64,9	69	6.2.2	Нові підприємства / тис. населення 15–64	1,7	61
3.1.1	Доступ до ІКТ	65,0	69	6.2.3	Витрати на програмне забезпечення, % ВВП	0,5	17
3.1.2	Використання ІКТ	45,5	91	6.2.4	Сертифікати якості ISO 900, млрд дол. ВВП (ПКС)	3,3	72
3.1.3	Урядовий онлайн-сервіс	68,2	72	6.2.5	Високотехнологічне виробництво, %	18,4	65
3.1.4	Електронна участь	81,0	46	6.3	Розповсюдження знань	29,8	35
3.2	Загальна інфраструктура	12,8	124	6.3.1	Надходження від інтелектуальної власності, % від загального обсягу торгівлі	0,1	48
3.2.1	Виробництво електроенергії, ГВт·год, млн осіб	3,5469	58	6.3.2	Складність виробництва та експорту	52,4	44
3.2.2	Продуктивність логістики	36,4	65	6.3.3	Високотехнологічний експорт, % від загального обсягу торгівлі	1,9	60

Продовження таблиці 2.10

1	2	3	4	5	6	7	8
3.2.3	Валовий капітал, % ВВП	6,9	125	6.3.4	Експорт послуг ІКТ, % від загальної торгівлі	6,3	9
3.3	Екологічна стійкість	19,2	106	Результати творчої діяльності		30,9	48
3.3.1	ВВП/одиниця використання енергії	4,0	120	7.1	Нематеріальні активи	45,0	29
3.3.2	Екологічні показники	49,5	57	7.1.1	Торгові марки за походженням/ млрд дол. ВВП (ПКС)	96,8	10
3.3.3	Екологічні сертифікати ISO 14001 / млрд дол. ВВП (ПКС)	0,6	82	7.1.2	Світова вартість бренду, топ 5000, % ВВП	3,1	74
Розвиток ринку		42,3	88	7.1.3	Промислові зразки за походженням/ млрд ВВП (ПКС)	8,3	15
4.1	Кредит	34,3	90	7.1.4	ІКТ та створення організаційної моделі	55,6	58
4.1.1	Легкість отримання кредиту	75,0	34	7.2	Креативні товари та послуги	7,0	93
4.1.2	Внутрішнє кредитування приватного сектору, % ВВП	30,1	94	7.2.1	Експорт культурних та творчих послуг, % від загального обсягу торгівлі	0,5	47
4.1.3	Брутто-кредити мікрофінансування, % ВВП	0,0	79	7.2.2	Національні художні фільми/ млн осіб 15–69	0,6	97
4.2	Інвестиції	17,9	120	7.2.3	Ринок розваг та медіа/ тис. населення 15–69	н/д	н/д
4.2.1	Захист міноритарних інвесторів	68,0	44	7.2.4	Поліграфічні та інші засоби масової інформації, % виробництво	0,8	68
4.2.2	Ринкова капіталізація, % ВВП	4,0	73	7.2.5	Експорт креативних товарів, % загального товарообороту	0,2	78
4.2.3	Венчурні інвестори, угоди/ млрд дол. ВВП (ПКС)	0,0	68	7.3	Креативність в інтернеті	26,4	45
4.2.4	Одержувачі венчурного капіталу, угоди / млрд дол. ВВП (ПКС)	0,0	93	7.3.1	Типові домени верхнього рівня (TLD)/ тис. населення 15–69	4,5	55

Продовження таблиці 2.10

1	2	3	4	5	6	7	8
4.3	Торгівля, диверсифікація і масштаб ринку	74,8	44	7.3.2	Домен верхнього рівня з кодом країни/ тис. населення 15–69	5,1	55
4.3.1	Застосована тарифна ставка, середньозважена, %	5,3	89	7.3.3	Редагування Вікіпедії/ млн осіб 15–69	65,0	44
4.3.2	Диверсифікація вітчизняної промисловості	89,8	51	7.3.4	Створення мобільного додатка/ млрд дол. ВВП (ПКС)	29,1	17
4.3.3	Масштаб внутрішнього ринку, млрд дол. ВВП (ПКС)	527,9	39				

*побудовано за [226]

Індикатори глобального індексу інновацій згруповані за двома складовими [164]:

- наявні ресурси та умови для проведення інновацій (Innovation Input), а саме: інститути; людський капітал і дослідження; інфраструктура; розвиток ринку; розвиток бізнесу;
- досягнуті практичні результати здійснення інновацій (Innovation Output), а саме: розвиток технологій та економіки знань; результати творчої діяльності.

У таблиці 2.11 наведено сильні і слабкі сторони України за результатами глобального індексу інновацій у 2021 році.

Таблиця 2.11

**Сильні і слабкі сторони України
за результатами глобального індексу інновацій***

Сильні сторони			Слабкі сторони		
Код	Назва індикатора	Ранг	Код	Назва індикатора	Ранг
1	2	3	4	5	6
2.1.2	Державне фінансування / учень, середнє, % ВВП / кап	7	1.1.1	Політична та оперативна стабільність	123
2.1.5	Співвідношення учнів і вчителів, середнє	7	1.3.2	Простота вирішення питання про неплатоспроможність	117
2.2.1	Зарахування до вищих навчальних закладів, % бруто	18	2.3.3	Світові корпоративні інвестори R&D, топ-3, млн дол. США	41

Продовження таблиці 2.11

1	2	3	4	5	6
5.1.5	Жінки, зайняті / з вченими ступенями, %	2	3.2	Загальна інфраструктура	124
6.1.3	Корисні моделі за походженням / млрд дол. ВВП (ПКС)	1	3.2.3	Валовий капітал, % ВВП	125
6.2.3	Витрати на програмне забезпечення, % ВВП	17	3.3.1	ВВП/одинаця використання енергії	120
6.3.4	Експорт послуг ІКТ, % від загальної торгівлі	9	4.1.3	Брутто-кредити мікрофінансування, % ВВП	79
7.1.1	Торгові марки за походженням / млрд дол. ВВП (ПКС)	10	4.2	Інвестиції	120
7.1.3	Промислові зразки за походженням / млрд дол. ВВП (ПКС)	15	4.2.2	Ринкова капіталізація, % ВВП	73
7.3.4	Створення мобільного додатка / млрд дол. ВВП (ПКС)	17	4.2.4	Одержувачі венчурного капіталу, угоди / млрд дол. ВВП (ПКС)	93
			5.2.4	Спільне підприємство / угоди стратегічного альянсу / млрд дол. ВВП (ПКС)	116
			7.2.2	Національні художні фільми / млн осіб 15–64	97

*побудовано за [226]

До сильних сторін України за результатами глобального індексу інновацій належать індикатори, що входять до таких складових:

1) людський капітал і дослідження, а саме: державне фінансування / учень, середнє, % ВВП / кап; співвідношення учнів і вчителів, середнє; зарахування до вищих навчальних закладів, % брутто;

2) розвиток бізнесу, а саме: жінки, зайняті / з вченими ступенями, %;

3) розвиток технологій та економіки знань, а саме: корисні моделі за походженням / млрд дол. ВВП (ПКС); витрати на програмне забезпечення, % ВВП; експорт послуг ІКТ, % від загальної торгівлі;

4) результати творчої діяльності, а саме: торгові марки за походженням / млрд дол. ВВП (ПКС); промислові зразки за походженням / млрд дол. ВВП (ПКС); створення мобільного додатка / млрд дол. ВВП (ПКС).

До слабких сторін України за результатами глобального індексу інновацій належать індикатори, що входять до наступних складових:

- інститути, а саме: політична та оперативна стабільність; простота вирішення питання про неплатоспроможність;
- людський капітал і дослідження, а саме: світові корпоративні інвестори R&D, топ-3, млн дол. США;
- інфраструктура, а саме: загальна інфраструктура; валовий капітал, % ВВП; ВВП/одиниця використання енергії;
- розвиток ринку, а саме: бруто-кредити мікрофінансування, % ВВП; інвестиції; ринкова капіталізація, % ВВП; одержувачі венчурного капіталу, угоди / млрд дол. ВВП (ПКС);
- розвиток бізнесу, а саме: спільне підприємство / угоди стратегічного альянсу / млрд. дол. ВВП (ПКС);
- результати творчої діяльності, а саме: національні художні фільми / млн осіб 15–64.

Всі наведені фактори впливають на інноваційну активність вітчизняних підприємств, частку яких протягом 2007–2021 років наведено на рис. 2.16.

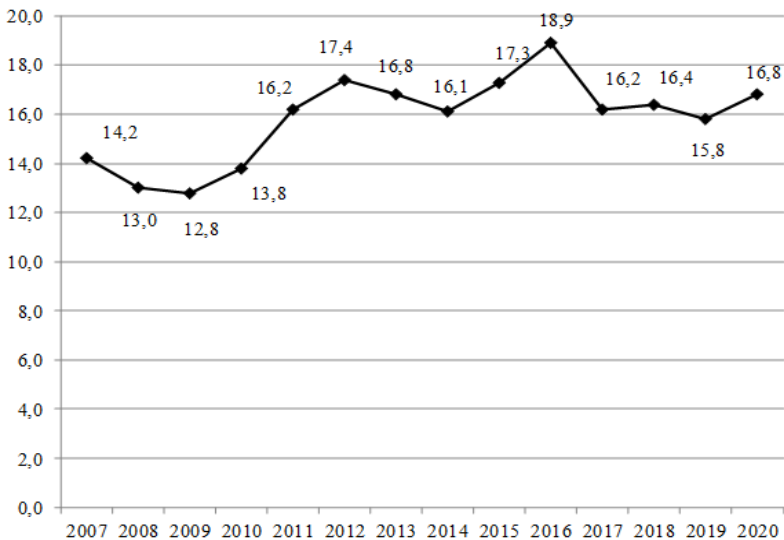

Рис. 2.16. Частка кількості інноваційно-активних підприємств у загальній кількості промислових підприємств, %*
* побудовано за [95]

Частка кількості інноваційно-активних підприємств у загальній кількості промислових підприємств протягом 2007–2021 рр. (див. рис. 2.16) залишається невисокою, і коливається від 12,8 % у 2009 р. до 18,9 % у 2016 р. У 2020 р. частка кількості інноваційно-активних підприємств зроста порівняно з 2019 роком на 1 %, і становить у 2019 році –15,8 % та у 2020 році – 16,8 %. Зміни, що відбулися у 2020 році є позитивними.

Динаміку впровадження інновацій на промислових підприємствах протягом 2007–2021 років наведено у таблиці 2.12.

Таблиця 2.12

Впровадження інновацій на промислових підприємствах*

Рік	Частка кількості промислових підприємств, що впроваджували інновації (продукцію та/або технологічні процеси), в загальній кількості промислових підприємств, %	Кількість упроваджених у звітному році видів інноваційної продукції (товарів, послуг), усього одиниць	З них		Частка обсягу реалізованої інноваційної продукції (товарів, послуг) у загальному обсязі реалізованої продукції (товарів, послуг) промислових підприємств, %
			нових для ринку	упроваджених машин, обладнання	
2007	11,5	2526	881	881	6,7
2008	10,8	2446	840	758	5,9
2009	10,7	2685	719	641	4,8
2010	11,5	2408	606	663	3,8
2011	12,8	3238	900	897	3,8
2012	13,6	3403	672	942	3,3
2013	13,6	3138	640	809	3,3
2014	12,1	3661	540	1314	2,5
2015	15,2	3136	548	966	1,4
2016	16,6	4139	978	1305	...
2017	14,3	2387	477	751	0,7
2018	15,6	3843	968	920	0,8
2019	13,8	2148	418	760	1,3
2020	14,9	4066	691	647	1,9

*побудовано за [41]

Кількість упроваджених у звітному році видів інноваційної продукції (товарів, послуг) зростає у 2020 р. порівняно з 2019 р., і становить у 2019 р. – 2148 одиниць (з них: нових для ринку –

418 одиниць та упроваджених машин, обладнання – 760 одиниць), 2020 році – 4066 одиниць (з них: нових для ринку – 691 одиниць та упроваджених машин, обладнання – 647 одиниць).

Частка кількості інноваційно-активних підприємств та кількість впроваджених інновацій залежить від витрат на інновації, як правило, чим вища їх кількість, тим більша кількість інноваційно-активних підприємств.

Витрати на інновації промислових підприємств протягом 2007–2021 років наведено на рис. 2.17.

Найвища сума витрат на інновації промислових підприємств спостерігається у 2016 р. і становить 23229,5 млн грн, з них витрати на наукові дослідження і розробки (НДР) – 2457,8 млн грн, а на інші витрати на інновації (за виключенням НДР) – 20771,7 млн грн.

У 2020 році витрати на інновації промислових підприємств у порівнянні з 2019 роком скоротилися, і становили у 2019 році – 14220,9 млн грн (з них: витрати на наукові дослідження і розробки (НДР) – 2918,9 млн грн, інші витрати на інновації (за виключенням НДР) – 11302,0 млн грн), 2020 році – 3486,3 млн грн, інші витрати на інновації (за виключенням НДР) – 10920,6 млн грн). Слід зазначити, що частка витрат на наукові дослідження і розробки (НДР) є незначною.

Необхідно зазначити, що економічна безпека інвестиційної діяльності промислових підприємств суттєво залежить від стану інвестиційної та інноваційної активності, а також від загального стану інвестиційного клімату, оскільки саме інвестиційний клімат віддзеркалює загальні тенденції соціально-економічного стану країни та формує безпечне або небезпечне середовище для інвестиційної діяльності.

На інвестиційний клімат впливає значна кількість факторів зовнішнього (глобального) та локального характеру. При цьому, до глобального впливу доводиться пристосовуватись, а локальний вплив можливо регулювати за рахунок впливу держави. Інституційні структури безпосередньо формують нормативно-правове поле діяльності суб'єктів господарювання, хоча досить часто це відбувається з доволі відчутною затримкою (інерційністю процесів управління).

Оскільки на ситуацію з інвестуванням на рівні держави вплинути достатньо складно, то для менеджменту підприємств постає одне з найбільш актуальних завдань – забезпечення високого рівня економічної безпеки інвестиційної діяльності.

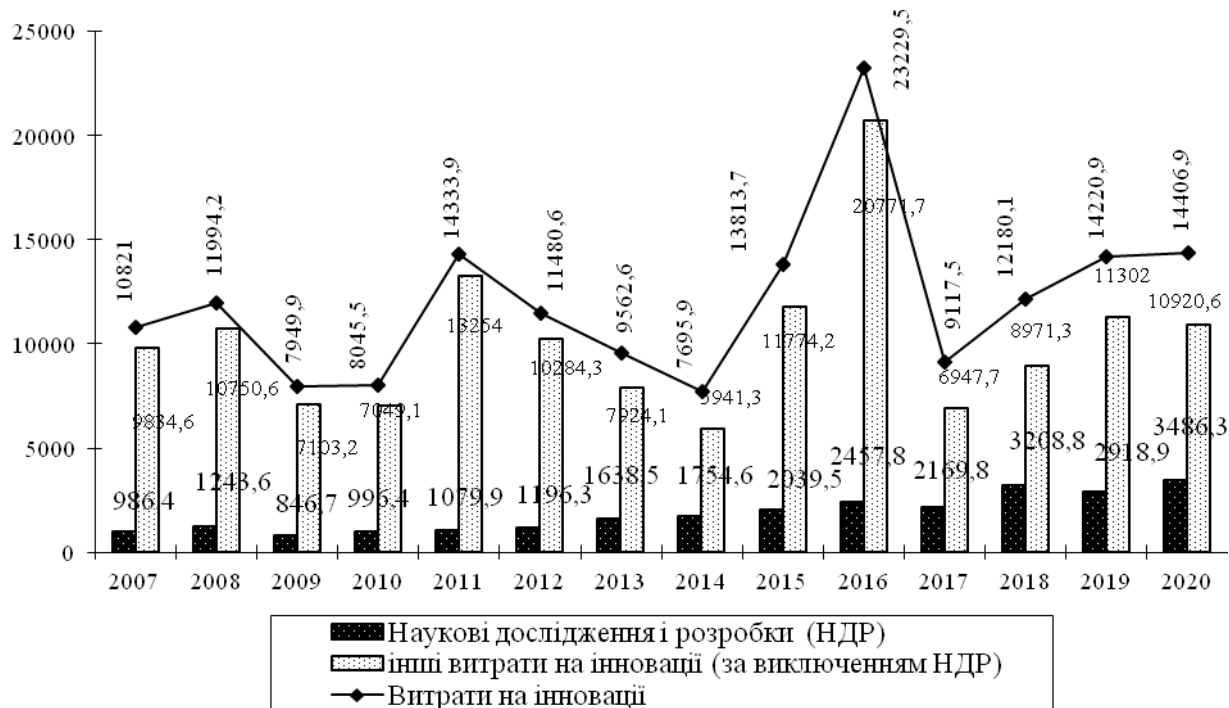

Рис. 2.17. Витрати на інновації промислових підприємств протягом 2007–2021 років, млн грн*
 * побудовано за [34]

Саме тому одним з важливих елементів вирішення такого завдання є формування достатньої ресурсної бази для реалізації відповідних змін. Підкреслимо, що ефективність інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання безпосередньо залежить від якості та вартості джерел фінансування, що суттєво впливають на їх економічну безпеку та потребують розробки науково-методичних підходів до їх обґрунтованого вибору. Для вітчизняних підприємств такий вибір дещо обмежений низьким рівнем зацікавленості іноземних інвесторів, що обумовлює пошук інших джерел фінансування, та високою вартістю фінансових ресурсів на внутрішньому ринку. Не останнє місце у цьому займає також низький рівень гарантування прав інвесторів і недосконалість вітчизняного законодавства.

2.3. Науково-методичні підходи до оцінювання рівня економічної безпеки функціональних видів діяльності кластерів промислових підприємств

Для вітчизняних кластерів промислових підприємств надзвичайно важливими видами функціональної діяльності є інвестиційна діяльність, яка забезпечує довгострокові перспективи функціонування та розвитку зазначених суб'єктів господарювання, а також зовнішньоекономічна діяльність, яка забезпечує розширення доступу до нових ринків збуту продукції. Тому, оцінювання рівня економічної безпеки інвестиційної та зовнішньоекономічної діяльності викликають найбільший інтерес як у наукових колах, так і у сфері практичного застосування результатів проведеного оцінювання. Отже, доцільно запропонувати нові науково-методичні підходи до оцінювання економічної безпеки таких функціональних сфер на основі ретельного дослідження існуючих підходів.

До найбільш розповсюджених підходів оцінювання економічної безпеки підприємств можна віднести: індикаторний та ресурсно-функціональний підходи. Індикаторний підхід базується на визначенні індикаторів, тобто граничних значень показників, що характеризують діяльність підприємства в різних функціональних сферах і відповідають певному рівню економічної безпеки підприємства [15, 73, 74, 81, 82, 105, 141, 189, 182]. Більш детальна характеристика наявності або відсутності виділення економічної безпеки інвестиційної діяльності у складі індикаторного підходу представлено у таблиці 2.13.

Таблиця 2.13

**Економічна безпека інвестиційної діяльності підприємств
у межах індикаторного підходу**

Складові/індикатори, виділені автором	Характеристика економічної безпеки інвестиційної діяльності
1	2
<i>За ред. Дідик А. М. [74]</i>	
<ul style="list-style-type: none"> – виробнича; – техніко-технологічна; – ринкова; – фінансова; – інтелектуальна; – кадрова; – інформаційна; – правова; – зовнішньоекономічна 	<p>Не зважаючи на наявність 9-ти складових відсутнє виділення економічної безпеки інвестиційної діяльності. Наявні лише окремі показники, що характеризують інвестиційну діяльність підприємства</p>
<i>Зубко Т. Л. [81]</i>	
<ul style="list-style-type: none"> – інтелектуальна та кадрова; – інформаційна; – техніко-технологічна; – фінансова; – політико-правова і екологічна; – силова 	<p>Оцінювання рівня економічної безпеки підприємства здійснюється за 6-ма складовими без виділення економічної безпеки інвестиційної діяльності. Наявні показники, що опосередковано характеризують інвестиційну діяльність підприємства</p>
<i>Ілляшенко С. М. [82]</i>	
<ul style="list-style-type: none"> – фінансова; – ринкова; – інтерфейсна; – інтелектуальна; – кадрова; – технологічна; – правова; – екологічна; – інформаційна; – силова 	<p>Не зважаючи на наявність 10-ти складових відсутнє виділення економічної безпеки інвестиційної діяльності. Наявні лише окремі показники, що характеризують інвестиційну діяльність підприємства</p>
<i>Копитко М. І. [105]</i>	
<p>Тактична та стратегічна оцінка за складовими – безпека:</p> <ul style="list-style-type: none"> – фінансова; – кадрова; – техніко-технологічна безпека; – силова; – інформаційна; – ресурсна; – політико-правова 	<p>Оцінювання рівня економічної безпеки підприємства здійснюється за 7-ма складовими без виділення економічної безпеки інвестиційної діяльності із поділом на тактичну та стратегічну оцінки. Наявні лише окремі показники, що характеризують інвестиційну діяльність підприємства</p>

Продовження таблиці 2.13

1	2
Бендіков М. А. [15]	
<ul style="list-style-type: none"> – індикатори виробництва; – фінансові індикатори; – соціальні індикатори 	Відсутнє виділення економічної безпеки інвестиційної діяльності. Наявні лише окремі показники, що характеризують інвестиційну діяльність підприємства
Ортинський В. Л., Керницький І. С., Живко З. Б. та ін. [73]	
<ul style="list-style-type: none"> – фінансова; – інтелектуальна та кадрова; – техніко-технологічна; – політико-правова; – інформаційна; – екологічна сфера; – силова сфера; – ринкова; – інтерфейсна 	Не зважаючи на наявність 9-ти складових відсутнє виділення економічної безпеки інвестиційної діяльності. Наявні лише окремі показники, що характеризують інвестиційну діяльність підприємства
Ткачук В. І., Прокопчук О. А., Яремова М. І. [189]	
<ul style="list-style-type: none"> – фінансова; – ресурсно-технічна; – кадрова; – екологічна; – виробнича; – збутова 	Оцінювання рівня економічної безпеки підприємства здійснюється за 6-ма складовими без виділення економічної безпеки інвестиційної діяльності. Наявні окремі показники, що опосередковано характеризують інвестиційну діяльність підприємства

Досить розповсюдженим підходом при оцінюванні економічної безпеки підприємств є ресурсно-функціональний підхід, що базується на оцінюванні стану використання корпоративних ресурсів. Рівень економічної безпеки підприємства визначається за допомогою інтегрального показника, який розраховується на основі часткових функціональних показників за допомогою думок експертів [25, 71, 175].

Більш детальна характеристика наявності або відсутності виділення економічної безпеки інвестиційної діяльності у складі ресурсно-функціонального підходу представлена у таблиці 2.14.

Індикаторний та ресурсно-функціональний підходи є майже тотожними, і, на нашу думку, їх розмежування є «штучним». В межах даних підходів можливе виділення інвестиційної діяльності підприємства та оцінка рівня її безпеки. Індикаторний та ресурсно-функціональний підходи мають істотні обмеження та недоліки.

Таблиця 2.14

**Економічна безпека інвестиційної діяльності підприємств
у межах ресурсно-функціонального підходу**

Складові/індикатори, виділені автором	Характеристика економічної безпеки інвестиційної діяльності
1	2
Бондаренко О. М. [25]	
<ul style="list-style-type: none"> – фінансова; – кадрова; – техніко-технологічна; – правова; – екологічна; – інформаційна; – безпеки руху; – енергетична (паливна) 	<p>Оцінювання рівня економічної безпеки підприємства здійснюється за 8-ма складовими без виділення економічної безпеки інвестиційної діяльності. Відсутній перелік показників, тому важко оцінити наявність/відсутність показників, що характеризують інвестиційну діяльність підприємства</p>
Доценко І. О. [71]	
<p>Оцінювання економічної безпеки підприємств пропонується здійснювати за чинниками підприємницьких ризиків за складовими економічної безпеки підприємства:</p> <ul style="list-style-type: none"> – фінансовою; – інтерфейсною; – техніко-технологічною; – кадровою; – ресурсною; – екологічною; – інтелектуальною; – інформаційною; – правовою; – ринковою 	<p>Оцінювання рівня економічної безпеки підприємства здійснюється за 9-ма складовими за чинниками підприємницьких ризиків без виділення економічної безпеки інвестиційної діяльності із поділом на тактичну та стратегічну оцінки. Наявні лише окремі показники, що характеризують інвестиційну діяльність підприємства</p>
Сак Т. В. [175]	
<p>Діагностування складових:</p> <p>1) зовнішніх – безпека:</p> <ul style="list-style-type: none"> – ринкова; – політико-правова; – інтерфейсна; <p>2) внутрішніх – безпека:</p> <ul style="list-style-type: none"> – фінансова; – інтелектуально-кадрова; – техніко-технологічна; – інформаційна; – екологічна; – силова 	<p>Оцінювання рівня економічної безпеки підприємства здійснюється шляхом діагностики зовнішніх та внутрішніх складових. Зовнішня складова включає 3 види, а внутрішня складова – 6 видів. Автором детально описано оцінювання зовнішньої складової економічної безпеки і абсолютно не приділяється увага внутрішній складовій без виділення економічної безпеки інвестиційної діяльності</p>

Продовження таблиці 2.14

1	2
<i>Халина В. Ю. [201]</i>	
<ul style="list-style-type: none"> – фінансова; – техніко-технологічна; – інтелектуально-кадрова; – екологічна 	<p>Оцінювання рівня економічної безпеки підприємства здійснюється за 4-ма складовими без виділення економічної безпеки інвестиційної діяльності.</p> <p>Наявні лише окремі показники, що опосередковано характеризують інвестиційну діяльність підприємства</p>

Індикаторний підхід характеризується недосконалістю методичної бази визначення індикаторів, їх кількості та граничних значень; складністю використання у зв'язку з мінливістю зовнішнього середовища; необхідністю постійного коригування показників та їх граничних значень [170, с. 286].

У багатьох дослідження використовують саме індикаторний підхід, при цьому не обґрунтовуючи їх кількість і склад саме з позиції доцільності використання таких індикаторів. Отримані дані агрегуються у певні показники, які практично неможливо використати на практиці, оскільки це вимагає значних ресурсів, а результати від їх використання не виправдовують таких витрат. Тобто порушується сам принцип економічної доцільності, коли витрати на отримання інформації значно більші за очікуваний результат.

До суттєвих обмежень ресурсно-функціонального підходу слід віднести відсутність єдиного методологічного базису; схожість з підходом до оцінювання ефективності використання ресурсів; суб'єктивізм в оцінці у зв'язку з використанням думок експертів; результати діагностики багато в чому залежать від компетентності, узгодженості та об'єктивності експертної групи (експерта); діагностика може потребувати додаткових витрат, пов'язаних з організацією роботи експертів; складність урахування різноспрямованості чинників при розрахунках інтегрального показника [170, с. 286].

Враховуючи динамізм зовнішнього середовища та реалії діяльності вітчизняних підприємств, існує об'єктивна необхідність розробки (адаптації) спрощеного підходу оцінки економічної безпеки інвестиційної діяльності, що дозволить швидко реагувати на критичні значення показників.

В економічній літературі існують методики оцінки економічної безпеки підприємств, що ґрунтуються на інвестиційних можливостях підприємства. До цих методик належить оцінювання рівня

економічної безпеки підприємства запропоноване Г. Козаченко, В. Пономарьовим, О. Ляшенко. Формальний критерій оцінки рівня економічної безпеки підприємства виглядає наступним чином [98, с. 165]:

$$Y_{з.б.} = \frac{БИ^t}{I_{з.б.}^t}, \quad (2.1)$$

де $I_{з.б.}^t$ – інвестиції підприємства в році t , необхідні для забезпечення його економічної безпеки;

$БИ^t$ – бруто-інвестиції підприємства в році t , що розраховуються за формулою:

$$БИ^t = Пр_p^{mek} + PH_{н.л.} + Kp^t \left(1 - \frac{КС}{100} \right) - \Delta Ам_t, \quad (2.2)$$

де $Пр_p^{mek}$ – реінвестований прибуток; $PH_{н.л.}$ – реінвестовані накопичення минулих років; Kp^t – величина кредиту банку, що відповідає року t ; $КС$ – кредитна ставка банку за довгостроковими кредитами; $\Delta Ам_t$ – різниця нарахованої і скоригованої величини амортизаційних відрахувань.

Розрахований показник коливається в межах від 0 до 1, причому 0 – найнижчий рівень економічної безпеки підприємства.

Існує низка підходів до діагностики економічної безпеки інвестиційної діяльності підприємства, які враховують характер господарської діяльності підприємства, джерела та умови інвестування, економічні показники, за якими здійснюється оцінка рівня безпеки. Окрім зазначених методик, наявні і такі, що дозволяють оцінити рівень економічної безпеки інвестиційної діяльності (див. табл. 2.15).

Методика, запропонована Кудрявцевим В. М. [110] містить суттєві обмеження, оскільки враховує специфіку функціонування транспортних підприємств, і певний перелік показників є доречним лише для них. Отже, не може бути використана для оцінювання економічної безпеки інвестиційної діяльності.

Якщо аналізувати запропоновані методики оцінки економічної безпеки інвестиційної діяльності, слід зазначити, що методики Гук З. Б. [60], Євтушенко С. В. [76] та Лещук Г. В. [114] не відображають повною мірою рівень безпеки, оскільки методики, запропоновані Гук З. Б. [60] та Лещук Г. В. [114] є описовими і не містять переліку показників оцінювання.

**Аналіз методик оцінювання
економічної безпеки інвестиційної діяльності**

Сутність методики	Показники оцінювання
Гук З. Б. [60]	
Запропоновано 7 етапів комплексної оцінки	Автором не виділено перелік показників оцінювання
Єтушенко С. В. [76]	
Вихідним моментом діагностики стану інвестиційної безпеки підприємства згідно до розробленого алгоритму є структуризація інвестиційної безпеки шляхом її поділу за стратегічними зонами господарювання (СЗГ), а потім диференціація поглиблюється за інвестиційними проектами у відповідних СЗГ	У запропонованій методиці наведено критерії оцінювання рівня інвестиційної безпеки проекту, а саме: 1) просте відтворення основних засобів належить до тактичної конкурентної переваги, як порівняльні річні витрати проекти B_1 відносно найкращої альтернативи або нульового варіанта B_0 ; 2) розширене відтворення основних засобів належить до стратегічної конкурентної переваги, що поділяється на: а) стратегію зовнішніх переваг як порівняльні скореговані річні релевантні витрати за проектом та основного конкурента або прогресивного аналога на обсяг продукції Q ; б) стратегія внутрішніх переваг як порівняльні річні релевантні витрати за проектом та основного конкурента або прогресивного аналога на обсяг і структуру продукції Q
Кудрявцев В. М. [110]	
Запропоновано 7 етапів проведення індикативного аналізу транспортного підприємства, який дозволяє класифікувати стан об'єктів і віднести їх до однієї з кризових зон, що сприяє прийняттю обґрунтованого управлінського рішення	До основних показників належать: 1) індекс фізичного обсягу перевезення вантажу; 2) індекс зміни вантажообігу; 3) індекс зміни пасажирообігу; 4) індекс середньооблікового складу парку автомобілів; 5) рентабельність перевезень; 6) відношення інвестицій в основний капітал до обсягу перевезень; 7) відношення власних та позикових коштів

Продовження таблиці 2.15

Сутність методики	Показники оцінювання
<i>Лежук Г. В. [114]</i>	
Автором запропонована концептуальна модель оцінювання інвестиційної безпеки підприємства, що включає підходи до оцінювання інвестиційної безпеки підприємства; ідентифікацію внутрішніх та зовнішніх факторів впливу на систему інвестиційної безпеки підприємства; перелік загроз інвестиційній безпеці підприємства; етапи оцінювання інвестиційної безпеки підприємства	Автором не виділено перелік показників оцінювання
<i>Полозова Т. В. [151]</i>	
Загальний науково-методичний підхід до оцінки інноваційно-інвестиційної безпеки підприємства передбачає побудову моделі, яка містить 10 етапів. Автором представлена ієрархічна структура механізму розрахунку показника інноваційно-інвестиційної безпеки підприємства, що включає 4 рівні, а саме: рівень 1 (рівень інноваційно-інвестиційної безпеки підприємства); рівень 2 (група загроз); рівень 3 (функціональні складові); рівень 4 (часткові (темпові) показники). Здійснена структуризація інноваційно-інвестиційної безпеки підприємства з погляду загроз внутрішнього та зовнішнього походження, яка передбачає виділення функціональних складових: інноваційну, інвестиційну, фінансову	Автор виділяє 6 груп показників, а саме: інноваційна складова групи загроз внутрішнього впливу; інвестиційна складова групи загроз внутрішнього впливу; фінансова складова групи загроз внутрішнього впливу; інноваційна складова групи загроз зовнішнього впливу; інвестиційна складова групи загроз зовнішнього впливу; фінансова складова групи загроз зовнішнього впливу

Методика, запропонована Євтушенко С. В. [76] базується на оцінюванні рівня інвестиційної безпеки проекту. Полозова Т. В. [151] пропонує здійснювати оцінювання інноваційно-інвестиційної безпеки підприємства з погляду загроз внутрішнього та зовнішнього походження і передбачає виділення функціональних складових: інноваційну, інвестиційну, фінансову. Тобто, зазначена методика є певною спробою оцінювання окремих складових системи еконо-

мічної безпеки підприємства, що є, на нашу думку, недоречним, адже автор зазначає, що запропоновано оцінювання інноваційно-інвестиційної безпеки підприємства, і незрозуміле виділення фінансової складової. Окрім того, вона є досить складною у застосуванні у практичній діяльності вітчизняних підприємств, адже вимагає збору значної кількості інформації та трудомістких розрахунків.

На нашу думку, для спрощення розрахунків і можливості застосування оцінювання економічної безпеки інвестиційної діяльності в практичній діяльності промислових підприємств, варто адаптувати методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України, які підготовлені відділом економічної безпеки Національного інституту проблем міжнародної безпеки РНБО України (НППМБ РНБОУ). Отже, адаптована формула розрахунку рівня інвестиційної безпеки (2.1) для мікрорівня набуває вигляду:

$$PEBID = \frac{I^2}{\bar{N}\bar{A}} \cdot 100 \% \geq 19-25 \%, \quad (2.3)$$

де $PEBID$ – рівень економічної безпеки інвестиційної діяльності підприємства, %; I – загальний обсяг інвестицій підприємства, у грошовому вимірі; CD – сукупний дохід підприємства, у грошовому вимірі.

Загальний обсяг інвестицій підприємства доцільно розраховувати за формулою:

$$I = BK + 3nK + 3лK, \quad (2.4)$$

де BK – обсяг власних коштів підприємства, направлених на інвестування, у грошовому вимірі;

$3nK$ – обсяг запозичених коштів підприємства, направлених на інвестування, у грошовому вимірі;

$3лK$ – обсяг залучених коштів підприємства, направлених на інвестування, у грошовому вимірі.

Сукупний дохід підприємства пропонується розраховувати за формулою (2.5):

$$CD = ЧД_p + IOД + ДК + IФД + ID, \quad (2.5)$$

де $ЧД_p$ – чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг), у грошовому вимірі; $IOД$ – інші операційні доходи, у грошовому вимірі; $ДК$ – дохід від участі в капіталі, у грошовому вимірі; $IФД$ – інші фінансові доходи, у грошовому вимірі; ID – інші доходи, у грошовому вимірі.

Саме такий підхід є корисним з позиції простоти його використання та інформативності для прийняття виважених управлінських рішень.

Динамічність ринкових процесів вимагає від суб'єктів господарювання швидких та ефективних управлінських рішень, прийняття яких не можливе без ґрунтовного аналізу господарської діяльності підприємства. Рішення, насправді, може прийматися як для усунення наслідків несприятливих ситуацій, так і для використання нових можливостей для покращення ефективності всіх напрямів діяльності, зокрема зовнішньоекономічної діяльності.

Середовище для прийняття управлінських рішень в сфері економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства відзначається складністю та непередбачуваністю, головним чином, через існування зовнішньої складової, та відносно непрогнозованістю можливого результату реалізації рішень. Відповідно, і система інформаційно-аналітичного забезпечення має мати складний комплексний характер.

Візуальне зображення структурно-логічної блок-схеми аналітичного забезпечення оцінки стану економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємств представлено на рис. 2.18. Ця структурно-логічна блок-схема складається з п'яти блоків, які відповідають певному функціональному рівню. Перший блок характеризує інформаційно-організаційний рівень – основу аналітичної складової будь-якого аспекту діяльності підприємства. В нашому дослідженні на інформаційно-організаційному рівні здійснюється формування бази даних, на основі якої буде здійснюватися подальша оцінка рівня економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства і прийматися раціональні управлінські рішення.

Інформаційна база даних складається з джерел – внутрішніх та зовнішніх. Особливої уваги потребують зовнішні інституційні джерела. Адже, як зазначає Н. І. Гавловська «успішність операцій зовнішньоекономічної діяльності для вітчизняних товаровиробників значною мірою визначається не тільки компетентністю менеджменту в оцінюванні кон'юнктури й специфіки роботи на ринку іншої країни, а й досконалістю чинного законодавства у сфері регулювання зовнішньоекономічної діяльності та практики здійснення регулятивних процедур» [44, с. 115]. Постійний моніторинг нормативно-правової бази забезпечить продуктивну взаємодію з інституційними агентами та своєчасне виявлення змін в законодавстві, що регулює здійснення саме зовнішньоекономічної діяльності.

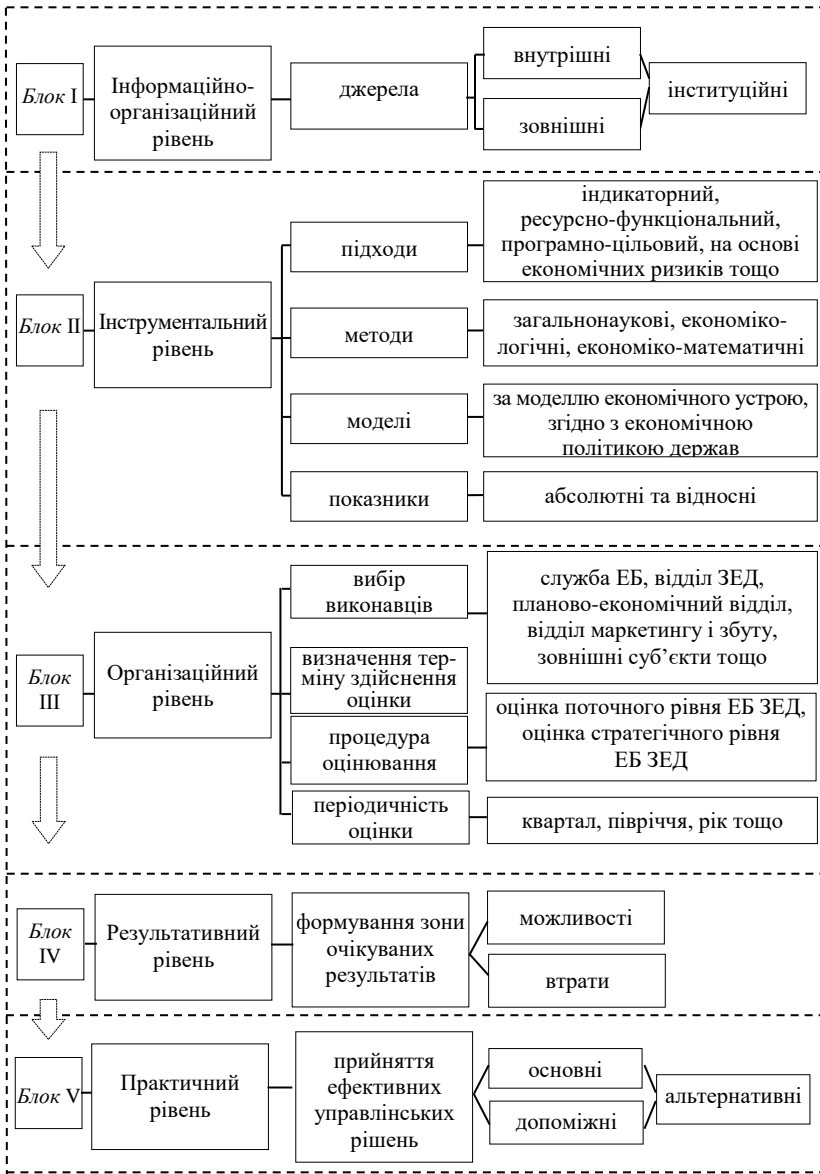

Рис. 2.18. Структурно-логічна блок-схема аналітичного забезпечення оцінки стану економічної безпеки ЗЕД підприємств*
 * розроблено за [30, с. 42–45]

Інструментальний рівень, який входить до другого блоку, включає сукупність аналітичних інструментів оцінювання рівня економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства. Вони включають підходи, моделі, методи та показники, які забезпечують своєчасну діагностику та висвітлення реального стану економічної безпеки та уможливають прийняття обґрунтованих управлінських рішень в сфері економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних підприємств.

Наступний блок – організаційний. На даному рівні вирішуються питання організаційного характеру, що стосуються безпосередньо процесу оцінювання, надаючи при цьому роз'яснення щодо виконавців оцінювання, способу та періодичності, з якою необхідно проводити аналіз рівня економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства.

На результативному рівні формулюються прогностичні дані та показники, тобто наслідки реалізованих управлінських рішень у сфері економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства в розрізі «можливості–втрати».

Практичний рівень являє собою блок прийняття управлінських рішень. Необхідно виділити наступні властивості рішень такі, як: обґрунтованість, раціональність, своєчасність та ефективність. Лише за відповідності таким властивостям стане можливим найбільш повне досягнення поставлених цілей. У випадку появи нових питань, що виникають в процесі реалізації управлінських рішень, необхідним стає прийняття допоміжних рішень.

Розробка альтернативних рішень допомагає, як правило, вибрати одне раціональне рішення з множини можливих. З точки зору аналітичного забезпечення управління в сфері економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності, доцільним є, на нашу думку, більш детальний розгляд саме існуючої інструментарію оцінювання рівня економічної безпеки підприємства-суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності. Велика увага саме до вибору інструментів оцінювання зумовила виділення в описаній блок-схемі окремо інструментального рівня, який за інших обставин можна було б віднести до організаційного.

Серед вітчизняних науковців вагомий внесок у формування інструментарію та методичних підходів щодо оцінювання рівня економічної безпеки зробили Войнаренко М. П. [37–39], Нижник В. М. [132, 133], Хрущ Н. А. [202], Лук'янова В. В. [118] та ін.

Аналіз наявних підходів та методів оцінювання рівня економічної безпеки підприємств все ж виявив відсутність єдиного універсального методу здійснення відповідної оцінки. Більшість представлених у науковій літературі методів мають як свої переваги, так і недоліки, що, як правило, ускладнює їх використання на практиці та перешкоджає отриманню реальної оцінки стану економічної безпеки.

На сьогодні найбільш поширеними в наукових джерелах підходами до оцінки рівня економічної безпеки підприємства є наступні: індикаторний (пороговий), ресурсно-функціональний, програмно-цільовий (комплексний) [67; 68; 97; 150]. Деякі науковці виділяють окремо функціональний підхід [89], системний [129] та ситуаційно-суб'єктний [208]. У таблиці 2.16 зведено основну характеристику зазначених підходів.

Таблиця 2.16

**Характеристика основних підходів
до оцінювання рівня економічної безпеки підприємства**

Суть підходу	Переваги підходу	Недоліки підходу
Індикаторний (пороговий) підхід <i>(Г. В. Козаченко, В. П. Пономарьов, О. М. Ляшенко [97]; Л. Є. Шульженко та М. В. Кравченко [213])</i>		
Порівняння фактичних показників фінансової діяльності з пороговими значеннями встановлених індикаторів	Крім поточної оцінки рівня економічної безпеки можна розрахувати прогнозну оцінку	Складність визначення граничного рівня індикаторів, відсутність встановлених загальних індикаторів
Ресурсно-функціональний підхід (Г. Є. Дем'яненко [67]; С. Ф. Покропивний [150]; В. Г. Алькема та М. І. Копитко [5])		
Визначення стану ресурсів та їх використання з метою протидії внутрішнім і зовнішнім загрозам. Оцінка рівня економічної безпеки визначається за її кожною функціональною складовою	Визначення «слабких» сторін за кожною функціональною складовою	Рівень економічної безпеки часто порівнюють з ефективністю використання ресурсів, а оцінити його можна лише в динаміці
Програмно-цільовий (комплексний) підхід (С. Б. Довбня [68])		
Порівняння фактичних показників діяльності підприємства з визначеними орієнтирами діяльності	Можливість визначення поточної, тактичної та стратегічної оцінок	Суб'єктивізм, оцінки, кінцевий результат залежать від формування системи показників

Продовження таблиці 2.16

Суть підходу	Переваги підходу	Недоліки підходу
Функціональний підхід (О. В. Ілляшенко [89])		
Формування інтегрального показника на основі виділення функціональних видів менеджменту	Можливість знайти та виділити проблемні області менеджменту підприємства і детально зосередити свою увагу на «вузьких місцях» в управлінні	Розрахунок лише внутрішньої складової економічної безпеки підприємства
Ситуаційно-об'єктний підхід (Л. Г. Шемасва [208])		
Оцінка рівня економічної безпеки підприємства на основі аналізу ситуації, що склалася у взаємодії підприємства із суб'єктами зовнішнього середовища	Крім оцінки рівня економічної безпеки, можна здійснити прогноз діяльності і розвитку підприємства з врахуванням можливостей, що надаються зовнішнім середовищем	Складність використання підходу на сучасному етапі розвитку вітчизняних підприємств
Системний підхід (В. І. Мунтіян [129])		
Дослідження всіх елементів системи у їх взаємозв'язку для визначення недоліків	Визначення усієї сукупності факторів, що мають вплив на рівень економічної безпеки та підприємство загалом	Складність визначення всіх факторів, об'ємність здійсненої оцінки
Функціональний підхід (О. В. Ілляшенко [89])		
Формування інтегрального показника на основі виділення функціональних видів менеджменту	Можливість знайти та виділити проблемні області менеджменту підприємства і більш детально зосередити увагу на «вузьких місцях» в управлінні	Розрахунок лише внутрішньої складової економічної безпеки підприємства

Представлені підходи мають свої переваги та недоліки. Сьогодні вітчизняні науковці, обираючи ту чи іншу методичку, часто доповнюють її власними рекомендаціями, залежно від особливостей господарської діяльності досліджуваних підприємств. Формування системи показників при цьому здійснюється відповідно до обраного науковцями підходу до оцінки рівня економічної безпеки підприємства.

Оскільки метою нашої роботи є оцінка економічної безпеки саме зовнішньоекономічної діяльності підприємства, то необхідним є визначення саме того підходу, який дає можливість здійснити відповідну оцінку.

Проведений аналіз стану зовнішньоекономічної діяльності України свідчить про значне падіння зовнішньоекономічної активності вітчизняних підприємств. Причинами цього є вплив значної кількості різноманітних факторів, як і внутрішнього середовища, так і зовнішнього, про що було зазначено в підрозділі 2.1. Негативні тенденції в зовнішній торгівлі суб'єктів господарювання (особливо тих, діяльність яких залежить від експорту продукції на зовнішні ринки, або ж імпорту продукції чи сировини) вже є свідченням зміни рівня їх економічної безпеки. Саме тому проведення оцінки рівня економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних підприємств є важливим етапом в їх діяльності та базою для прийняття ефективних управлінських рішень.

Питання оцінки рівня економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних машинобудівних підприємств було розглянуто в роботі М. Д. Домашенко [69]. На засадах існуючих наукових підходів до оцінки рівня економічної безпеки автор пропонує власну методику здійснення оцінки. Основою методики є формування трикомпонентного показника, складовими якого є: внутрішня оцінка рівня економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства, коефіцієнт ризикованості виходу на ринок певної країни, коефіцієнт рівня ринкових можливостей підприємства при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності. Кожна складова визначається за допомогою спеціальних показників. В результаті оцінки автор пропонує визначати трикомпонентний показник оцінки рівня економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності машинобудівного підприємства за функціональною залежністю за формулою:

$$K_{nj} = f(I, P_n, D_j), \quad (2.7)$$

де I – внутрішня оцінка рівня економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства; P_n – коефіцієнт ризикованості виходу на ринок країни; D_j – коефіцієнт рівня ринкових можливостей машинобудівного підприємства при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності.

У результаті сформована автором матриця матиме наступні значення [69]: $K_{nj} = (1, 1, 1)$, що відповідає зоні економічної без-

пеки I зовнішньоекономічної діяльності підприємства – зоні абсолютної безпеки; $K_{nj} = (1, 0, 1); (1, 1, 0); (0, 1, 1)$ – зона II – зона прийнятної економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності; $K_{nj} = (1, 0, 0); (0, 1, 0); (0, 0, 1)$ – зона економічної безпеки III – зона хиткої безпеки; $K_{nj} = (0, 0, 0)$ – зона IV – неприпустимої безпеки.

Таким чином, запропонований автором [69] метод оцінювання рівня економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних машинобудівних підприємств має певні переваги, оскільки дає можливість суб'єктам господарювання всесторонньо оцінити як і наявний рівень економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності, так і можливість подальшого функціонування на певному зовнішньому ринку. Однак, при цьому окремі показники через певний суб'єктивізм матимуть відносний характер.

Сьогодні аналітичне забезпечення управління в сфері економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних підприємств потребує здійснення комплексного оцінювання стану економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємств з позиції виявлення та мінімізації ризиків та загроз. Графічно схема даної комплексної оцінки представлена на рис. 2.19.

Запропонована схема складається з трьох взаємопов'язаних блоків: діагностика, управління та реалізація. Блок діагностики передбачає здійснення аналізу ефективності зовнішньоекономічної діяльності підприємства загалом, а також визначення зовнішніх та внутрішніх факторів впливу на зовнішньоекономічну діяльність підприємства, систематизацію ризиків і загроз окремо за середовищем впливу. За сформованою системою показників здійснюється аналіз зовнішньоекономічної діяльності підприємства в динаміці. В результаті формується комплекс сценаріїв досягнення можливих рівнів економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності.

Блок управління передбачає прийняття управлінських рішень відповідно до результату оцінки рівня економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності та вибір виконавців обраного рішення, а також проведення контролю за виконанням управлінських рішень.

Блок реалізації включає впровадження заходів щодо нейтралізації наявних ризиків та загроз чи попередження їх настання. Крім того, такі заходи можуть включати складову адаптації до тих факторів, вплив яких може позначитись на її рівні та, які жодним чином не можуть бути попереджені чи усунені підприємством.

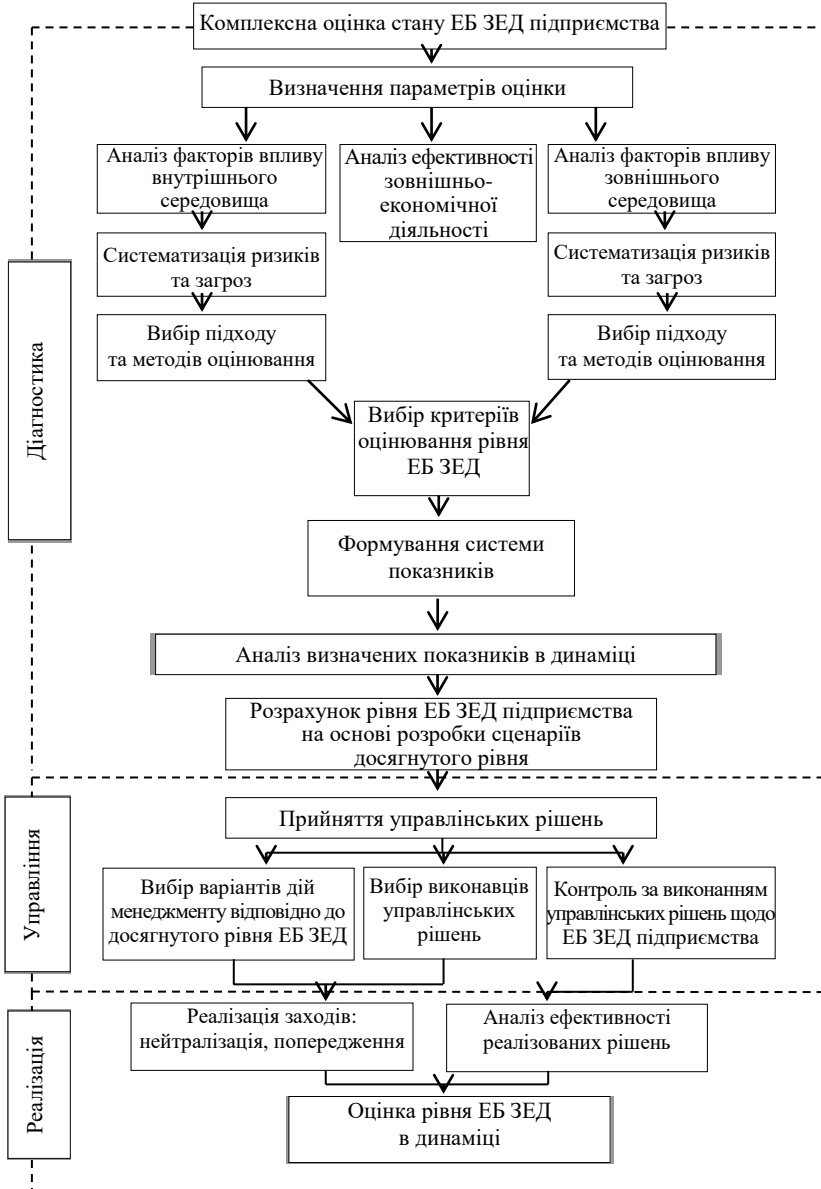

Рис. 2.19. Схема комплексної оцінки стану ЕБ ЗЕД підприємства*

Також цей блок включає аналіз ефективності реалізованих рішень та оцінку рівня економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства в динаміці.

При здійсненні виходу на зовнішні ринки важливим етапом є вивчення не лише ринку, його особливостей та можливостей для функціонування на ньому, але й вивчення та оцінка окремого контрагента – потенційного партнера. Цим можна значно мінімізувати появу ризиків та загроз економічній безпеці підприємства при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності. Звичайно, для повного аналізу стану фінансово-господарської діяльності партнера варто було б провести фінансовий аналіз його діяльності. В роботі Тюріної Н. М. [191] систематизовано показники, які є рекомендованими для здійснення оцінки фінансового стану контрагентів у зовнішньоекономічній діяльності. Це показники платоспроможності, ліквідності активів, рентабельності та ділової активності. Враховуючи те, що фінансова складова є визначальною в системі економічної безпеки підприємства, то ці показники виступають своєрідним критерієм надійності потенційного партнера при виконанні ним зобов'язань за зовнішньоекономічним контрактом.

Проте, існує істотна перепона, що унеможливорює розрахунок даних показників, та цим самим перешкоджає здійсненню оцінки фінансового стану контрагента та оцінки рівня його економічної безпеки. Це, по-перше, велика кількість статистичної інформації, необхідної для розрахунку даних показників, а, по-друге, відсутність доступу до цієї інформації, через суб'єктивне небажання її висвітлення.

Фірсова О. А. у своїй роботі [197] надає рекомендації щодо оцінки потенційного партнера та запобігання можливих ризиків з його боку. Як своєрідний засіб забезпечення економічної безпеки підприємства при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності, автор пропонує розглядати саме процес підписання зовнішньоекономічного договору. При цьому найбільше значення для економічної безпеки має етап підготовки договору, оскільки в такий момент визначаються ті параметри, при правильному трактуванні яких можна визначити рівень надійності партнера і тим самим мінімізувати виникнення ризиків та забезпечити економічну безпеку зовнішньоекономічної діяльності власного підприємства.

Своєрідним індикатором низького рівня економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності потенційного партнера є, за словами О. А. Фірсової [197], такі показники: низька заробітна плата,

реалізація продукції через посередника за заниженими цінами, низькі податкові надходження, великі угоди з дрібними підприємствами, низькі обсяги продажу.

Після отримання необхідної інформації про потенційного партнера можна визначити рівень його надійності та переконатися в оптимальному виборі контрагента. Це можна зробити за допомогою методів рейтингової оцінки, або ж прийняти рішення на основі проаналізованої інформації [197].

Таким чином, можна зауважити той факт, що на сьогодні відзначається велика кількість доробок з питання оцінки рівня економічної безпеки підприємств. Проте, значно менша кількість розроблених методик спостерігається щодо оцінювання рівня економічної безпеки саме зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних підприємств. Неможливо зробити при цьому однозначний вибір на користь конкретного методу в силу існування ряду недоліків, притаманних різним методикам на різних етапах їх реалізації.

Особливістю інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності саме з точки зору оцінювання рівня її економічної безпеки є те, що адекватне та обґрунтоване управлінське рішення залежить від обсягів інформації, що використовується в процесі оцінювання. Через надлишок такої інформації аналітик може упустити релевантну інформацію, що вплине в результаті на якість управлінського рішення. Аверіна О. І. [2] пояснює даний факт існуванням певних меж інформаційного перевантаження, в результаті виходу за які падає якість управлінських рішень.

Саме тому, на нашу думку, немає необхідності здійснювати повний аналіз господарської діяльності промислових підприємства та розраховувати цілий комплекс показників, що можуть бути недостатньо інформативними в цьому випадку. Натомість, у процесі оцінювання рівня економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства нами вирішено провести оцінку експортної та імпоротної складових, виходячи з двох основних критеріїв: максимізації маржинального прибутку від зовнішньоекономічної діяльності та мінімізації імпортозалежності підприємства.

Маржинальний аналіз є досить корисним з позиції підвищення якості інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних промислових підприємств та для оцінювання її рівня, який детально висвітлюється у працях Орлова О. О. та Рясних Є. Г. [137–141, 173, 174].

Такий аналіз дозволяє надзвичайно оперативно розрахувати цілу низку базових показників, які необхідні для забезпечення якісного процесу управління, що представлені в таблиці 2.17.

Таблиця 2.17

Основні показники, що використовуються при маржинальному аналізі*

Показник	Розрахунок	Суть
1. Маржинальний прибуток	$МП = B - ЗВ$, де B – виручка по підприємству; $ЗВ$ – змінні витрати	Показник, що характеризує різницю між ви торгом від реалізації та змінними витратами
2. Коефіцієнт маржинального прибутку	$K_{mn} = \frac{МП}{B} \cdot 100 \%$, де $МП$ – маржинальний прибуток підприємства; B – виручка від реалізації	Показує розмір маржинального прибутку на кожну грошову одиницю, введена в оборот
3. Коефіцієнт беззбитковості	$K_{\sigma} = \frac{ПВ}{МП}$, де $ПВ$ – постійні затрати; $МП$ – маржинальний прибуток	Цей показник характеризує рівень ефективності діяльності підприємства
4. Коефіцієнт маржинального прибутку на одиницю виробу	$K_{mn} = \frac{МП_i}{Ц_i}$, де $МП_i$ – маржинальний прибуток i -го виробу; $Ц_i$ – ціна i -го виробу	Використовується для оцінки рентабельності конкретного виробу
5. Сила впливу операційного леввериджу	$W = \frac{МП}{П}$ або $W = 1 + \frac{ПВ}{П}$, де $МП$ – маржинальний прибуток; $ПВ$ – постійні витрати; $П$ – прибуток	Характеризує вплив зміни обсягів реалізації продукції на прибуток підприємства
6. Беззбитковий оборот	$B_{об} = K_{\sigma} \cdot B$, де K_{σ} – коефіцієнт беззбитковості; B – обсяг реалізації	Показує такий обсяг реалізації, при якій витрати дорівнюють виручці від реалізації
7. Запас надійності	$З_n = 1 - K_{\sigma}$, де K_{σ} – коефіцієнт беззбитковості	Відносна величина, що характеризує межу зниження виручки до беззбиткового обороту

*сформовано за [137–140; 173; 174]

Фундаментальною основою такого аналізу є маржинальний прибуток і прибуток підприємства в цілому. При цьому слід зазначити, що одним з ключових параметрів економічної безпеки підприємства є реалізація економічних інтересів суб'єкта, які виражаються прибутком, що є в розпорядженні підприємства та використовується ним у виробничих і соціальних цілях. Відповідно, можна стверджувати, що прибуток є основою належного рівня економічної безпеки підприємства. Таким чином, прибуток є важливою економічною категорією для будь-якого підприємства поряд з категорією «економічна безпека», які, більш того, є взаємообумовленими та взаємозалежними.

Сьогодні визначення прибутку підприємства здійснюється на основі прямого методу розрахунку, який передбачає порівняння доходів та повної собівартості продукції підприємства, та на основі маржинального аналізу, за яким базою системи калькулювання є змінні витрати. При розрахунку маржинального прибутку вражається, що постійні витрати залишаються незмінними та покриваються частиною самого маржинального прибутку. І чим вищим він є, тим швидше покриваються постійні витрати, і там швидше підприємство може отримувати прибуток.

З метою оцінювання рівня економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності машинобудівних підприємств доцільно визначити маржинальний прибуток від зовнішньоекономічної діяльності підприємства і проаналізувати його зміну у динаміці. При цьому необхідно враховувати, що максимізація виручки від реалізації продукції на експорт призведе не лише до збільшення маржинального прибутку, а й до зростання обсягів валютної виручки підприємства.

Критичним значенням для економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності буде ситуація, коли маржинальний прибуток від зовнішньоекономічної діяльності ($МП_{zed}$) буде дорівнювати постійним витратами ($ПВ_{zed}$), розподіленим на ці види продукції з використанням коефіцієнта беззбитковості (Кб), тобто:

$$МП_{zed} - ПВ_{zed} = 0. \quad (2.8)$$

Отже, це буде свідчити про гранично допустимий рівень реалізації продукції, який буде забезпечувати покриття постійних і змінних витрат, однак не приносити прибутку.

У таблиці 2.18 представлені фактичні дані для розрахунку маржинального прибутку на досліджуваних підприємствах в цілому та маржинального прибутку від здійснення їх зовнішньоекономічної діяльності. Відповідний аналіз проводився на таких підприємствах Хмельницької області: ТОВ «Завод «Атонмаш», ДП «Новатор», ПАТ «Завод «Темп», ПАТ «Хмельницький завод ковальсько-пресового устаткування «Пригма-Прес», ТОВ «Претгль-Кабель Україна».

Аналізуючи показники діяльності ТОВ «Завод «Атонмаш», можна зазначити, що частка виручки від зовнішньоекономічної діяльності в 2016 р. становила 50 % в загальному обсязі виручки підприємства, а частка маржинального прибутку від зовнішньоекономічної діяльності – 37 %. У 2017 р. спостерігається скорочення цих показників, при тому, що загальний обсяг виручки підприємства зріс на майже 40 %, а обсяг виручки від зовнішньоекономічної діяльності – лише на 3 %. Водночас, маржинальний прибуток від зовнішньоекономічної діяльності залишався практично незмінним, хоча його частка в загальному маржинальному прибутку скоротилася на 13 %.

Це свідчить про те, що зростання економічних результатів функціонування підприємства відбулось не за рахунок зовнішньоекономічної діяльності, а за рахунок інших видів діяльності. З іншого боку, в 2018 р. можна спостерігати скорочення обсягів виручки і від загальної діяльності підприємства, і від зовнішньоекономічної. Однак, частка маржинального прибутку від зовнішньоекономічної діяльності залишалась на рівні попереднього року. Загальна картина динаміки частки маржинального прибутку від зовнішньоекономічної діяльності в загальному маржинальному прибутку підприємства вказує на скорочення зовнішньоекономічної активності підприємства.

Для ДП «Новатор» характерним є скорочення обсягів реалізації експортної продукції на зовнішніх ринках при частковому зростанні загальної виручки підприємства в 2017 р. Необхідно відмітити, що частка маржинального прибутку від зовнішньоекономічної діяльності в загальному обсязі маржинального прибутку в 2016 р. становила 35 %, у 2017 – лише 14 %, а в 2018 р. – 17 % при не такому різкому скороченні маржинального прибутку від зовнішньоекономічної діяльності протягом зазначеного періоду. Така досить негативна динаміка з незначним її покращенням за останній рік свідчить про спад активності експортної діяльності підприємства.

Таблиця 2.18

Показники діяльності підприємств Хмельницької області*

Показник		Рік			
		2016	2017	2018	
<i>1</i>		<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	
ТОВ «Завод «Атомаш»					
Загальна діяльність підприємства	Обсяг виручки	Тис. грн	88127	121912	88939
	Змінні витрати		42137	61317	54720
	Маржинальний прибуток		45990	60595	34219
ЗЕД підприємства	Обсяг виручки		44316	45892	32153
	Змінні витрати		27129	28508	22308
	Маржинальний прибуток		17187	17384	9845
Частка виручки від ЗЕД у загальному обсязі виручки		0,50	0,37	0,36	
Частка маржинального прибутку від ЗЕД в загальному маржинальному прибутку		0,37	0,29	0,29	
ДП «Новатор»					
Загальна діяльність підприємства	Обсяг виручки	Тис. грн	409998	673384	526449
	Змінні витрати		206326	308371	236185
	Маржинальний прибуток		203672	365013	290264
ЗЕД підприємства	Обсяг виручки		152697	106396	102480
	Змінні витрати		80150	55230	52325
	Маржинальний прибуток		72547	51166	50155
Частка виручки від ЗЕД у загальному обсязі виручки		0,37	0,16	0,19	
Частка маржинального прибутку від ЗЕД в загальному маржинальному прибутку		0,35	0,14	0,17	
ПАТ «Завод «Темп»					
Загальна діяльність підприємства	Обсяг виручки	Тис. грн	17780	41253	53240
	Змінні витрати		11760	21730	24320
	Маржинальний прибуток		6020	19523	28920

Продовження таблиці 2.18

1		2	3	4	
ЗЕД підприємства	Обсяг виручки	Тис. грн	7675	14082	18256
	Змінні витрати		5820	8890	10130
	Маржинальний прибуток		1855	5192	8126
Частка виручки від ЗЕД у загальному обсязі виручки			0,43	0,34	0,34
Частка маржинального прибутку від ЗЕД в загальному маржинальному прибутку			0,31	0,26	0,28
ПАТ «ХЗКПУ «Призма-Прес»					
Загальна діяльність підприємства	Обсяг виручки	Тис. грн	10802	15967	11148
	Змінні витрати		5430	7336	5646
	Маржинальний прибуток		5372	8631	5502
ЗЕД підприємства	Обсяг виручки	Тис. грн	5669	9098	6204
	Змінні витрати		3854	4850	3320
	Маржинальний прибуток		1815	4248	2884
Частка виручки від ЗЕД у загальному обсязі виручки			0,52	0,57	0,56
Частка марж. прибутку від ЗЕД в загальному марж. прибутку			0,34	0,49	0,52
ТОВ «Преттль-Кабель Україна»					
Загальна діяльність підприємства	Обсяг виручки	Тис. грн	164877	179552	191630
	Змінні витрати		93120	101852	112720
	Маржинальний прибуток		71757	77700	78910
ЗЕД підприємства	Обсяг виручки	Тис. грн	155741	164649	173032
	Змінні витрати		89219	94279	102232
	Маржинальний прибуток		66761	70370	70822
Частка виручки від ЗЕД у загальному обсязі виручки			0,94	0,92	0,90
Частка маржинального прибутку від ЗЕД в загальному маржинальному прибутку			0,93	0,90	0,89

* за даними <https://smida.gov.ua/>

Відносно діяльності ПАТ «Завод «Темп» можна побачити зростання обсягів експорту та загальної виручки підприємства за аналізований період. Відповідно, спостерігається і збільшення маржинального прибутку від зовнішньоекономічної діяльності. З іншого боку, частка маржинального прибутку від зовнішньоекономічної діяльності в загальному обсязі маржинального прибутку дещо скоротилась в 2017 р. з подальшим незначним її підвищенням в 2018 р. При таких коливаннях частки на тлі зростання маржинального прибутку від зовнішньоекономічної діяльності можна зговорити про часткову стабілізацію зовнішньоекономічної діяльності підприємства.

Діяльність ПАТ «Хмельницький завод ковальсько-пресового устаткування «Пригма-Прес» характеризується коливаннями активності зовнішньоекономічної діяльності, що чинить певні коливання і в обсягах виручки від здійснення загальної діяльності підприємства за 2016–2018 рр. При цьому частка виручки від зовнішньоекономічної діяльності за даний період була більше 50 %, а зростання частки маржинального прибутку від зовнішньоекономічної діяльності в загальному обсязі маржинального прибутку є позитивною тенденцією, збереження якої і в подальшому приведе до зростання прибутковості підприємства – головної умови забезпечення економічної безпеки безпосередньо зовнішньоекономічної діяльності та економічної безпеки підприємства в цілому.

Відмінну тенденцію від інших тенденцій досліджуваних підприємств можна спостерігати, аналізуючи діяльність ТОВ «Преттль-Кабель Україна». Так, частка маржинального прибутку від зовнішньоекономічної діяльності в загальному обсязі маржинального прибутку підприємства становить 93 % в 2016 р., 90 % – в 2017 р., 89 % – в 2018 р. Попри незначне скорочення частки можна сказати, що основною діяльністю підприємства є саме зовнішньоекономічна діяльність. Однак її активність поступово знижується.

Таким чином, з усіх досліджуваних підприємств лише на одному (ПАТ «Хмельницький завод ковальсько-пресового устаткування «Пригма-Прес») простежується позитивна динаміка частки маржинального прибутку в загальному обсязі маржинального прибутку підприємства. Негативна динаміка щодо інших підприємств свідчить про існування певних ризиків для економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності.

Для всіх підприємств Хмельницької області, діяльність яких ми аналізували, характерними є зміни маржинального прибутку

пропорційно змінам обсягів виручки від реалізації продукції на зовнішніх ринках. Тому, на перший погляд, доцільним у такому випадку є нарощування обсягів виробництва та реалізації продукції, що вплине на збільшення прибутковості підприємств. Однак, важливо пам'ятати про певні обмеження, що є притаманними для експортної діяльності кожного підприємства, такі як: кон'юнктура зовнішніх ринків, попит на продукцію на зовнішніх ринках, конкурентоспроможність продукції тощо.

На сьогодні імпортозалежність є ключовою загрозою економічній безпеці зовнішньоекономічної діяльності будь-якого підприємства та його економічній безпеці в цілому. Дослідження зовнішньоекономічної діяльності зазначених в роботі підприємств показало, що останні імпортують, головним чином, комплектуючі, сировину та різноманітні деталі для виробництва власної продукції, що йде на експорт. Тому аналіз імпортозалежності є важливим етапом в процесі оцінювання рівня економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності.

Основним показником, що характеризує імпортозалежність підприємства є частка імпорту у загальному обсязі виручки підприємства, яку і необхідно розрахувати на даному етапі оцінювання рівня економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності.

Таким чином, в таблиці 2.19 представлені фактичні дані, необхідні для розрахунку рівня економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності промислових підприємств відповідно до запропонованої методики.

Щодо імпортозалежності, про яку свідчить показник «частка імпорту у загальній виручці», можна сказати, що найнижче значення характерне для ТОВ «Завод «Атомаш» та ДП «Новатор». Для ПАТ «Завод «Темп» та ТОВ «Преттль-Кабель Україна» дані показники є високими, що свідчить про залежність виробництва цих підприємств від імпортової сировини, деталей та інших необхідних матеріалів.

У такій ситуації існують значні ризики для зовнішньоекономічної діяльності зазначених підприємств. Саме тому аналіз динаміки імпортних операцій та, зокрема, частки імпорту в загальному обсязі виручки, надасть більш точну інформативну картину наявного рівня економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства.

Таблиця 2.19

**Показники зовнішньоекономічної діяльності
промислових підприємств Хмельницької області***

Показник	Рік			
	2016	2017	2018	
ТОВ «Завод «Атомаш»				
Обсяг виручки (загальний)	Тис. грн	88127	121912	88939
Загальний обсяг експорту		44316	45892	32153
Загальний обсяг імпорту		23993	28553	25147
Маржинальний прибуток від ЗЕД		17187	17384	9845
Частка імпорту в сукупному обсязі виручки		0,27	0,23	0,28
ДП «Новатор»				
Обсяг виручки (загальний)	Тис. грн	409998	673384	526449
Загальний обсяг експорту		152697	106396	102480
Загальний обсяг імпорту		195800	253762	268350
Маржинальний прибуток від ЗЕД		72547	51166	50155
Частка імпорту в сукупному обсязі виручки		0,48	0,38	0,51
ПАТ «Завод «Темп»				
Обсяг виручки (загальний)	Тис. грн	17780	41253	53240
Загальний обсяг експорту		7675	14082	18256
Загальний обсяг імпорту		24113	38413	41174
Маржинальний прибуток від ЗЕД		1855	5192	8126
Частка імпорту в сукупному обсязі виручки		1,36	0,93	0,77
ПАТ «ХЗКПУ «Призма-Прес»				
Обсяг виручки (загальний)	Тис. грн	10802	15967	11148
Загальний обсяг експорту		5669	9098	6204
Загальний обсяг імпорту		–	–	–
Маржинальний прибуток від ЗЕД		1815	4248	2884
Частка імпорту в сукупному обсязі виручки		–	–	–
ТОВ «Преттль-Кабель Україна»				
Обсяг виручки (загальний)	Тис. грн	164877	179552	191630
Загальний обсяг експорту		155741	164649	173032
Загальний обсяг імпорту		146444	164149	171930
Маржинальний прибуток від ЗЕД		66761	70370	70822
Частка імпорту в сукупному обсязі виручки		0,89	0,91	0,90

* за даними <https://smida.gov.ua/>

Враховуючи проведений аналіз показників (див. табл. 2.19), нами запропоновано комплекс сценаріїв досягнутих рівнів економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності і відповідної реакції на них з боку управлінської системи підприємства (рис. 2.20).

Сценарій	Характеристика критеріїв			Рівень економічної безпеки ЗЕД підприємства	Ймовірність реалізації впливу деструктивних чинників	Реакція управлінської системи
	Виручка від ЗЕД	Маржинальний прибуток від ЗЕД	Частка імпорту в сукупному обсязі виручки			
C1	↗	↗	↘	Високий	Низька	Підтримка стану
C2	↗	↘	↘	Допустимий	Середня	Моніторинг відхилень
C3	↘	↗	↘			
C4	↗	↗	↗			
C5	↗	↘	↗			
C6	↘	↗	↗	Критичний	Висока	Покращення ефективності управління ресурсами
C7	↘	↘	↘			
C8	↘	↘	↗			
C8	↘	↘	↗	Кризовий	Повна	Виведення з економічної кризи

Рис. 2.20. Аналіз сценаріїв досягнення рівнів економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства та відповідних варіантів реакції управлінської системи

Перший сценарій C1 характеризується збільшенням у динаміці виручки від зовнішньоекономічної діяльності та маржинального прибутку від зовнішньоекономічної діяльності, а також – зниженням частки імпорту в сукупному обсязі виручки підприємства. Даному сценарію відповідає високий рівень економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності та, відповідно, низька ймовірність реалізації впливу деструктивних чинників. Зрозуміло, що реакцією управлінської системи в даному випадку є збереження та підтримка наявного рівня. Однак, навіть за такого сценарію, варто пам'ятати, що інформаційно-аналітичне забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності є постійним

процесом та необхідним для підтримки існуючого стану та вчасного виявлення ризиків та загроз, зокрема для зовнішньоекономічної діяльності.

Для сценарію С2 характерне збільшення виручки від зовнішньоекономічної діяльності, зниження маржинального прибутку від зовнішньоекономічної діяльності та зниження частки імпорту в сукупному обсязі виручки підприємства. Сценарій С3 передбачає зменшення виручки від зовнішньоекономічної діяльності, збільшення маржинального прибутку від зовнішньоекономічної діяльності та зниження частки імпорту в сукупному обсязі виручки підприємства. Так, сценарію С4 відповідає збільшення в динаміці всіх показників. Зазначені сценарії мають допустимий рівень економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності. При цьому існує певна ймовірність реалізації впливу деструктивних чинників. Першочерговими діями управлінської системи є виявлення причин досягнення даного рівня та вжиття заходів щодо недопущення переходу до рівня, якому відповідають наступні сценарії.

Критичному рівню економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності відповідає сценарій С5 (збільшення виручки від зовнішньоекономічної діяльності, зменшення маржинального прибутку від зовнішньоекономічної діяльності та збільшення частки імпорту в загальному обсязі виручки), С6 (зменшення виручки від зовнішньоекономічної діяльності, збільшення маржинального прибутку від зовнішньоекономічної діяльності та частки імпорту в загальній виручці підприємства) та С7 (зниження всіх показників в динаміці). При досягненні даного рівня існує висока ймовірність реалізації негативного впливу деструктивних чинників. Така ситуація є свідченням наявності певних проблемних тенденцій, пов'язаних з експортно-імпортною діяльністю підприємства. Однак за покращення ефективності управління ресурсами та наявним потенціалом підприємства існує можливість підвищення рівня економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності.

За сценарієм С8 підприємство знаходиться в кризовому рівні економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності. При здійсненні аналізу показників у динаміці спостерігається: зниження виручки і маржинального прибутку від зовнішньоекономічної діяльності та збільшення частки імпорту в загальній виручці підприємства. Досягнення даного рівня свідчить про наявність значних негативних тенденцій у зовнішньоекономічній діяль-

ності підприємства, про реалізацію негативного впливу деструктивних чинників та нестабільність діяльності загалом. За таких умов необхідне негайне вжиття заходів щодо виведення підприємства з кризового рівня.

Таким чином, розгляд у динаміці таких показників, як: виручка від зовнішньоекономічної діяльності, маржинальний прибуток від зовнішньоекономічної діяльності та частка імпорту в сукупному обсязі виручки підприємства дає змогу отримати достовірну інформацію про фактичний рівень економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства. Дієвість даної методики підтверджено її апробацією на підприємствах Хмельницької області.

Так, ТОВ «Завод «Атонмаш», на основі аналізу показників, в 2017 р. мало високий рівень економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності. При цьому спостерігалася позитивні тенденції запропонованих нами для оцінювання рівня економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності показників, що відповідало сценарію С1. А вже в 2018 р. для підприємства реалізувався сценарій С8, за якого ТОВ «Завод «Атонмаш» знаходилося на кризовому рівні економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності, за якого всі зазначені показники мали негативні значення в динаміці.

З іншого боку, ДП «Новатор» в 2017 р. знаходилось на критичному рівні, тобто для підприємства реалізувався сценарій С7, за якого виручка від зовнішньоекономічної діяльності, маржинальний прибуток від зовнішньоекономічної діяльності та частка імпорту в загальному обсязі виручки підприємства знижувалися в динаміці. В 2018 р., аналогічно попереднього підприємства, ДП «Новатор» знаходився на кризовому рівні (сценарій С8).

На противагу попереднім підприємствам, ПАТ «Завод «Темп» мав високий рівень економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності і в 2017 році, і в 2018 році, про що свідчить аналіз показників в динаміці. Відповідно, для цього суб'єкта реалізовувався сценарій С1.

Отже, менеджменту ТОВ «Завод «Атонмаш» та ДП «Новатор» необхідно якомога швидше розробити та впровадити необхідні заходи щодо виходу підприємств з кризового рівня. Адже несвоєчасність вжиття необхідних заходів може призвести до значних економічних втрат в короткостроковій перспективі та більш серйозних – в довгостроковій.

Таким чином, запропонована та апробована на підприємствах методика на основі маржинального аналізу надає аналітичну базу для прийняття раціональних управлінських рішень та є важливою складовою інструментарію інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності, що в сучасних умовах функціонування підприємства потребує ефективного вдосконалення.

Розділ 3

Механізми та інструменти забезпечення економічної безпеки кластерів промислових підприємств

3.1. Формування механізму реалізації орієнтирів забезпечення економічної безпеки інвестиційної діяльності суб'єктів кластерних об'єднань

Управлінські системи більшості вітчизняних промислових підприємств вимушено трансформуються під впливом агресивного зовнішнього середовища та поступово імплементують загально-визнані підходи, методи та інструменти. Одним з таких підходів є стратегічне управління як на рівні підприємства в цілому (загальна стратегія), так і на рівні певних функціональних складових (функціональні стратегії). Класичним підходом у формуванні функціональних стратегій є їх розроблення відповідно до основних пріоритетів і цілей загальної стратегії розвитку підприємства.

Враховуючи специфіку дослідження необхідно підкреслити, що в ідеальних умовах формування та реалізації стратегій, відповідно до їх ієрархії на підприємстві, виникає тріада стратегій, пов'язаних з інвестиційною діяльністю (див. рис. 3.1), які «взаємодіють» у межах системи менеджменту підприємств і включають: загальну стратегію розвитку підприємства; стратегію інвестиційної діяльності підприємства; стратегію забезпечення економічної безпеки підприємства. І якщо перші дві стратегії доволі детально досліджено і представлено у різних наукових джерелах [205, 218, 227], то стратегічні аспекти у межах функціонування системи економічної безпеки та окремих її функціональних складових потребують подальшого науково-методичного обґрунтування та розроблення відповідних рекомендацій. При цьому рекомендації повинні бути адаптовані до реалій вітчизняного бізнес-середовища та існуючої практики управління підприємствами.

Саме на перетині наведених на рис. 3.1 стратегій, повинна формуватися стратегія забезпечення економічної безпеки інвестиційної діяльності промислового підприємства.

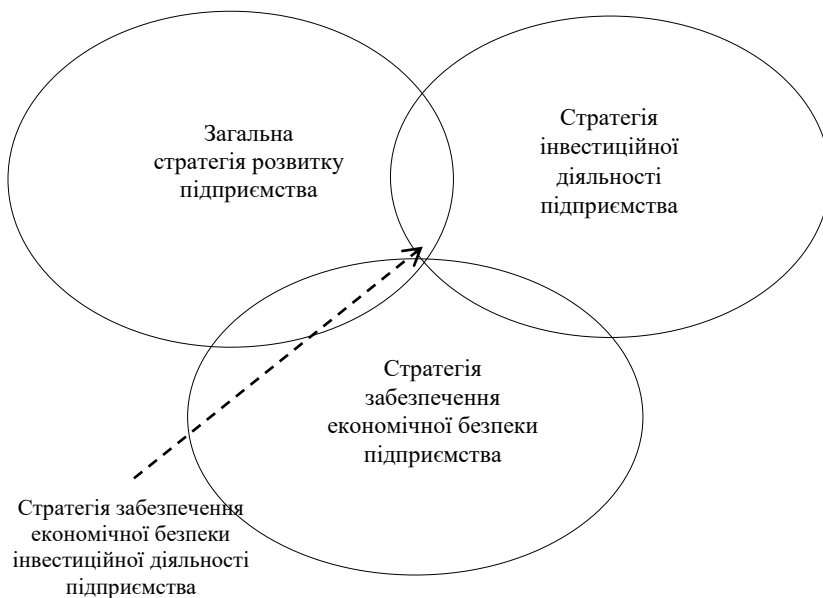

Рис. 3.1. Тріада стратегій, пов'язаних з інвестиційною діяльністю та економічною безпекою підприємства

Доцільність формування такої стратегії обумовлюється також необхідністю чіткого бачення послідовності її реалізації та загальної організації системи взаємодії зацікавлених сторін, обґрунтуванням її ресурсного забезпечення, формуванням системи показників моніторингу реалізації такої стратегії. Особливого значення у цьому процесі набуває розроблення підходів до подолання опору змінам та опортуністичної поведінки працівників, що змушені трансформувати свої традиційні підходи до управлінських та операційних процесів відповідно до вимог та цілей стратегії, що не завжди збігається з їх інтересами та власним баченням розвитку підприємства.

Формування стратегії забезпечення економічної безпеки інвестиційної діяльності повинно передбачати декілька варіантів організації цього процесу, оскільки не у всіх підприємств взагалі розроблена стратегія розвитку або окремі функціональні стратегії. Тобто можливі як мінімум три варіанти розроблення стратегії забезпечення економічної безпеки інвестиційної діяльності:

- підпорядкування основним цілям загальної стратегії; стратегії інвестиційної діяльності; стратегії забезпечення економічної безпеки;

- підпорядкування основним цілям стратегії інвестиційної діяльності; стратегії забезпечення економічної безпеки (за її наявності);

- виокремлення досліджуваної стратегії в окремий функціональний вид, з урахуванням відсутності загальних стратегічних підходів до управління підприємством.

Також необхідно акцентувати увагу на можливому виникненні конфлікту цілей стратегій різного рівня, оскільки не завжди цілі економічної безпеки будуть збігатися з цілями певних функціональних стратегій. Максимізація прибутку у короткостроковій перспективі (що є однією з головних задач менеджерів середньої ланки) у більшості випадків не буде відповідати стратегії забезпечення економічної безпеки, а максимізація доходності інвестицій, зазвичай, передбачає відповідне зростання ризиків. При цьому прорахунки саме у сфері управління інвестиціями можуть призвести до найбільш вагомих втрат, оскільки є масштабними не тільки у вартісному вимірі, а й у часовому (як ризик втраченої можливості або вигоди).

Також важливим є підпорядкування служби (або відділу) економічної безпеки на підприємстві, оскільки від цього залежить оперативність, а у багатьох випадках – і обов'язковість всіх розроблених заходів у сфері економічної безпеки, у тому числі і стратегічного характеру. Як зазначено у [99, с. 26], служба економічної безпеки може бути як підсистемою загальної системи управління підприємством, так і мати характеристики надсистеми (тобто підпорядковуватись лише власникам або безпосередньо керівникам підприємства). Хоча надсистемні характеристики служби економічної безпеки притаманні великим промисловим корпораціям. В Україні яскравим прикладом такого її функціонування є компанія «SCM» та Метінвест. Для більшості підприємств служба економічної безпеки або відділ з відповідними повноваженнями є підсистемою загальної системи управління. Тому формування досліджуваної стратегії та її інтеграція у загальну стратегію розвитку підприємства є невід'ємною складовою реалізації управлінського впливу у сфері економічної безпеки та системи менеджменту в цілому.

Важливість управлінського впливу обумовлюється і тим, що вітчизняні промислові підприємства практично не інвестують у цінні папери, тобто переважають реальні інвестиції з відносно про-

гнозованим економічним ефектом. А це означає можливість впливу менеджменту на кінцевий результат інвестування, оскільки фінансові інвестиції є більш ризиковими з позиції саме управління ними і можливості зміни певних аспектів зовнішнього і внутрішнього середовищ. Відповідно, саме схильність менеджменту підприємств до ризику і буде визначати подальшу можливість вплинути на інвестиційні процеси та забезпечити економічну безпеку конкретного підприємства за рахунок трансформації внутрішньосистемних процесів і засобів стратегічного управління.

Ідеальний стан розроблення всіх видів стратегій, нажаль, не характерний для вітчизняних промислових підприємств, і особливо це стосується вузькоспеціалізованих функціональних стратегій, хоча в цілому важливість стратегічного управління визнається менеджментом всіх рівнів. Тому у межах дослідження доцільно запропонувати необхідний склад механізму реалізації стратегічних напрямів забезпечення ЕБДП (див. рис. 3.2), який у подальшому може бути базисом формування відповідної комплексної стратегії забезпечення не тільки економічної безпеки інвестиційної діяльності, а й загальної стратегії забезпечення економічної безпеки підприємства. Зрозуміло, що такі стратегічні напрями повинні враховувати вплив зовнішнього і внутрішнього середовищ, оскільки це безпосередньо управлінський простір функціонування механізму. Також необхідно акцентувати увагу на процесах взаємозв'язку і взаємодії окремих елементів зазначеного механізму з конкретизацією необхідного інструментарію.

Механізм реалізації стратегічних напрямів забезпечення ЕБДП повинен включати такі елементи:

- формування інформаційної бази для прийняття стратегічних рішень у сфері економічної безпеки інвестиційної діяльності підприємства щодо доцільності та безпеки інвестування, альтернативних варіантів інвестування, ступеня ризику інвестиційних альтернатив (інформаційна складова);

- визначення організаційної складової реалізації стратегічних рішень у сфері економічної безпеки інвестиційної діяльності підприємства – суб'єкти-генератори рішень, суб'єкти-виконавці, комунікаційна складова, регламентне забезпечення організаційних процесів (організаційна складова);

- прийняття стратегічних рішень щодо залучення інвестиційних ресурсів з урахуванням чинників ризику інвестиційної діяльності промислового підприємства (ресурсна складова);

ВПЛИВ ЗОВНІШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

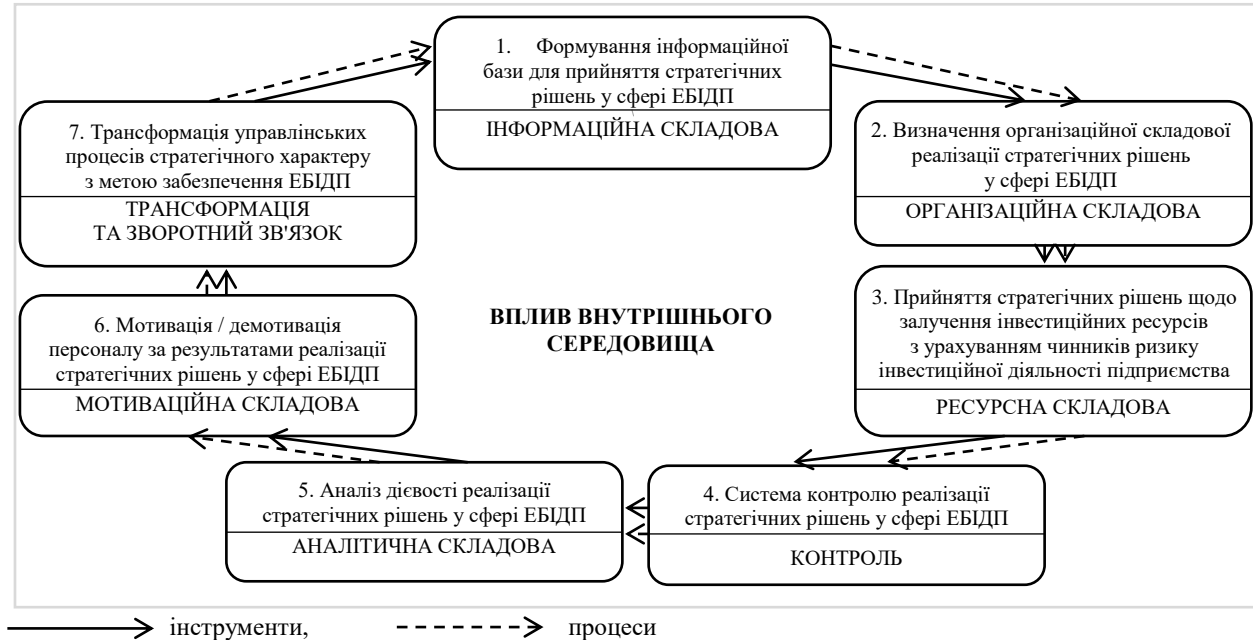

Рис. 3.2. Механізм реалізації стратегічних напрямів забезпечення економічної безпеки інноваційної діяльності підприємств

- система контролю реалізації стратегічних рішень у сфері економічної безпеки інвестиційної діяльності підприємства (контроль);
- аналіз дієвості реалізації стратегічних рішень у сфері економічної безпеки інвестиційної діяльності підприємства (аналіз);
- мотивація/демотивація персоналу за результатами реалізації стратегічних рішень у сфері економічної безпеки інвестиційної діяльності підприємства (мотивування);
- трансформація управлінських процесів стратегічного характеру з метою забезпечення економічної безпеки інвестиційної діяльності підприємства (реакція трансформації і зворотний зв'язок).

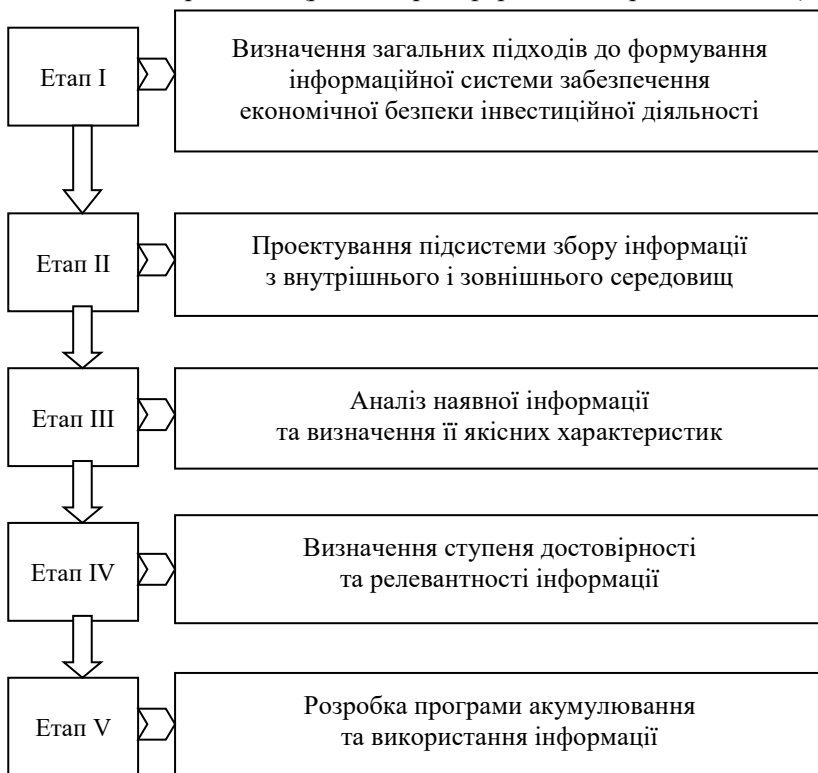

Рис. 3.3. Формування інформаційної складової механізму реалізації стратегічних напрямів забезпечення економічної безпеки інноваційної діяльності підприємств*

* сформовано з використанням [99, с. 26; 171, с. 27]

Формування елементів механізму, їх ефективна взаємодія і взаємозв'язок, передбачає необхідність детального висвітлення їх наповнення та основних процесів у межах формування механізму в цілому. Інформаційна складова є вихідною для реалізації управлінських рішень у сфері економічної безпеки та безпеки інвестиційної діяльності, зокрема, а її формування передбачає низку етапів (див. рис. 3.3).

На першому етапі здійснюється:

- визначення основних цілей формування інформаційної системи забезпечення економічної безпеки інвестиційної діяльності;
- оцінювання існуючого рівня інформаційного забезпечення прийняття управлінських рішень у сфері економічної безпеки;
- визначаються основні користувачі (суб'єкти) та вимоги до інформації (релевантність, достовірність, обсяг тощо).

На другому етапі, при проектуванні підсистеми збору інформації з внутрішнього і зовнішнього середовищ здійснюється:

- оцінювання наявних джерел інформації, що пов'язані з інвестиційною діяльністю та економічною безпекою;
- формування підходів і процедур збору інформації, пов'язаної з економічною безпекою та інвестиційною діяльністю;
- розроблення схеми збору інформації за центрами відповідальності та подальшого розподілу інформації.

Дослідження наявної інформації (етап III) передбачає:

- її аналіз із зовнішніх джерел;
- її аналіз із внутрішніх джерел;
- аналіз її достовірності, релевантності і корисності;
- формування результатів її аналізу і подальше використання.

У межах етапу IV здійснюється:

- формування рекомендацій щодо акумулювання інформації;
- формування рекомендацій щодо використання інформації;
- визначення відповідальних осіб та процесів інформаційної взаємодії між ними;
- оцінювання ступеня достатності інформації для прийняття управлінських рішень у сфері економічної безпеки інвестиційної діяльності підприємства.

Необхідний та достатній обсяг інформації про сферу економічної безпеки інвестиційної діяльності підприємства дозволяє формувати (удосконалювати) організаційну складову досліджуваного механізму.

Організаційна складова забезпечує на основі зібраної та систематизованої інформації формування та практичну реалізацію стратегічних рішень відповідальними особами, з розподілом прав і обов'язків у межах відповідних функціональних задач, і включає три блоки: суб'єктну складову, комунікаційну складову, регламентне забезпечення організаційних процесів (рис. 3.4).

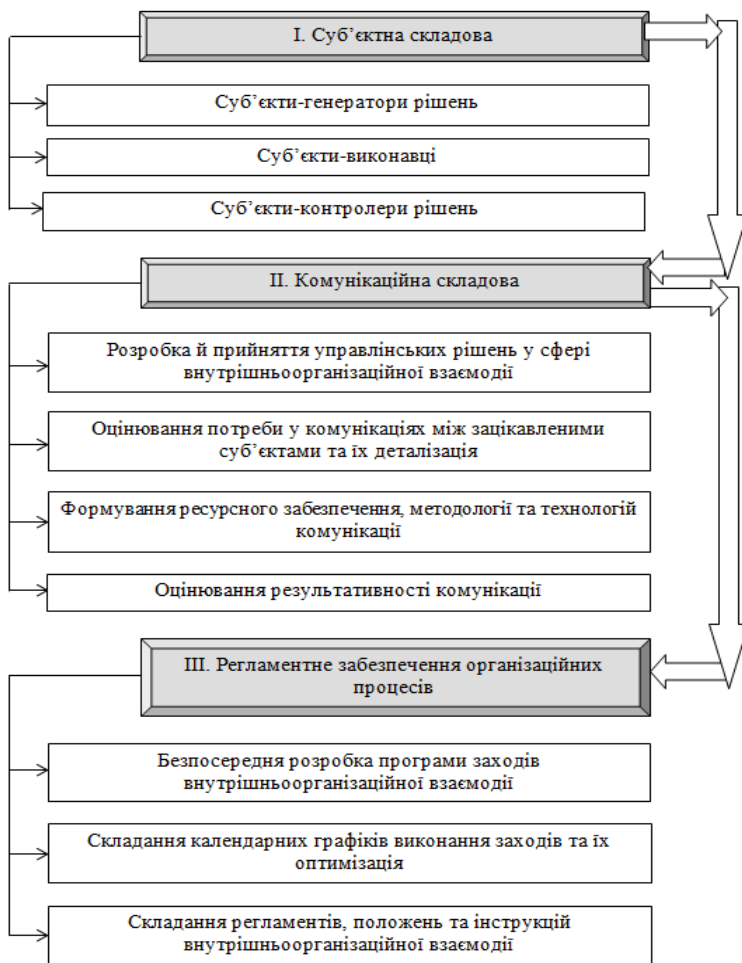

Рис. 3.4. Формування організаційної складової механізму реалізації напрямів забезпечення економічної безпеки інноваційної діяльності*
*сформовано з використанням [6, 37, 98, 171]

Деталізація складових, наведених на рис. 3.4, передбачає висвітлення певних особливостей їх виділення та диференціації. Суб'єктна складова включає такі три групи: генераторів рішень, виконавців та контролерів.

З позиції економічної безпеки інвестиційної діяльності, кожна група наведених суб'єктів безпосередньо впливає на її стан, однак з різними наслідками. Генератори стратегічних рішень є ініціаторами управлінських процесів і важливість їх надзвичайно висока, хоча і контролювати таких суб'єктів доволі складно: все залежить від статусу служби економічної безпеки на підприємстві і схильності вищого керівництва та власників до ризику. Виконавці рішень і контролери часто виконують суто функціональні задачі, однак без таких суб'єктів організувати управлінські процеси практично неможливо, тому рутинними процесами організаційної взаємодії займаються саме вони.

Комунікаційна складова також включає низку елементів, що дозволяють суб'єктам ефективно організувати процеси обміном інформації. В першу чергу, здійснюється розробка й прийняття управлінських рішень у сфері внутрішньоорганізаційної взаємодії з акцентуванням уваги саме на економічній безпеці інвестиційної діяльності. Надалі відбувається оцінювання потреби у комунікаціях між зацікавленими суб'єктами та визначається ступінь деталізації такої комунікації. Цей етап необхідний для нівелювання «зайвих» комунікаційних перепон та надлишкової деталізації, що суттєво впливає на оперативність обміну даними та генерування управлінських рішень у сфері економічної безпеки.

На третьому етапі відбувається формування ресурсного забезпечення, методології та технологій комунікації. Тобто опрацьовується суто технічна сторона організації процесів комунікації та визначається обсяг необхідних ресурсів. При цьому необхідно пам'ятати, що такий організаційний процес не є самоціллю і витрати на його здійснення повинні становити певну обґрунтовану величину, зважаючи на необхідність їх постійної оптимізації та враховуючи принцип економічної ефективності.

На завершальному етапі, здійснюється оцінювання результативності комунікацій, де основним критерієм є налагодження ефективної взаємодії між основними суб'єктами, що беруть участь у функціонуванні системи економічної безпеки підприємства в цілому та інноваційної діяльності підприємства, зокрема.

Окремими блоком доцільно виділити регламентне забезпечення організаційних процесів, оскільки для планомірної, злагодженої та систематичної роботи необхідна регламентація організаційних процесів та їх формалізація у відповідних внутрішньо-організаційних нормативних документах. Тому доцільно розробити:

- програму заходів внутрішньоорганізаційної взаємодії;
- календарні графіки виконання заходів та їх оптимізацію;
- регламенти, положення та інструкції внутрішньоорганізаційної взаємодії.

При цьому, за умов налагодженої системи забезпечення економічної безпеки підприємства, більшість з регламентів будуть стандартизовані і питання економічної безпеки інвестиційної діяльності будуть лише фрагментами загальноприйнятої системи. Однак, за інших умов, менеджменту підприємств та працівникам служби (відділу) економічної безпеки доведеться формувати ці положення відповідно до актуальних потреб основних суб'єктів управлінського впливу.

Наступний елемент механізму – це прийняття стратегічних рішень щодо залучення інвестиційних ресурсів з урахуванням чинників ризику інвестиційної діяльності. Важливість цього елемента обумовлена самою природою інвестицій, оскільки для інвестування певного обсягу ресурсів необхідно мати доступ до них або безпосередньо ними володіти. Зрозуміло, що достатній обсяг власних коштів, що можуть бути спрямовані на інвестиційні програми та проекти, практично нівелює питання ризиків і катастрофічних наслідків для підприємства при здійсненні інвестицій. Однак реалії сьогодення свідчать, як правило, про брак власних коштів і необхідність їх залучення ззовні. Тобто залучені і позичені кошти для більшості підприємств (особливо промислових) є одним з головних інвестиційних ресурсів на сьогодні.

У більшості випадків підприємства отримують та використовують для здійснення реальних інвестицій кошти з різних джерел, при цьому від їх співвідношення у загальній сумі інвестицій істотно залежить і економічна безпека. Тому, для забезпечення економічної безпеки інвестиційної діяльності, доцільно заздалегідь прогнозувати таке співвідношення та оцінювати потенційні ризики з метою уникнення прорахунків і втрат. Це завдання можливо виконати із застосуванням методів економіко-математичного моделювання, що потребує більш ґрунтовного підходу до вибору відповідного інструментарію та переліку потенційних ризиків.

Системі контролю реалізації стратегічних рішень присвячено багато наукових досліджень, однак щодо сфери економічної безпеки інвестиційної діяльності підприємства конкретних рекомендацій недостатньо. Тому необхідно сформувати алгоритм контролю, який би детально висвітлював послідовність його етапів, ключові елементи та процеси такого контролю та відповідальних осіб, що задіяні у процесі його реалізації. Тобто мова йде про постійний процес моніторингу досягнення стратегічних цілей, який би не тільки фіксував відхилення від прогнозованих параметрів (пост-фактум), а й дозволяв управлінцям швидко реагувати на зміни. Така система моніторингу безпосередньо пов'язана з аналізом дієвості реалізації стратегічних рішень у сфері економічної безпеки інвестиційної діяльності підприємства. Тобто аналітична складова для управлінців буде мати певну «корисність» за умови визначення дієвості стратегії в цілому, окремих її напрямів і відповідних рішень.

З позиції контролю аналіз відповідних процесів орієнтований на фіксацію (виконання/невиконання або досягнення/недосягнення) певних контрольних показників, а з позиції визначення ефективності стратегічних рішень, аналітична складова дозволяє обґрунтовано підійти до їх оцінювання у контексті очікуваних управлінцями результатів (ефективно/неефективно).

Будь-який економічний чи організаційний механізм буде нежиттєздатним у разі відсутності належної системи мотивації суб'єктів, що безпосередньо беруть участь у його формуванні, запуску та функціонуванні.

Особливістю мотиваційного процесу з позиції економічної безпеки є розмежування потенційних очікувань власників бізнесу та персоналу підприємств, оскільки пріоритетом власників, зазвичай, є зростання ринкової вартості компанії та посилення конкурентних позицій за рахунок розширення бізнесу, охоплення нових ринків та ефективного інвестування, а бачення персоналу спрямовано на зменшення рівня ризиків різної природи походження та максимізації свого власного добробуту у короткостроковій перспективі. Схему мотиваційного процесу забезпечення економічної безпеки інвестиційної діяльності підприємств наведено на рис. 3.5.

Отже, економічна безпека інвестиційної діяльності буде дещо відрізнятися у сприйнятті різними учасниками не лише за критеріями сприйняття ризиків, а й за параметрами очікуваних результатів.

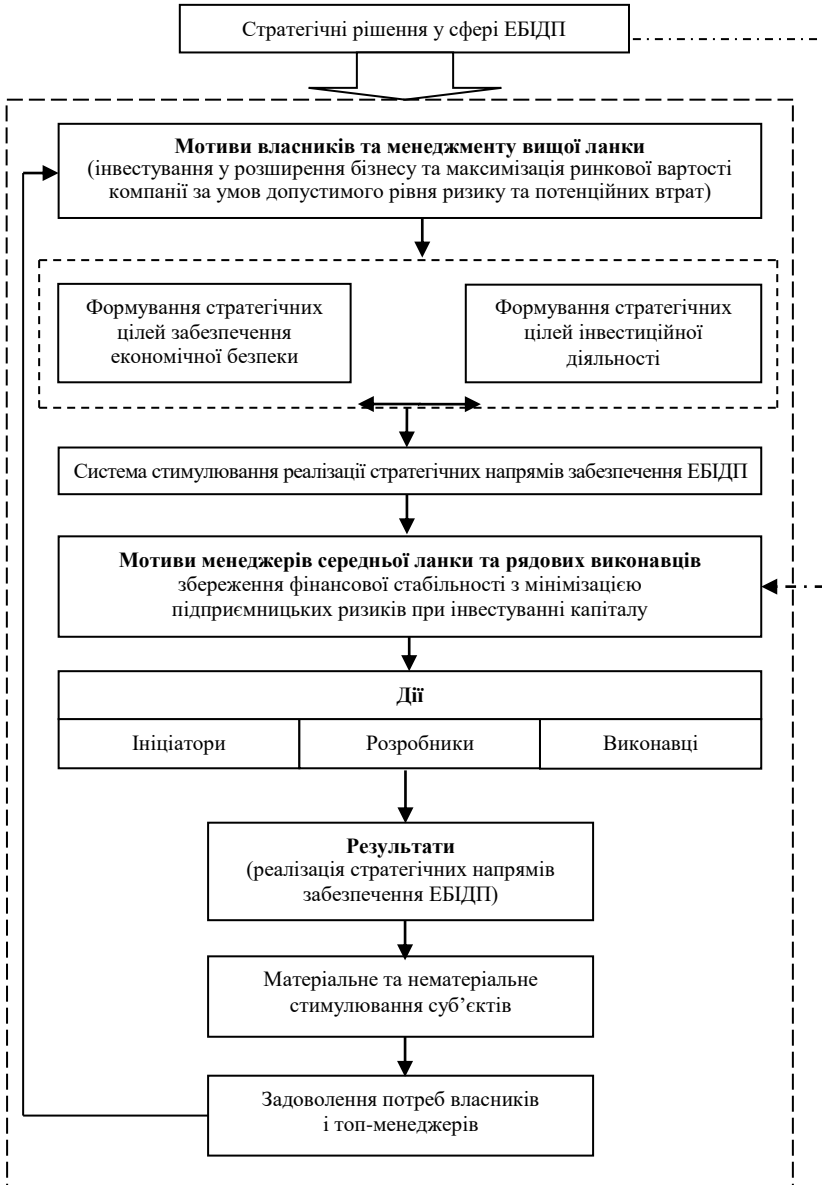

Рис. 3.5. Схема мотиваційного процесу забезпечення економічної безпеки інвестиційної діяльності підприємства*

*сформовано з використанням [171, с. 64; 242, с. 92]

Для менеджерів середньої ланки та рядових виконавців, збереження фінансової стабільності з мінімізацією підприємницьких ризиків буде одним з головних індикаторів у процесі інвестування, з урахуванням реалізації стратегічних цілей економічної безпеки. Тобто за умови фактичної наявності очікуваного стану зазначені суб'єкти будуть прогнозувати отримання певної винагороди, що у багатьох випадках не буде відповідати очікуванням власників і топ-менеджменту, а це може призводити до внутрішньосистемних конфліктів. Економічна безпека інвестиційної діяльності підприємств з точки зору власників і менеджерів вищої ланки передбачає певний ступінь підприємницького ризику і навіть певні втрати, однак які не впливають на довгострокову стабільність функціонування підприємства та не заважають реалізації стратегічних цілей розвитку бізнесу. Такі суб'єкти будуть намагатися знайти компроміс та узгодити стратегічні цілі інвестиційної діяльності та економічної безпеки, у результаті буде формуватися система стимулювання реалізації стратегічних напрямів забезпечення ЕБІДП.

В цілому мотиви реалізації стратегічних рішень у сфері ЕБІДП будуть відрізнятись, саме тому необхідно створити регламенти та інструктивні матеріали з розподілом відповідальності та послідовності виконання необхідних процедур та операцій з подальшою мотивацією/демотивацією за їх виконання або невиконання.

Всі дії суб'єктів будуть оцінюватись у контексті результативності реалізації стратегічних напрямів забезпечення ЕБІДП та задоволення потреб власників і топ-менеджерів. Особливого значення набуває підхід до сприйняття ризику вищим керівництвом та правильна ідентифікація стану економічної безпеки інвестиційної діяльності після реалізації основних стратегічних напрямів її досягнення і трансформації існуючих управлінських процесів на підприємстві. Тобто трансформація управлінських процесів стратегічного характеру з метою забезпечення економічної безпеки інвестиційної діяльності підприємства виникає за рахунок відповідних реакцій трансформації та налагодження зворотного зв'язку. Якщо реакції стимулюються прийняттям відповідних управлінських рішень у сфері економічної безпеки та інвестиційної діяльності, то зворотний зв'язок повинен налагоджуватись і контролюватись відповідальними особами та безпосередньо вищим керівництвом, оскільки це класичний підхід до моніторингу будь-яких змін в системі управління підприємством і окремими його складовими. При

цьому взаємодія між елементами охарактеризованого механізму здійснюється за рахунок налагодження відповідних процесів з використанням необхідного інструментарію та інформаційного обміну.

З метою визначення потенційних «вузьких місць» механізму реалізації стратегічних орієнтирів забезпечення економічної безпеки інвестиційної діяльності на промислових підприємствах, доцільно сформувані діагностичні таблиці у розрізі основних елементів механізму з діагностуванням їх процесного та інструментального забезпечення. Запропонований підхід до наповнення процесної складової механізму реалізації стратегічних орієнтирів забезпечення ЕБІДП промислових підприємств представлено у таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

**Наповнення механізму реалізації стратегічних орієнтирів
забезпечення економічної безпеки інвестиційної діяльності
на промислових підприємствах**

Процес	Назва підприємства		
	<i>1</i>	...	<i>n</i>
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>
<i>Інформаційна складова</i>			
Збір інформації пов'язаної з інвестиційною діяльністю			
Збір інформації, пов'язаної з економічною безпекою			
Аналіз наявної інформації та визначення її якісних характеристик			
Визначення ступеню достовірності та релевантності інформації			
Розробка програми акумулювання та використання інформації			
<i>Організаційна складова</i>			
Функціонування відділу (підрозділу) економічної безпеки			
Визначення суб'єктів, відповідальних за ЕБІДП			
Забезпечення функціонування системи внутрішньоорганізаційної комунікації			
Складання календарних графіків виконання заходів у сфері економічної безпеки			
Складання регламентів, положень та інструкцій у сфері економічної безпеки			

Продовження таблиці 3.1

<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>
<i>Ресурсна складова</i>			
Оцінювання наявних інвестиційних ресурсів			
Оцінювання необхідного обсягу інвестиційних ресурсів			
Оцінювання доступності та можливості залучення інвестиційних ресурсів			
Аналіз структури і джерел інвестиційних ресурсів з позиції економічної безпеки			
Оптимізація структури та джерел залучення інвестиційних ресурсів			
<i>Контрольна складова</i>			
Функціонування системи внутрішнього контролю економічної інформації			
Функціонування системи контролю досягнення оперативних цілей			
Функціонування системи контролю досягнення стратегічних цілей			
Формування календарного плану контрольних заходів в цілому			
Формування календарного плану контрольних заходів у сфері економічної безпеки			
<i>Аналітична складова</i>			
Аналіз досягнення оперативних цілей підприємства			
Аналіз досягнення стратегічних цілей підприємства			
Аналіз функціонування системи економічної безпеки підприємства			
Аналіз ефективності реалізації стратегічних рішень у сфері ЕБДП			
Аналіз можливості коригування стратегічних рішень та очікуваних результатів			
<i>Мотиваційна складова</i>			
Ідентифікація чинників мотивації власників бізнесу			
Ідентифікація чинників мотивації менеджерів			

Продовження таблиці 3.1

1	2	3	4
Ідентифікація чинників мотивації виконавців та іншого персоналу			
Формування системи стимулювання реалізації стратегічних напрямів забезпечення ЕБДП			
Матеріальне і нематеріальне стимулювання суб'єктів, що забезпечують ЕБДП			
Трансформаційна складова			
Ідентифікація реакцій трансформації системи економічної безпеки підприємства			
Налагодження зворотного зв'язку у процесах забезпечення ЕБДП			
Ідентифікація трансформацій зовнішнього середовища			
Ідентифікація трансформацій внутрішнього середовища			
Ідентифікація причинно-наслідкового зв'язку стратегічних рішень та фактичних результатів			

Крім процесів, що уже були наведені, необхідно використовувати і певний набір інструментів, які б дозволяли ефективно реалізовувати такі процеси. Оскільки універсальних інструментів у сфері економічної безпеки (за виключенням певних специфічних функціональних моделей) на сьогодні практично не існує, на підприємствах використовується відомий інструментарій управління і стратегічного управління, зокрема. Інструментальна складова наповнення механізму реалізації стратегічних орієнтирів забезпечення економічної безпеки інвестиційної діяльності на промислових підприємствах представлена у таблиці 3.2.

Питання інструментального забезпечення функціонування управлінської системи завжди цікавлять менеджерів підприємств, оскільки керуваність процесів і системи в цілому дозволяє досягати запланованих результатів з найменшими зусиллями. На промислових підприємствах диференціація інструментарію залежить, в першу чергу, від гнучкості загальної системи управління та загальних підходів до ведення бізнесу.

Таблиця 3.2

**Інструментальна складова наповнення механізму реалізації
стратегічних орієнтирів забезпечення економічної безпеки
інвестиційної діяльності на промислових підприємствах**

Інструмент	Назва підприємства		
	<i>l</i>	...	<i>n</i>
<i>l</i>	2	3	4
<i>Інформаційна складова</i>			
Інформація на основі спеціалізованих цілісних концепцій управління (JIT, 6 Sigma, TQM, Kanban, Kaizen)			
SWOT-аналіз			
Матриця BCG			
BSC			
CRM			
<i>Організаційна складова</i>			
Реінжиніринг бізнес процесів			
Коригування організаційної структури управління			
Застосування спеціалізованих цілісних концепцій управління (JIT, 6 Sigma, TQM, Kanban, Kaizen)			
<i>Ресурсна складова</i>			
CRM			
Застосування спеціалізованих цілісних концепцій управління (JIT, 6 Sigma, TQM, Kanban, Kaizen)			
ERP-системи			
<i>Контрольна складова</i>			
Ланцюжок нарощування цінності за М. Портером			
Спеціалізовані аналітичні моделі прогнозування банкрутства			
Інструменти оцінювання ризиків			
ERP-системи			
Специфічні контрольні процедури			
<i>Аналітична складова</i>			
CRM			
Ланцюжок нарощування цінності за М. Портером			
Аналітичні інструменти роботи на ринку			

Продовження таблиці 3.2

1	2	3	4
Сукупність спеціалізованих аналітичних показників (рентабельності, ліквідності, платоспроможності та ін.)			
ERP-системи			
Мотиваційна складова			
Оцінка «360»			
Ранжирування працівників за категоріями цінності			
Ключові показники результативності (KPI)			
Інструменти мотивації персоналу (матеріальні)			
Інструменти мотивації персоналу (нематеріальні)			
Трансформаційна складова			
Спеціалізовані аналітичні моделі (прогнозування банкрутства, на основі теорії ігор, сценарний аналіз)			
Розрахунок спеціалізованих аналітичних показників (ЕВІТДА, IRR, NCF, ROI час окупності інвестиційного проекту) після реалізації трансформацій			
Інструменти оцінювання ризиків			

Умовні позначення: «+» – використовується; «+/-» – використовуються окремі елементи; «-» – не використовується.

В цілому, аналіз інформації, наведеної у таблицях 3.1 та 3.2, дозволяє визначити «вузькі місця» у реалізації механізму реалізації стратегічних орієнтирів забезпечення економічної безпеки інвестиційної діяльності на досліджуваних підприємствах, а саме: вибір джерел фінансування інвестиційної діяльності; формування системи моніторингу реалізації стратегічних змін; організаційний спротив; відсутність регламентів, положень та інструкцій, які б регулювали управлінські процеси у сфері економічної безпеки і економічної безпеки інвестиційної діяльності, зокрема.

Відповідно, доцільною є розробка конкретних науково-методичних рекомендацій з удосконалення процесів забезпечення економічної безпеки інвестиційної діяльності промислового підприємства з метою ліквідації визначених «вузьких місць».

3.2. Формування інструментарію реалізації стратегічних орієнтирів економічної безпеки інноваційно-інвестиційної діяльності суб'єктів кластерних об'єднань

Виявлені «вузькі місця» механізму реалізації стратегічних орієнтирів забезпечення економічної безпеки інвестиційної діяльності на промислових підприємствах потребують відповідної реакції від менеджменту підприємств, для чого необхідна ефективна система моніторингу.

Принципово система моніторингу повинна відрізнятися від загальноприйнятої системи контролю своєю оперативністю і гнучкістю, оскільки для потреб управління система, що «фіксує» події які вже відбулися є не надто корисною. Дослідження ситуації із системою моніторингу на підприємствах свідчить про її недосконалість, а у багатьох випадках, і про повну відсутність, особливо у розрізі економічної безпеки інвестиційної діяльності. Моніторинг повинен передбачати відстеження змін зовнішнього і внутрішнього середовищ, а саме:

- зовнішнє середовище – генерування загроз і ризиків, зміна інституційної складової, зміна умов функціонування суб'єктів господарювання, трансформації потоків інформації з позиції доступності та адекватності;

- внутрішнє середовище – генерування загроз і ризиків внутрішньо-організаційної природи, зміна умов та ефективності функціонування структурних підрозділів та окремих виконавців, внутрішньоорганізаційний спротив змінам, розуміння стратегічних цілей та відповідність дій, трансформації процесів та операцій.

При розробці системи моніторингу реалізації стратегічних орієнтирів економічної безпеки інвестиційної діяльності необхідно враховувати низку етапів (див. рис. 3.6), що безпосередньо дозволяють вирішувати поставлені завдання.

На першому етапі відбувається визначення базових параметрів системи моніторингу (цілі, параметри, основні учасники, ресурси). Основною ціллю зазначеної системи є моніторинг реалізації стратегічних орієнтирів економічної безпеки інвестиційної діяльності, при цьому параметри такої системи обумовлюється існуючою системою економічної безпеки підприємства та підходами до управління інвестиційною діяльністю. Основними учас-

никами системи моніторингу, в першу чергу, є менеджери всіх рівнів, які безпосередньо беруть участь у прийнятті рішень не лише стратегічного, а й оперативного характеру та контролюють операційні процеси відповідно до своїх функціональних обов'язків.

Рис. 3.6. Етапи формування системи моніторингу реалізації стратегічних орієнтирів економічної безпеки інвестиційної діяльності підприємства*

*сформовано з використанням [7, 12, 37, 57, 80, 171]

На другому етапі здійснюється ідентифікація організаційних взаємовідносин з розмежуванням прав та обов'язків основних суб'єктів стратегічного управління, що дозволяє чітко розмежувати сфери відповідальності посадових осіб та виконавців, а також визначити «ключових гравців» організації управлінської взаємодії. Особливе місце відводиться формуванню системи мотивації за цілю-

вими стратегічними орієнтирами та відповідальності за реалізацію управлінських рішень стратегічного характеру.

На третьому етапі визначаються інформаційні потреби учасників управлінської взаємодії. Склад учасників такої взаємодії достатньо широкий і не обмежується лише управлінцями, оскільки формування інформаційного масиву та його обробка забезпечується фахівцями різних структурних одиниць та функціональних напрямів. Основними критеріями, які забезпечують потреби користувачів є: достатність інформації для прийняття рішень, своєчасність інформації, релевантність інформації. При цьому аналізується масив інформації, яка пов'язана з інвестиційною діяльністю, а пріоритетом у формуванні потреб є економічна безпека.

Четвертий етап передбачає аналіз існуючих підходів стосовно збору та обробки інформації з внутрішніх та зовнішніх джерел. Від даного етапу залежить актуальність та адекватність інформації. Для системи моніторингу важливо отримувати достовірну і своєчасну інформацію від компетентних осіб, які б не були зацікавлені у її викривленні або дезінформації керівництва з метою реалізації особистих інтересів. Повинні бути встановлені чіткі часові параметри збору та подання інформації, періодичність та обсяг інформації. Обґрунтована доцільність використання саме такого обсягу інформації (на початкових етапах) та визначена безпосередньо процедура збору та подання інформації.

П'ятий етап передбачає визначення інструментального забезпечення процесів моніторингу (методи, прийоми, регламенти, звітна документація).

На шостому етапі здійснюється оцінювання ефективності функціонування системи моніторингу, яке буде, в першу чергу, залежати від чіткого формулювання стратегічних цілей та часового діапазону їх досягнення (основні критерії), а також можливості менеджменту підприємств вносити корективи у процеси реалізації стратегій різних рівнів.

Обов'язковим елементом такої системи є налагодження зворотного зв'язку та визначення процедурних аспектів впровадження змін, що забезпечать реалізацію відповідної стратегії з мінімальними зусиллями та у відведений для цього термін.

Особливістю цього етапу є необхідність змін не лише операційних процесів реалізації стратегічних орієнтирів економічної безпеки інвестиційної діяльності, а й більш глобальних змін. Тобто, у процесі функціонування системи моніторингу можуть ідентифі-

куватися нові «вузькі місця» як у загальній стратегії розвитку підприємства, так і у функціональних стратегіях. Тому розглядати досліджувану систему моніторингу відокремлено від загальної системи управління підприємством недоречно, хоча така система і має свої чіткі цілі.

Взагалі, складність системи моніторингу реалізації стратегічних орієнтирів економічної безпеки інвестиційної діяльності буде залежати від розвиненості системи менеджменту двох основних складових – економічної безпеки та інвестиційної діяльності. Це обумовлюється економічною доцільністю, оскільки за мінімальних обсягів інвестиційної діяльності ресурси системи економічної безпеки підприємства будуть спрямовуватись на інші види діяльності та навпаки. Тобто виділення значного обсягу власних ресурсів для здійснення інвестиційної діяльності або їх залучення з інших джерел буде спонукати керівництво до формування більш розвиненої системи моніторингу. Така система буде приносити користь за умови її максимальної ефективності за мінімально-допустимих витрат на її запровадження та функціонування.

Безпосередньо процес функціонування системи моніторингу реалізації стратегічних орієнтирів економічної безпеки інвестиційної діяльності буде відбуватись у певній послідовності (див. рис. 3.7).

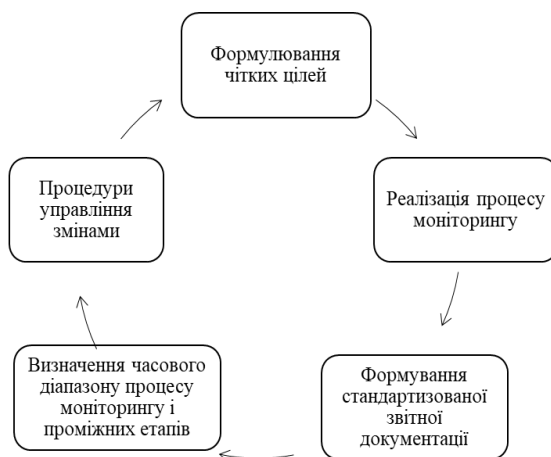

Рис. 3.7. Процес функціонування системи моніторингу реалізації стратегічних орієнтирів економічної безпеки інвестиційної діяльності*
*сформовано за [12, 37, 57, 80, 172]

Зазначений процес включатиме формулювання чітких цілей; реалізацію процесу моніторингу; формування стандартизованої звітної документації; визначення часового діапазону процесу моніторингу і проміжних етапів; процедури управління змінами.

Такий підхід є універсальним і може застосовуватись не лише у розрізі забезпечення потреб функціонування системи економічної безпеки чи інвестиційної діяльності, а й буде корисним для загальної системи менеджменту підприємств з урахуванням особливостей кожного конкретного підприємства. Починаючи від формулювання чітких цілей і закінчуючи процедурами управління змінами, процес моніторингу супроводжується потребою в ефективному інструментарії та належних методичних підходах, що дозволяють функціонувати такій системі більш якісно.

Деталізовано систему моніторингу реалізації стратегічних орієнтирів економічної безпеки інвестиційної діяльності наведено на рис. 3.8. Як було зазначено, основні цілі системи моніторингу обумовлюються цілями функціонування системи економічної безпеки підприємства та цілями інвестиційної діяльності.

До перших відносять: захист від зовнішніх та внутрішніх загроз, забезпечення стабільного функціонування підприємства, оперативну реакцію на негативні/позитивні зміни внутрішнього та зовнішнього середовищ, забезпечення фінансової стабільності та розвитку підприємства.

Інвестиційна діяльність передбачає досягнення таких цілей: забезпечення розвитку підприємства; збільшення загального рівня доходності підприємства та зростання його ринкової вартості, збалансованість рівня інвестиційного ризику та доходності, оптимізація ресурсного забезпечення діяльності підприємства (у першу чергу, інвестиційними ресурсами). Враховуючи зазначені цілі, система моніторингу реалізації стратегічних орієнтирів економічної безпеки інвестиційної діяльності повинна:

- забезпечувати контроль процесів стратегічного управління у визначеній площині;
- забезпечувати своєчасне коригування процесів стратегічного управління у визначеній площині;
- ідентифікувати потенційні загрози та ризики, що можуть завадити реалізації загальної стратегії та функціональних стратегій підприємства;
- генерувати процеси управління змінами у сфері економічної безпеки та інвестиційної діяльності підприємства.

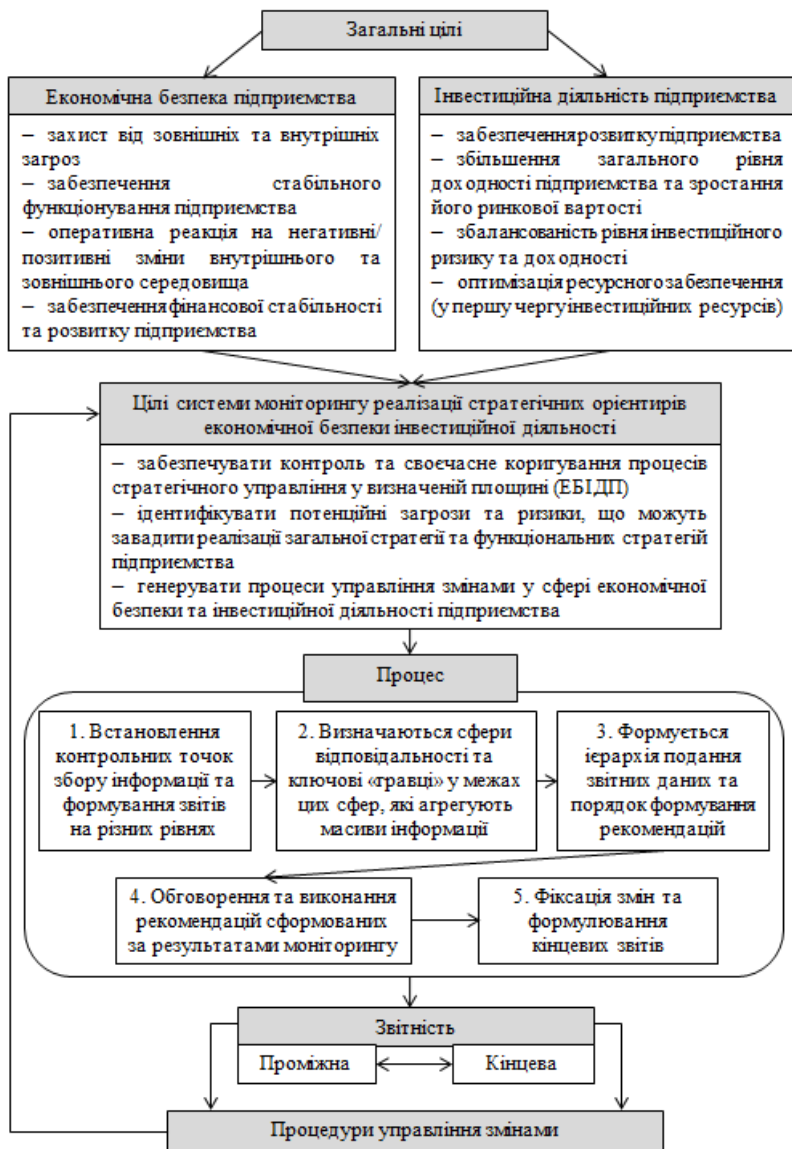

Рис. 3.8. Система моніторингу реалізації стратегічних орієнтирів економічної безпеки інвестиційної діяльності підприємства

Основні процеси у межах функціонування системи моніторингу будуть відбуватись у певній послідовності, а саме:

1. Встановлення контрольних точок збору інформації та формування звітів на різних рівнях;
2. Визначення сфери відповідальності та ключових «гравці» у межах цих сфер, які агрегують масиви інформації;
3. Формування ієрархії подання звітних даних і порядку формування рекомендацій;
4. Обговорення та виконання рекомендацій, сформованих за результатами моніторингу;
5. Фіксація змін та формування кінцевих звітів.

З метою детальної характеристики особливостей реалізації наведених процесів розглянемо більш детально їх особливості та відповідні складові. Так, контрольні точки збору інформації будуть визначатися керівництвом підприємства і безпосередньо службою економічної безпеки або уповноваженою особою. При цьому часовий період і деталізація їх змісту та кількості буде залежати від інвестиційної активності підприємства, змін умов функціонування підприємства та розгалуженості системи управління. Відмітимо, що у «стандартних» умовах функціонування підприємства, тобто за умов відсутності впливу дестабілізуючих факторів не передбачуваної природи походження (стихійні лиха, кардинальні зміни інституційного середовища та інші), кількість таких контрольних точок і звітів буде стандартною з метою раціонального використання наявних ресурсів. Тобто щомісяця будуть формуватись проміжні звіти за різними сферами відповідальності, де «ключові гравці» (переважно керівники структурних підрозділів) будуть здійснювати агрегування даних та надавати їх відповідно до прийнятих на підприємстві стандартів і форм.

У випадку нестандартних ситуацій та непередбачуваних подій, здійснюватиметься екстрений збір необхідних даних та їх агрегування (переважно силами служби економічної безпеки чи відповідальних осіб) з позаплановим розглядом та формуванням необхідної управлінської реакції та безпосередніх заходів.

Деталізація звітних форм та їх представлення відбуватиметься з урахуванням ієрархії подання звітних даних. Також, за потреби, керівники підрозділів формуватимуть рекомендації щодо подальшого забезпечення реалізації стратегічних орієнтирів економічної безпеки інвестиційної діяльності підприємства, а за необхідності вносити корективи у існуючі стратегії. Тобто на цих трьох

етапах буде задіяна достатньо велика кількість працівників, однак четвертий і п'ятий етапи передбачають безпосередні рішення вищого керівництва, а у деяких випадках – залучення власників до прийняття стратегічно важливих управлінських рішень. Для цього здійснюватиметься обговорення результатів моніторингу і формування дій та певної послідовності виконання рекомендацій, сформованих за результатами обговорення. Контроль за реалізацією таких рекомендацій здійснює служба економічної безпеки або конкретні відповідальні особи, а процеси фіксації змін відбуваються на рівні загального управління підприємством.

Окремо, щодо форм звітності за результатами функціонування системи моніторингу слід зазначити таке. Звіти будуть мати проміжний характер у процесі попереднього аналізу інформації та їх акумулювання, а для прийняття управлінських рішень будуть формуватися кінцеві форми звітів за визначений період часу або на конкретну дату. Тобто важливе значення матиме часовий діапазон функціонування системи моніторингу, оскільки навіть за умови безперервного функціонування такої системи, для потреб стратегічного управління необхідно контролювати часові параметри реалізації стратегії або досягнення стратегічних цілей.

На завершальному етапі розробляють та використовують процедури управління змінами, оскільки без таких процедур моніторинг буде простою констатацією фактів і подій, а для потреб стратегічного управління необхідні зміни та інструментальне забезпечення їх реалізації.

Зрозуміло, що за умови автоматизації облікових та фінансово-економічних операцій більшість контрольних показників та звітних форм будуть відповідати загальноорганізаційним стандартам і нормам, хоча як економічна безпека, так і інвестиційна діяльність не завжди «вписуються» у стандартизовані параметри управлінських процесів. Саме тому і необхідно показати специфіку функціонування такої системи на досліджуваних підприємствах та певний результат від її використання.

Ефективність системи моніторингу реалізації стратегічних орієнтирів економічної безпеки інвестиційної діяльності на промислових підприємствах буде залежати від розвиненості системи економічної безпеки підприємства, гнучкості загальної системи управління та бажання керівництва реалізовувати зміни і оперативно коригувати наявні стратегії.

Оскільки на більшості вітчизняних підприємств система економічної безпеки функціонує з певними обмеженнями, які обумовлені недостатньо розвиненими службами економічної безпеки з незначною чисельністю фахівців, надмірно ускладнювати представлену систему моніторингу недоцільно. Проте, за умови зацікавленості вищого менеджменту в реалізації змін та акцентуванні уваги на стратегічному управлінні в цілому і економічній безпеці, зокрема, налагодження такої системи моніторингу не буде викликати надмірних зусиль та проблем.

Готовність керівництва до змін та реалізація управлінських інновацій є запорукою розвитку сучасного підприємства, а дієві механізми управління, що будуються на системному підході та дозволяють вирішувати цілу низку проблем, обов'язково передбачають застосування системи моніторингу. Оцінювання корисності системи моніторингу реалізації стратегічних орієнтирів економічної безпеки інвестиційної діяльності на промислових підприємствах представлено у таблиці 3.3.

Таблиця 3.3

Очікувані результати застосування системи моніторингу реалізації стратегічних орієнтирів економічної безпеки інвестиційної діяльності на промислових підприємствах

Результат	Підприємство				
	1	2	3	4	5
Забезпечення контролю процесів стратегічного управління у сфері (ЕБІДП)					
Забезпечення коригування стратегічного управління у сфері (ЕБІДП)					
Ідентифікація загроз та ризиків, що можуть завадити реалізації загальної стратегії підприємства					
Ідентифікація загроз та ризиків, що можуть завадити реалізації функціональних стратегій підприємства					
Генерування процесів управління змінами у сфері економічної безпеки					
Генерування процесів управління змінами в інвестиційній діяльності					

Умовні позначення: «-» – без змін; «+» – незначний ефект; «++» – значний ефект.

Представлену систему також доцільно використовувати з метою ідентифікації загроз та ризиків, що можуть завадити реалізації загальної стратегії підприємства, і у деяких випадках (за наявності), функціональних стратегій. Стосовно генерування процесів управління змінами у сфері економічної безпеки та інвестиційної діяльності, результат від використання системи моніторингу є доволі вагомим і корисним для системи менеджменту підприємств. При цьому виникають питання організаційного характеру з розподілом додаткових повноважень і виділенням додаткових ресурсів на реалізацію такої системи, хоча за умови реальної зацікавленості керівництва у формування дієвої системи економічної безпеки підприємства та економічної безпеки інвестиційної діяльності, зокрема, виділення незначного обсягу додаткових ресурсів є доцільним, внаслідок мінімізації потенційних втрат.

Процеси управління змінами є доволі складними, однак необхідними як для інвестиційної діяльності, так і для економічної безпеки, проте, на думку, керівництва досліджуваних підприємств корисність системи моніторингу може бути дещо перебільшена, оскільки необхідно враховувати можливості самого підприємства та обсяги інвестиційної діяльності. Тобто необхідно пам'ятати про обґрунтований розмір витрат на певний захід та результат, який буде отримано «на виході».

Для невеликих промислових підприємств можливе і застосування дещо обмеженої (у сенсі використання ресурсів) системи моніторингу реалізації стратегічних орієнтирів економічної безпеки інвестиційної діяльності. Таке обмеження буде стосуватись періодичності формування відповідних звітів та звітних форм, а також обґрунтуванням обсягів змін, які необхідно реалізувати у процесі функціонування системи моніторингу. В цілому керівництво кожного конкретного підприємства приймає рішення про виділення ресурсів на таку систему і формує запити і прогностні результати від її використання.

Особливістю розробленої системи моніторингу реалізації стратегічних орієнтирів економічної безпеки інвестиційної діяльності є її корисність не лише з позиції стратегічного управління підприємством, а й можливість удосконалення операційних процесів у межах загальної системи управління з інтеграцією в існуючу систему без надмірних зусиль і витрат. Це обумовлюється залученням широкого кола осіб на етапі попереднього збору інформації та

обмеженою їх кількістю на етапі прийняття рішень. При цьому можуть частково удосконалюватись існуючі звітні форми, або створюватись певні універсальні форми звітності з характеристиками основних цільових стратегічних показників у сфері економічної безпеки та інвестиційної діяльності.

Функціонально процеси моніторингу будуть відслідковуватись і значною мірою реалізовуватись фахівцями з економічної безпеки, а стратегічні управлінські рішення формуватимуться за безпосередньої участі керівництва, що забезпечуватиме подвійний контроль реалізації як загальної стратегії, так і інших функціональних стратегій підприємства. Окремо виникає питання підпорядкованості фахівців з економічної безпеки безпосередньо вищому керівництву або власникам, оскільки можуть виникати конфлікти інтересів, хоча для більшості промислових підприємств це питання залишається поза межами їх уваги і управлінські рішення формуються на рівні керівництва підприємствами, а власників більше цікавить розподіл фінансових результатів, хоча інвестиційна діяльність також тримається у їхньому полі зору внаслідок можливих масштабних втрат у разі прийняття необґрунтованих управлінських рішень.

В цілому, для забезпечення економічної безпеки інвестиційної діяльності та удосконалення системи стратегічного управління підприємством запропонована система моніторингу є необхідною, однак її складність та ресурсна забезпеченість повинна відповідати обсягам діяльності підприємства та його інвестиційної активності. Розвинена система моніторингу є передумовою поступової автоматизації процесів, оскільки у перспективі можливо сформувати необхідні алгоритми дій та забезпечити належний рівень управлінської культури. Відповідно, очікуваним ефектом від реалізації запропонованої системи моніторингу буде зменшення витрат часу вищого керівництва на прийняття управлінських рішень стратегічного і тактичного характеру у процесі забезпечення економічної безпеки інвестиційної діяльності.

Необхідно зазначити, що розвиненість системи стратегічного управління з виділенням функціональних стратегій хоча і дещо ускладнює систему управління, однак дозволяє оперативно виявляти «вузькі місця» та ідентифікувати відповідні процеси, які за рахунок удосконалення забезпечують зростання рівня керованості функціональними видами діяльності і створюють передумови

ефективного функціонування системи економічної безпеки підприємства в цілому і його інвестиційної діяльності, зокрема. Тобто задовольняють вимоги всіх зацікавлених у ефективному управлінні підприємством сторони.

3.3. Формування інструментарію інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів кластерних об'єднань

Сучасні тенденції розвитку складних економічних систем свідчать про зростання ролі інформаційно-аналітичного забезпечення їх управлінської складової. При цьому не лише управлінські процеси у внутрішньому середовищі обумовлюють необхідність пошуку нових підходів до підвищення якості управління, а й глобалізаційні процеси стимулюють менеджмент підприємств до формування адаптивних реакцій на агресивний зовнішній вплив.

Економічна безпека зовнішньоекономічної діяльності промислових підприємств базується на своєчасному реагуванні управлінців різного рівня на потенційно-негативні події, процеси і явища, хоча швидкість і обсяг такого реагування суттєво залежать від правильної ідентифікації ступеня загрози та вагомості можливих наслідків. При цьому, необхідно розуміти, що запорукою такої аналітичної роботи управлінців є оперативна та достовірна інформація, яка дозволяє на основі проведеного аналізу формувати відповідні управлінські реакції, що реалізуються за допомогою необхідних у кожен конкретний момент часу дій. Тобто вибудовується принципове бачення послідовності управлінських процесів у сфері економічної безпеки в цілому і економічна безпека зовнішньоекономічної діяльності, зокрема, а саме: «інформація–аналіз–реакція–дія». І якщо інформація накопичується і збирається з різних джерел та відповідно до усталеного на підприємстві підходу, то аналіз такої інформації відбувається за участі різних осіб, які можуть і трактувати її з істотними відмінностями.

Реакція, що виникає за результатами аналізу і перетворюється за допомогою певних управлінських рішень у конкретні дії, не завжди адекватно відповідає вимогам дійсності та об'єктивно існуючим потребам. Тому, з позиції економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності необхідно удосконалювати саме інфор-

маційно-аналітичне забезпечення, оскільки воно є базисом ефективного управління. При цьому зазначені процеси необхідно здійснювати у певній послідовності (рис. 3.9) і з урахуванням основних складових, що впливають на загальний стан економічної безпеки і прибутковості підприємства.

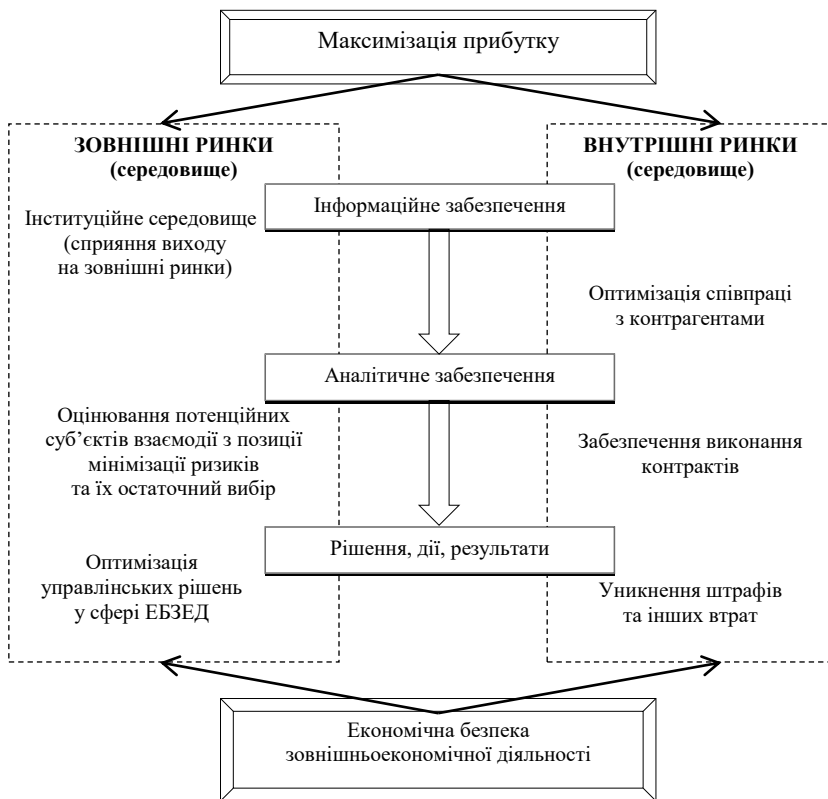

Рис. 3.9. Складові елементи удосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки ЗЕД підприємств*

Представлені на рис. 3.9 елементи відображають наявність певного економічного «балансу» між максимізацією прибутковості і економічною безпекою зовнішньоекономічної діяльності. При цьому, з позиції зовнішньоекономічної діяльності, менеджмент під-

приємств найбільше цікавлять зовнішні ринки, однак з позиції максимізації прибутковості внутрішні ринки відіграють також надзвичайно важливу роль. Внутрішні та зовнішні ринки є певним середовищем, у межах яких функціонує підприємство-суб'єкт зовнішньоекономічної діяльності, тому для інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки вони важливі з позиції процесів і управлінських інструментів у кожній функціональній сфері.

На рис. 3.9 деталізовано саме основні аспекти у межах зовнішнього та внутрішнього середовищ, які є найбільш вагомими для забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності і які потребують удосконалення управлінських підходів у контексті триади «інформаційне забезпечення–аналітичне забезпечення–дія». Так, у межах зовнішніх ринків (середовища) здійснюється збір інформації про інституційне середовище, відбувається оцінювання потенційних суб'єктів взаємодії та оптимізація управлінських рішень у сфері економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності. При цьому інформація про інституціональне середовище формується не лише у розрізі ринків потенційних партнерів, а й розрізі вітчизняних інституціональних реалій, оскільки не лише на ринках інших країн виникають обмеження і перепони для здійснення зовнішньоекономічної діяльності. Тобто за умови достатності обсягів інформації про потенційні ринки, відбувається аналіз та відбір конкретних контрагентів. Такий відбір реалізується за допомогою їх оцінювання з позиції мінімізації ризиків, що можливо реалізувати з використанням відповідних економіко-математичних моделей. Зібрана інформація про специфіку потенційних ринків та ризикованість взаємодії з конкретними контрагентами дозволяє, на основі системного аналізу, удосконалювати процес прийняття управлінських рішень у сфері забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства та обирати оптимальну стратегію поведінки на ринках у кожний конкретний період часу, що особливо актуально в умовах висококонкурентного середовища.

Економічна безпека зовнішньоекономічної діяльності також залежить і від внутрішнього ринку, оскільки головний акцент ми робимо на важливості своєчасного виконання контрактів за рахунок оптимізації співпраці з контрагентами та відповідного зменшення або уникнення штрафних санкцій. У процесі здійснення зовнішньоекономічної діяльності відбувається постійна взаємодія з

постачальниками сировини, матеріалів, напівфабрикатів та інших видів ресурсів, без забезпечення якими практично неможливо своєчасно виконувати контракти з іноземними партнерами. Хоча на деяких підприємствах з метою максимізації прибутку, нехтують стабільністю взаємодії на внутрішньому ринку, що призводить до зниження якості готової продукції, або несвоєчасного виконання контрактів. Така ситуація передбачає штрафні санкції та може спровокувати розірвання контрактів, що з позиції економічної безпеки надзвичайно негативно позначається не лише на фінансових результатах діяльності підприємства, а й підвищує репутаційні ризики. При цьому, для досліджуваних підприємств, на певних етапах їх розвитку, це були непоодинокі випадки, що змусило менеджмент таких суб'єктів господарювання враховувати сукупність чинників впливу не лише на зовнішніх ринках, а й на внутрішньому.

Враховуючи загальні підходи до інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства та фактичну ситуацію на досліджуваних підприємствах, доцільно запропонувати певні інструменти та підходи до удосконалення інформаційної, аналітичної та результативної складової управління підприємством в цілому і зовнішньоекономічної діяльності, зокрема.

Удосконалення інформаційного забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності (див. рис. 3.10) доцільно здійснювати у розрізі трьох складових, які є найбільш вагомими у процесі здійснення зовнішньоекономічної діяльності. Такими складовими є експорт, імпорт та організаційно-процесуальне забезпечення виконання контрактів. При цьому, експортно-імпортні операції потребують детального інформаційного забезпечення у розрізі: країн на ринки яких виходять підприємства, контрагентів, з якими вони взаємодіють на таких ринках, основних товарів або послуг, які є безпосередньо предметами зовнішньоекономічних операцій. Належне інформаційне забезпечення дозволяє сформувати стратегічний прогноз розвитку потенційно цікавих ринків та виробити низку альтернативних рішень як у сфері економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності, так і з позиції загального стратегічного розвитку.

Інформаційне забезпечення виконання контрактів передбачає детальне інформування про особливості взаємодії з інституційними структурами, які суттєво можуть вплинути на процеси виконання зовнішньоекономічних контрактів.

Рис. 3.10. Процес удосконалення інформаційного забезпечення економічної безпеки ЗЕД підприємств*

При цьому слід відмітити, що особливих альтернатив у суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності при взаємодії з контролюючими органами практично не існує, тому менеджменту підприємств необхідно формувати відповідні адаптаційні підходи та удосконалювати власну інформаційну систему з використанням сучасних інструментів електронного обміну даними. Деталізація інформації відносно експорту та імпорту дозволяє формувати стратегічний прогноз розвитку ринків саме з позиції кожного конкретного підприємства. У цій площині управлінські рішення будуть мати вирішальне значення, оскільки від обґрунтованого вибору цікавого для підприємства ринку та формування альтернативних варіантів діяльності на зовнішніх ринках (альтернативні товари, контрагенти, форми співпраці) залежить стабільність зовнішньоекономічної діяльності та її розвиток у середньо- та довгостроковій перспективі. В цілому, акцент саме на таких складових дозволить удосконалити механізм прийняття управлінських рішень у сфері

економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності та забезпечить необхідні адаптаційні реакції на виклики бізнес-середовища.

Безперечно, лише збір і обробка інформації не дозволять підвищити ефективність управління, необхідною умовою є удосконалення аналітичної складової, у тому числі аналітичного забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства (рис. 3.11).

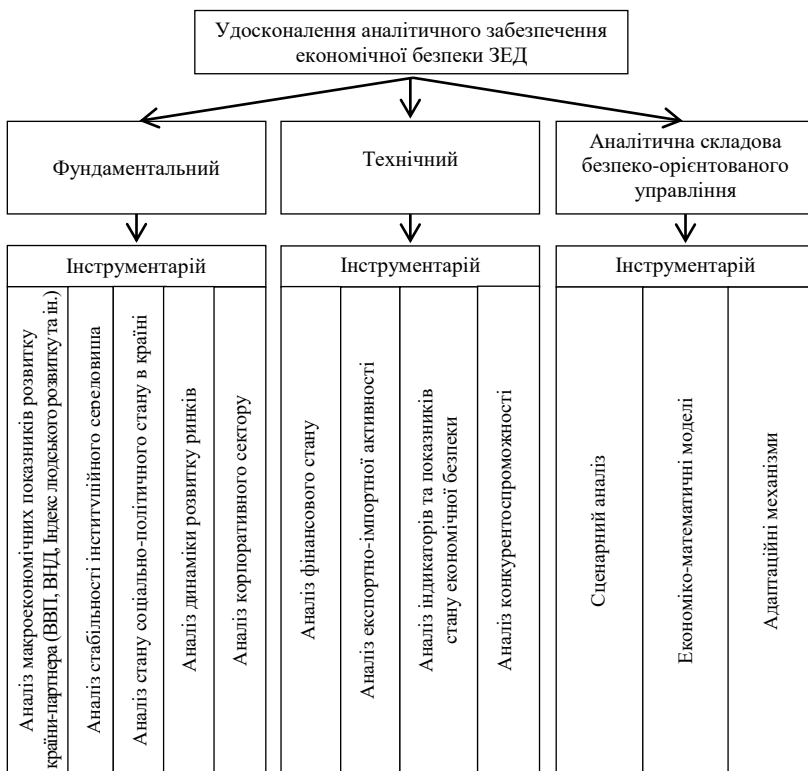

Рис. 3.11. Процес удосконалення аналітичного забезпечення економічної безпеки ЗЕД підприємств

З метою удосконалення аналітичного забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства пропонується використання інструментів фундаментального та технічного аналізу, а також аналітичного інструментарію безпекоорієнто-

ваного управління зовнішньоекономічної діяльності. Такий підхід забезпечує всебічний аналіз отриманої та згрупованої інформації, за пропозиціями наведеними вище, та дозволяє використовувати традиційні та специфічні інструменти аналізу економічної інформації з метою розробки необхідної програми дій.

Фундаментальний і технічний аналіз активно застосовується для аналізу фінансових ринків, хоча і для зовнішньоекономічної діяльності та економічної безпеки основні постулати такого аналізу дозволяють отримати позитивні результати, особливо з відповідною адаптацією до потреб менеджменту конкретних суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності.

Фундаментальний аналіз здебільшого дозволяє отримати загальне уявлення щодо розвитку ринків та зовнішнього середовища функціонування суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності, а з використанням досвіду менеджерів підприємства та урахуванням основних макроекономічних тенденцій приймаються стратегічні рішення щодо багатьох ключових аспектів забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності.

Основними інструментами фундаментального аналізу у сфері забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства є:

- 1) аналіз макроекономічних показників розвитку країни-партнера – з метою комплексної оцінки макроекономічних показників країни-партнера доцільно використовувати Індекс глобальної конкурентоспроможності (The Global Competitiveness Index) за версією Всесвітнього економічного форуму (World Economic Forum). Індекс глобальної конкурентоспроможності складений з 113 змінних, які детально характеризують конкурентоспроможність країн світу, що перебувають на різних рівнях економічного розвитку, а всі змінні об'єднані в 12 контрольних показників, що визначають національну конкурентоспроможність [245]: якість інститутів, інфраструктура, макроекономічна стабільність, здоров'я і початкова освіта, вища освіта і професійна підготовка, ефективність ринку товарів і послуг, ефективність ринку праці, розвиненість фінансового ринку, рівень технологічного розвитку, розмір внутрішнього ринку, конкурентоспроможність підприємств, інноваційний потенціал.

Окрім Індeksu глобальної конкурентоспроможності, можливе застосування даних Індeksu процвітання країн світу Інституту Legatum (The Legatum Prosperity Index) [248], який є комбінованим показником, що вимірює досягнення країн світу з точки зору їх

благополуччя і процвітання. Індекс складається на основі безлічі різних показників, об'єднаних у дев'яти категоріях, які відображають різні аспекти життя суспільства і параметри суспільного добробуту: економіка, підприємництво, управління, освіта, охорона здоров'я, безпека, особисті свободи, соціальний капітал, екологія.

Окрім комплексного дослідження можливе порівняння оди-ночних макроекономічних показників, що характеризують розви-ток країни-партнера. До таких показників належать динаміка таких показників [238; 251]: номінальний ВВП, ВВП на душу населення, індекс інфляції, індекс цін, платіжний баланс тощо;

2) аналіз стабільності інституційного середовища – з метою оцінювання надійності контрагента та доцільності співпраці з ним запропоновано оцінювати за допомогою такого показника, як ін-декс верховенства закону (The Rule of Law Index), який розрахо-вується на основі даних, отриманих з експертних джерел і опи-тувань громадської думки в країнах, охоплених дослідженням. Ін-декс верховенства закону складається із 47 змінних, які детально характеризують рівень розвитку правового середовища і законо-давчу практику в країнах світу, що знаходяться на різних рівнях соціального та політичного розвитку. Всі змінні об'єднані у вісім контрольних показників: обмеження повноважень інститутів влади, відсутність корупції, прозорість інститутів влади, захист основних прав, порядок і безпека, дотримання законів, цивільне правосуддя, кримінальне правосуддя [250].

Можливе застосування досліджень Світового банку (World Bank) щодо оцінювання якості державного управління (The Worldwide Governance Indicators). У методології дослідження використовують шість індексів, що відображають різні параметри державного управління [249]: врахування думки населення та підзвітність дер-жавних органів, політична стабільність і відсутність насильства, ефективність роботи уряду, якість законодавства, верховенство закону, стримування корупції;

3) аналіз стану соціально-політичного стану в країні – з метою оцінювання соціально розвитку можливе застосування ін-дексу соціального прогресу (The Social Progress Index) – комбіно-ваного показника міжнародного дослідницького проекту The Social Progress Imperative, що охоплює країни, за якими є достовірні по-казники, і ґрунтується на комбінації даних з опитувань громадської думки (12 %), оцінок експертів в області розвитку (25 %) і ста-тистичної інформації міжнародних організацій (61 %). При визна-

ченні успіхів тієї чи іншої країни в області соціального прогресу, враховуються понад 50 показників, об'єднаних в три основні групи: основні потреби людини, основи благополуччя людини, можливості розвитку людини [244];

4) аналіз динаміки розвитку ринків – з метою оцінювання розвитку ринків країн доцільне використання даних щорічного дослідження сприятливості умов ведення бізнесу в різних країнах світу «Ведення бізнесу» (Doing Business), яке представляє проводиться за методикою Світового банку (World Bank) та Міжнародної фінансової корпорації (входить до групи Світового банку). Результатом щорічного дослідження Doing Business є рейтинг країн світу за показником сприятливості умов ведення бізнесу, який розраховується за середнім арифметичним десяти контрольних індикаторів, а саме: реєстрація підприємств; отримання дозволів на будівництво; підключення до системи електропостачання; реєстрація власності; кредитування; захист інвесторів; оподаткування; міжнародна торгівля; забезпечення виконання контрактів; ліквідація підприємств [222]. До контрольних індикаторів дослідження «Ведення бізнесу» (Doing Business) належать: оподаткування та міжнародна торгівля, причому остання фактично відображає особливості фіскального впливу митних органів на бізнес у різних країнах [222];

5) аналіз корпоративного сектора – з метою оцінювання корпоративного сектора можливо застосовувати показники монополізації ринків і розподілу власності (державна та недержавна форма).

Технічний аналіз базується на конкретних трендах та показниках, що розраховуються виходячи з фактичного стану речей у сфері зовнішньоекономічної діяльності кожного суб'єкта господарювання.

Основними інструментами технічного аналізу у сфері забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства є аналіз: фінансового стану (розрахунок основних коефіцієнтів); експортно-імпоротної активності (співвідношення експорту-імпорту); індикаторів та показників стану економічної безпеки; конкурентоспроможності.

Необхідно підкреслити, що такі показники є достатньо розповсюдженими і стандартизованими, тому акцентувати увагу на методиці їх розрахунку немає потреби.

Важливість такої аналітики полягає у формуванні середньострокових прогнозів та тенденцій розвитку зовнішньоекономічної діяльності, що з позиції економічної безпеки є корисним для

менеджменту, оскільки дозволяє розробляти превентивні заходи і мінімізувати загрози та ризики.

Основні елементи безпекоорієнтованого управління у сфері зовнішньоекономічної діяльності розроблені та представлені у [42; 43; 45], однак інструментарій може бути доповнено з урахуванням актуальних потреб менеджменту промислових підприємств. До таких інструментів належить: сценарний аналіз, економіко-математичні моделі, адаптаційні механізми. У безпекології сценарний аналіз активно застосовувався у дослідженнях Шемаєвої Л. Г. [208]. Адаптаційні механізми у роботах Гавловської Н. І. [46; 47] та Рудніченка Є. М. [167; 168], економіко-математичні моделі у роботах Ілляшенко О. В. [88], Овчаренка Є. І. [134] та інших науковців. Саме такі інструменти дозволяють здійснити апробацію розроблених рекомендацій і реалізувати на практиці нові підходи до забезпечення економічної безпеки у різних сферах діяльності підприємств.

Отже, на основі проведеної аналітичної роботи формується результативна складова економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства (див. рис. 3.12). Логіка її побудови доволі проста і включає: імпульс (певний факт, явище або процес у зовнішньому чи внутрішньому середовищі); реакція (певний процес, що генерується у відповідь на імпульс); дія (конкретна послідовність дій з використанням необхідного інструментарію внаслідок прийнятого управлінського рішення); результат (досягнення або недосягнення кінцевої мети відповідного управлінського рішення).

Головною особливістю результативної складової економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності є те, що не всі події, явища або процеси піддаються управлінському впливу з боку менеджменту підприємств. В цілому, їх можна поділити на дві частини – ті, які не піддаються впливу і вимагають від управлінців адаптації та адаптаційних механізмів, та які піддаються впливу і потребують виважених управлінських рішень.

Підкреслимо, що суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності змушені адаптуватись до нормативно-встановлених «правил гри», як на внутрішньому, так і на зовнішніх ринках. При цьому, інституціональне середовище, яке і обмежується встановленими нормами, і безпосередньо інститути держави за допомогою своїх агентів, регулюють взаємовідносини суб'єктів та держави у межах середовища їх взаємодії, а також взаємодію окремих суб'єктів господарювання у сфері зовнішньоекономічної діяльності.

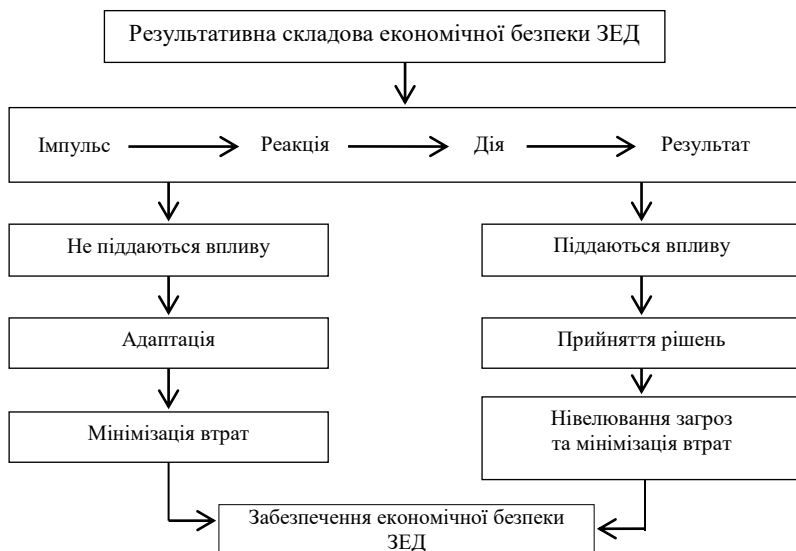

Рис. 3.12. Формування результативної складової економічної безпеки ЗЕД підприємств

Суттєво впливати на рішення інститутів держави суб'єкти господарювання практично не можуть, особливо у короткостроковій перспективі. Вони можуть лише за допомогою професійних об'єднань виходити з певним рішеннями на різні рівні державного управління та генерувати пропозиції щодо внесення змін у нормативно-процесуальні особливості взаємовідносин у сфері зовнішньоекономічної діяльності.

Відповідно, нівелювати всі ризики та загрози, які виникають у сфері інституціонального середовища, практично неможливо, тому допустимим варіантом управлінського впливу є мінімізація втрат за рахунок активної адаптації до актуальних умов ведення бізнесу у сфері зовнішньоекономічної діяльності. Для економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності надзвичайно важливим елементом є відстеження інформації щодо нормативних змін у сфері зовнішньоекономічної діяльності та проведення аналітичної роботи щодо впливу на поточну діяльність суб'єкта господарювання з подальшим прийняттям управлінських рішень з адаптації до існуючих реалій.

Такі рішення направлені, у першу чергу, на автоматизацію та інформатизацію взаємодії суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності з інститутами держави, зменшення впливу «людського фактора» при такій взаємодії та об'єднання окремих суб'єктів у групи та спілки для колегіального прийняття рішень і формування пропозицій щодо удосконалення процесів взаємодії за рахунок законодавчих ініціатив. Однак, для зовнішніх ринків такі процеси є практично неможливими, тому адаптація до специфічних умов ведення бізнесу на таких ринках залишається єдиним можливим варіантом.

Менеджмент підприємств може впливати на операційні процеси та процеси стратегічного вибору зовнішніх ринків та вибору окремих суб'єктів взаємодії. Для економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності такий вибір має надзвичайно важливе значення, оскільки і дія адаптаційних та захисних механізмів буде залежати від потенційних ризиків та загроз, притаманних кожному конкретному ринку, і специфіки системи управління кожного контрагента (наприклад, політика рекламацій на конкретному підприємстві). Доцільно відмітити, що саме вибір контрагентів на зовнішніх ринках відіграє важливе значення безпосередньо для економічної безпеки підприємства, оскільки і на високорозвинених ринках зустрічаються шахраї, які не зацікавлені у довгостроковій співпраці, а переслідують лише власні цілі.

Удосконаленню внутрішньоорганізаційних процесів менеджмент більшості підприємств приділяє достатньо уваги, однак у сфері зовнішньоекономічної діяльності, як було зазначено вище, існують і певні зовнішні обмеження. Емпіричні дослідження на підприємствах-суб'єктах зовнішньоекономічної діяльності Хмельницької області свідчать про необхідність розроблення пропозицій у розрізі двох основних напрямів удосконалення системи економічної безпеки підприємств в цілому та економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності, зокрема. Такими напрямками є: удосконалення процесів вибору контрагентів на зовнішніх ринках з акцентом на мінімізацію ризиків; удосконалення процесів інформаційної взаємодії підприємств-суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та контролюючих органів з метою уникнення штрафних санкцій та підвищення оперативності здійснення зовнішньоекономічних операцій.

Основою такого удосконалення є управлінські рішення, що базуються на сучасному інструментарії та враховують особливості інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки зов-

нішньоекономічної діяльності. При цьому вибір контрагентів повинен здійснюватись з використанням засобів економіко-математичного моделювання, що передбачає значну кількість альтернативних варіантів з прогнозуванням кінцевого результату відповідно до заданих умов. Тобто існують певні вимоги до моделі та вихідних елементів її формування.

Стосовно удосконалення інформаційної взаємодії підприємств-суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та контролюючих органів, необхідно відмітити певні особливості, які повинні бути враховані при розробці та реалізації пропозицій. Такими особливостями є жорстка нормативно-обумовлена система обміну інформацією між контролюючими органами та суб'єктами господарювання з одного боку, та задекларована наявність вибору варіантів взаємодії з суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності. Доцільність використання терміна «задекларована», обумовлюється певним тиском (явним або прихованим) контролюючих органів на суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності щодо процесуальних аспектів такої взаємодії. Хоча не завжди електронні сервіси контролюючих органів працюють належним чином, про що неодноразово зазначають суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності у різноманітних моніторингових опитуваннях. Спрощення процедур, що анонсується контролюючими органами, на практиці реалізується із значними затримками за рахунок неузгодженості роботи таких органів, дублювання інформації на паперових та електронних носіях, прогалинах у законодавстві та банальній організаційній невідповідності технічними вимогам щодо їх впровадження. Тому, суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності за рахунок удосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення їх діяльності, можуть суттєво впливати на процеси взаємодії з контролюючими органами і впроваджувати елементи електронного документообігу не лише безпосередньо в системі управління підприємством, а й у системі зовнішньої комунікації з інститутами держави (прикладом такої успішної взаємодії є розповсюджена система «клієнт-банк», яка для більшості суб'єктів господарювання стала звичною).

В цілому, інформаційно-аналітичне забезпечення процесу прийняття управлінських рішень щодо оптимізації стану економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності наведено на рис. 3.13.

Управлінські рішення формуються у певній послідовності: інформаційне забезпечення, аналітичне забезпечення, результативна складова.

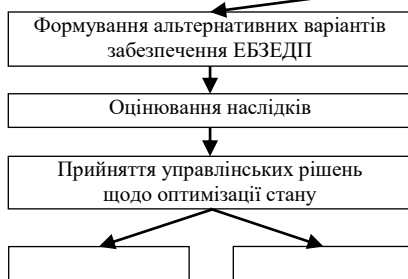
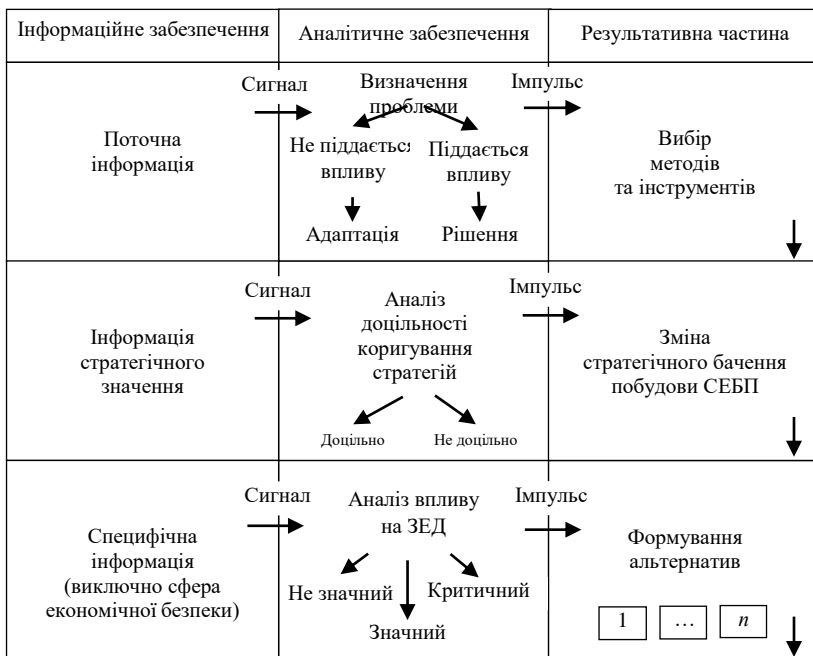

Рис. 3.13. Схема прийняття управлінських рішень щодо оптимізації стану економічної безпеки ЗЕД

Враховуючи специфіку інформації, яка надходить із зовнішнього та внутрішнього середовищ, її доцільно розмежувати на три основних блоки: поточна інформація; інформація стратегічного значення; специфічна інформація, що стосується виключно сфери економічної безпеки. Загальна схема формування альтернативних

варіантів рішень у межах трьох інформаційних блоків полягає у наступному. У межах кожного блоку виникають певні інформаційні сигнали, які після проведення аналітичної роботи перетворюються на імпульси, що є вихідною умовою подальших дій.

Проаналізуємо окремо процеси, що відбуваються у межах кожного блоку інформаційного забезпечення. Поточна інформація формує сигнали для аналізу, який здійснюють управлінці з метою виявлення проблем та визначення можливості впливу на її вирішення з подальшою адаптацією до наявної ситуації (у випадку обмеженої можливості впливу), або прийняття конкретних рішень. Тобто формується управлінський імпульс для подальших дій з подолання негативних наслідків або їх попередження. Відповідно, у межах результативної частини здійснюється вибір методів та інструментів, які дозволяють реалізувати необхідні дії та забезпечують у подальшому можливість формування переліку альтернативних управлінських рішень з оптимізації стану економічної безпеки підприємства та економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності.

Інформація стратегічного значення пов'язана з глобальними та нестандартними ситуаціями, які можуть впливати як на загальну стратегію розвитку підприємства, так і на функціональні стратегії. Аналогічно, як і у першому блоці виникають сигнали, які аналізують управлінці і роблять висновки щодо необхідності коригування стратегії, у тому числі і у сфері економічної безпеки підприємства. Управлінський імпульс призводить до зміни стратегічного бачення побудови системи економічної безпеки підприємства і підкріплюється відповідними діями.

Блок специфічної інформації передбачає лише інформаційні сигнали, що стосуються економічної безпеки підприємства і дозволяють проаналізувати вагомість впливу на зовнішньоекономічну діяльність. Залежно від ступеня впливу (не значний, значний, критичний) генерується відповідний імпульс та формується певний перелік альтернативних управлінських рішень за рахунок попередньо сформованих дій у межах всіх трьох блоків.

З урахуванням наведених складових та їх особливостей здійснюється формування альтернативних варіантів забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства та проводиться оцінювання можливих наслідків їх практичної реалізації. Після такого оцінювання відбувається прийняття управлінських рішень щодо оптимізації стану економічної безпеки підприємства в цілому або економічної безпеки зовнішньоекономічної

діяльності. При цьому, якість управлінських рішень буде суттєво залежати від оперативності отримання інформації та оптимізації інформаційної взаємодії з усіма учасниками зовнішньоекономічної діяльності та розроблення і використання необхідного специфічного інструментарію, який би дозволяв адекватно оцінювати сценарії розвитку подій та прийнятих рішень. Тобто автоматизація інформаційно-аналітичних процесів у сфері зовнішньоекономічної діяльності та застосування засобів економіко-математичного моделювання є необхідними елементами забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності сучасного підприємства.

Висновки

Економічна безпека кластерів промислових підприємств залишається на сьогодні одним з пріоритетних напрямків досліджень у сфері вітчизняної безпекології. Така позиція обумовлюється важливим значенням кластерних об'єднань не лише для економіки окремого регіону, а і для економіки держави в цілому. Особливості розвитку вітчизняних суб'єктів господарювання полягають у постійних трансформаціях реалій соціально-економічного розвитку суспільства та генеруванні нових викликів і загроз діяльності вітчизняних промислових підприємств, що потребує розробки і впровадження нових методологічних підходів у забезпеченні їх економічної безпеки.

З метою детального аналізу глибинних процесів формування науково-методологічних підходів забезпечення економічної безпеки на макро-, мезо- та мікрорівні у монографії досліджено сутність та зміст глобалізаційних процесів, які безпосередньо впливають на всі рівні ієрархії систем безпеки та обумовлюють виникнення значної кількості загроз. Встановлено, що для України, згідно з дослідженнями рейтингових агентств, рівень безпеки в суспільстві та рівень внутрішніх і зовнішніх конфліктів характеризується як «небезпечний». Згідно ретроспективного аналізу рейтингу України серед країн світу за Глобальним індексом миролюбності, необхідно підкреслити, що з моменту анексії Криму та початку військових дій на сході України Глобальний індекс миролюбності значно погіршився з 71-ї позиції у 2013 році до 111 – у 2014 році з поступовим його зростанням до 2016 року до 156-ї позиції. А з початку 2017 року відбувається систематичне падіння такого індексу, і він займає у 2017 році 154-ту позицію, 2018 р. – 152-гу, 2019 р. – 150-ту, 2020 р. – 148-му позицію. Тобто для національної безпеки країни виклики лише посилюються та потребують дієвих заходів протидії. Розробка таких заходів повинна базуватись на розумінні

основних дефініцій у сфері безпекології, тому у монографії детальну увагу приділено питанням теоретичного обґрунтування положень економічної безпеки національного рівня, регіонального рівня та рівня суб'єктів господарювання. Особливу увагу приділено ролі промислових кластерів у забезпеченні економічної безпеки регіональних соціально-економічних систем та їх інноваційно-інвестиційному розвитку. Доведено, що створення та функціонування низки кластерів в соціально-економічній системі дозволяє підвищити рівень економічної безпеки регіону. При цьому економічна безпека підприємства у сучасних умовах активного розвитку «цифрової економіки» все більше залежить від якісного інформаційно-аналітичного забезпечення систем управління в цілому і системи економічної безпеки зокрема. Інформація є основою прийняття управлінських рішень, як у сфері загального управління діяльністю окремих підприємств та їх об'єднань, так і у сфері забезпечення економічної безпеки. Сучасні складні соціально-економічні системи на основі накопичення та обробки великих масивів інформації здатні формувати достатній базис для генерування захисних механізмів, більшість з яких має адаптивну сутність та зміст. При цьому управління процесами формування та функціонування механізму адаптації економічної безпеки підприємства, а також узгодження взаємодії всіх елементів механізму відбувається за допомогою організаційних, фінансових, соціальних правових та інших інструментів. Придільення у монографії достатньої уваги адаптаційним процесам обумовлено також неможливістю впливу промисловими кластерами на значну кількість загроз глобального характеру, відповідно, лише адаптаційні механізми можуть забезпечити необхідний результат у сфері економічної безпеки на мікрорівні.

Детальний аналіз середовища функціонування вітчизняних промислових підприємств, який був проведений у другому розділі монографії, засвідчив наявність деструктивних факторів та загроз, як на глобальному ринку, так і на локальних ринках. Особливо необхідно підкреслити втрату зацікавленості іноземних інвесторів до реалізації інвестиційних програм, особливо у промисловості. Дестабілізація соціально-економічної та політичної ситуації зумовлює вибір інвесторами поміркованої стратегії інвестування, що спрямована на короткострокові вкладення коштів з метою мінімізації ризиків. На основі емпіричних досліджень встановлено, що в Україні сума капітальних інвестицій за видами економічної діяль-

ності у 2020 році є негативною, оскільки відбувається їх суттєве скорочення у порівнянні з 2019 роком, з 623978,9 млн грн у 2019 році до 508217,0 млн грн. Таке зменшення обсягів капітальних інвестицій спостерігається фактично за всіма видами економічної діяльності, окрім фінансової та страхової діяльності і охорони здоров'я та надання соціальної допомоги, що також пояснюється впливом додаткових негативних факторів пов'язаних із COVID-19. Це створює додаткові загрози економічній безпеці інвестиційної та зовнішньоекономічної діяльності на різних рівнях функціонування соціально-економічних систем.

Стосовно ситуації з економічною безпекою інвестиційної та зовнішньоекономічної діяльності на рівні окремих підприємств, доцільно підкреслити, що необхідно чітко визначити стан такої діяльності з використанням найбільш адекватних методів її оцінювання, що і було зроблено у другому розділі монографії.

На основі дослідження теоретико-методологічних підходів забезпечення економічної безпеки на макро-, мезо- та мікрорівні, а також на основі результатів проведено аналізу статистичної інформації та даних емпіричних досліджень, у третьому розділі монографії розроблено рекомендації з формування механізмів та інструментів забезпечення економічної безпеки кластерів промислових підприємств. Такі пропозиції дозволяють оперативно реагувати менеджменту підприємств на актуальні ризики та загрози і своєчасно вносити зміни у стратегію розвитку як окремих суб'єктів господарювання, так і їх кластерних об'єднань, що є запорукою забезпечення економічної безпеки таких суб'єктів у довгостроковій перспективі.

Список використаних джерел

1. Абалкин Л. И. Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение / Л. И. Абалкин // Вопросы экономики. – 1994. – № 12. – С. 4–13.
2. Аверина О. И. Комплексный экономический анализ хозяйственной деятельности : учебник / О. И. Аверина, В. В. Давыдова. – М. : КноРус, 2017. – 432 с.
3. Азріліян О. Короткий економічний словник / О. Азріліян, Є. Калашникова, О. Мещерякова, А. Азріліян // Інститут світової економіки та міжнародних відносин РАН. – 2005. – С. 1088.
4. Академічний тлумачний словник української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/>.
5. Алькема В. Г. Інтегральна оцінка рівня економічної безпеки автомобілебудівних підприємств / В. Г. Алькема, М. І. Копитко // Вчені записки університету «Крок». Серія: Економіка. – 2015. – Вип. 39. – С. 75–88. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vzuk_2015_39_13.
6. Анісімова О. М. Інвестиційна безпека підприємства в контексті економічної безпеки: сутність, зміст, оцінка і система управління / О. М. Анісімова, О. С. Картечева // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. – 2012. – Вип. 1. – Т. 2. – С. 293–297.
7. Ансофф И. Стратегическое управление / И. Ансофф ; сокр. пер. с англ. под ред. Л. И. Евенко. – М. : Экономика, 1989. – 519 с.
8. Асаул А. Н. Предпринимательские сети в строительстве / А.Н. Асаул, Е.Г. Скуматов, Г.Е. Локтеева ; под ред. д.э.н., проф. А.Н. Асаула. – СПб. : Гуманистика, 2005. – 256 с.
9. Бабець І. Г. Виробничо-технологічні загрози економічній безпеці регіону в умовах інтеррегіонального співробітництва [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/urn:ujrn:Vzuk_2015_39_13.

ронний ресурс] / І. Г. Бабець // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна. – 2012. – Вип. 2. – С. 199–209. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvldu_e_2012_2_24

10. Бажал Ю. Інформаційна економіка / Ю. Бажал, В. Бакуменко, І. Бондарчук та ін. // Роль інформації у формуванні ринкової економіки : монографія. – Київ : «К.І.С.» 2004. – С. 33–57.

11. Базилевич В. Д. Ринкова економіка: основні поняття і категорії : навч. посіб. / В. Д. Базилевич, К. С. Базилевич. – 2-ге вид., стер. – Київ : Знання, 2008. – 263 с.

12. Барановський О. І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення) : монографія / І. О. Барановський. – Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2004. – 759 с.

13. Бек У. «Бразилианизация» Запада – два сценария, одно вступление [Электронный ресурс]. / У. Бек. – Режим доступа: <http://www.academy-go.ru/Site/GrObsh/Publications/Beck1.shtml>

14. Бельков О. А. Понятийно-категориальный аппарат концепции национальной безопасности / О. А. Бельков // Безопасность. – 1994. – № 3. – С. 91–94.

15. Бендиков М. А. Экономическая безопасность промышленного предприятия в условиях кризисного развития / М. А. Бендиков // Менеджмент в России и за рубежом. – 2000. – № 2. – С. 17–29.

16. Беник Н. Г. Поняття і сутність категорії «адаптація підприємств» [Електронний ресурс] / Н. Г. Беник. – Режим доступу: [http://www.maritime.kiev.ua/uploads/Jurnal/3\(15\)/narezka/Vnutr_3_15_2012/_85_.pdf](http://www.maritime.kiev.ua/uploads/Jurnal/3(15)/narezka/Vnutr_3_15_2012/_85_.pdf).

17. Бенько М. М. Інформаційні системи і технології в бухгалтерському обліку : монографія / М. М. Бенько. – Київ : КНТЕУ, 2010. – 336 с.

18. Біленська Д. О. Визначення інформації в концепції антропоцентричного підходу / Д. О. Біленська // Теорія і практика правознавства. – 2013. – Вип. 2. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2013_2_47.

19. Білик Р. В. Інституціональне забезпечення економічної безпеки регіонів України. Економіка і регіон. 2015. № 4. С. 96-102. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econrig_2015_4_19

20. Білорус О. Г. Глобальний сталий розвиток : монографія / О. Г. Білорус, Ю. М. Мацейко. – Київ : КНЕУ, 2006. – 488 с.

21. Білошкурська Н. В. Моделі адаптивної поведінки та їх роль у формуванні економічної безпеки підприємства / Н. В. Білошкурська // Економіка і регіон. 2015. № 4. С. 103-110.

шкурська // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 12 (114). – С. 101–105.

22. Богатчик Л. А. Аналіз можливостей застосування кластерного підходу як індикатора рівня економічної безпеки соціально-економічних систем / Л. А. Богатчик // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2021. – № 1. – С. 219–226.

23. Богданов И. Я. Экономическая безопасность России: теория и практика / И. Я. Богданов. – М. : Центр социологии экономики (РАН), 2001. – 351 с.

24. Бондар М. В. Економічна інформація та її використання в моделях / М. В. Бондар // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2015. – № 4. – Т. 1. – С. 167–172.

25. Бондаренко О. М. Оцінка економічної безпеки авіакомпанії : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.07.04 «Економіка транспорту і зв'язку» ; Нац. авіац. ун-т / О. М. Бондаренко. – Київ, 2004. – 19 с.

26. Борзунов А. А. Кластерная интеграция как фактор обеспечения экономической безопасности в транспортной отрасли / А. А. Борзунов // TRANSPORT BUSINESS IN RUSSIA. – 2014. – № 5. – С. 42–46.

27. Бочан І. О. Глобальна економіка / І. О. Бочан, І. Р. Михасюк. – Київ : Знання, 2007. – 403 с.

28. Бухвальд Е. Макроаспекты экономической безопасности: факторы, критерии и показатели / Е. Бухвальд, Н. Гловацкая, С. Лазаренко // Вопросы экономики. – 1994. – № 12. – С. 25–44.

29. Бхагвати Д. В защиту глобализации / Д. Бхагвати ; пер. с англ. под ред. В. Л. Иноземцева. – М. : Ладомир, 2005. – 448 с.

30. Васильців Т. Г. Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізми зміцнення : монографія / Т. Г. Васильців. – Львів : Арал, 2008. – 384 с.

31. Васильців Т. Г. Фінансово-економічна безпека підприємств України: стратегія та механізми забезпечення : монографія / за ред. Т. Г. Васильціва. – Львів : Ліга-Прес, 2012. – 388 с.

32. Ватерс М. Глобализация / М. Ватерс. – М., 2000. – 415 с.

33. Верховна Рада запровадила єдиний рахунок для сплати податків з 1 січня 2021 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/news/verhovna-rada-zaprovadila-yedinij-rahunok-dlya-splati-podatkov-z-1-sichnya-2021-roku>.

34. Витрати на інновації промислових підприємств за напрямками інноваційної діяльності (2000–2020) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

35. Власюк О. С. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку / О. С. Власюк ; Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки при Раді нац. безпеки і оборони України. – Київ, 2008. – 48 с.

36. Возженников А. В. Национальная безопасность: теория, политика / А. В. Возженников // Стратегия. – М. : НПО «МОДУЛЬ», 2000. – 240 с.

37. Войнаренко М. П. Економічна безпека підприємства в конкурентному середовищі : монографія / М. П. Войнаренко, Т. Т. Дуда, В. В. Лук'янова, О. Ф. Яременко ; за наук. ред. М. П. Войнаренка. – Хмельницький : ХНУ, 2008. – 382 с.

38. Войнаренко М. П. Особливості обліку експортних операцій [Електронний ресурс] / М. П. Войнаренко, Р. Л. Цебень // Інноваційна економіка. – 2013. – № 5. – С. 280–283. – Режим доступу: [http://base.dnsgb.com.ua/files/journal/%D0%86nnovastijna-eko/nomika/IE-5\(43\)-2013/InnEco_5-43-2013_280-283.pdf](http://base.dnsgb.com.ua/files/journal/%D0%86nnovastijna-eko/nomika/IE-5(43)-2013/InnEco_5-43-2013_280-283.pdf).

39. Войнаренко М. П. Проблеми формування облікової політики підприємства [Електронний ресурс] / М. П. Войнаренко, Т. М. Аксьонова // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2009. – № 4. – Т. 3. – С. 96–99. – Режим доступу: http://journals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/ekon/2009_4_3/pdf/096-099.pdf.

40. Войнаренко М. П. Кластери в інституційній економіці : монографія / М. П. Войнаренко. – Хмельницький : ХНУ, ТОВ «Тріада-М», 2011. – 502 с.

41. Впровадження інновацій на промислових підприємствах (2000–2020) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

42. Гавловська Н. І. Безпекоорієнтоване середовище функціонування підприємств-суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності / Н. І. Гавловська // Економіка і регіон. – 2016. – № 3. – С. 80–85.

43. Гавловська Н. І. Безпекоорієнтоване управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємства / Н. І. Гавловська // Економічна безпека: держава, регіон, підприємство : Матеріали V Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф. з міжнар. участю (м. Полтава, 20 груд. 2018 р. – 20 січ. 2019 р.). – Полтава : ПолтНТУ, 2019. – С. 84–87.

44. Гавловська Н. І. Економічна безпека зовнішньоекономічної діяльності промислових підприємств : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.04 / Гавловська Наталія Іванівна. – Хмельницький, 2017. – 616 с.

45. Гавловська Н. І. Економічна безпека зовнішньоекономічної діяльності промислових підприємств: оцінювання, моделювання, механізм забезпечення : монографія / Н. І. Гавловська. – Хмельницький : ФОП Мельник А.А., 2016. – 480 с.

46. Гавловська Н. І. Особливості ідентифікації механізмів управління у процесі забезпечення економічної безпеки вітчизняних підприємств / Н. І. Гавловська // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2016. – Вип. 6. – Ч. 1. – С. 52–55.

47. Гавловська Н. І. Формування фреймової моделі механізму економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства / Н. І. Гавловська // Бізнес Інформ. – 2016. – № 8. – С. 75–81.

48. Гапак Н. М. Суть та еволюція поняття «економічна безпека підприємства» [Електронний ресурс] / Н. М. Гапак, І. В. Доцинець // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Економіка. – 2014. – Вип. 2. – С. 68–73. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuces_2014_2_15

49. Гапонюк О. І. Глобалізація та економічна безпека країни / О. І. Гапонюк // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. – 2013. – № 1. – Т. 3. – С. 204–208.

50. Гладох М. В. Економічна безпека підприємства: еволюція визначення, складові, загрози [Електронний ресурс] / М. В. Гладох // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2015. – Вип. 51. – С. 29–34. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vetp_/2015_51_6

51. Глазьев С. Ю. Основы обеспечения экономической безопасности страны – альтернативный реформационный курс / С. Ю. Глазьев // Российский экономический журнал. – 1997. – № 1. – С. 3–16.

52. Глобальные трансформации. Политика, экономика и культура / Д. Хелд, Д. Гольдблатт, Э. Макгрю, Д. Пerratон. – М. : Праксис, 2004. – 576 с.

53. Глустенков И. В. Формирование эффективной системы экономической безопасности регионов России : дис. ... канд. экон. наук : 08.00.05 / Глустенков Игорь Валентинович. – М., 2016. – 158 с.

54. Голиков І. В. Сутність та еволюція поняття економічна безпека [Електронний ресурс] / І. В. Голиков // Проблеми еконо-

міки. – 2014. – № 1. – С. 309–314. – Режим доступу: http://www.prob/lecon.com/pdf/2014/1_0/309_314.pdf

55. Головченко О. М. Економічна безпека регіону в гарантуванні стабільності національної економіки : монографія / О. М. Головченко. – Одеса : Букаєв В. В., 2008. – 399 с.

56. Гончаренко О. М. Поняття національної безпеки в контексті національних інтересів України / О. М. Гончаренко, Е. М. Лисицин, В. Б. Вагапов // Наука і оборона. – 2002. – № 1. – С. 18–24.

57. Горелов Д. О. Стратегія підприємства : навч.-метод. посіб. / Д. О. Горелов, С. Ф. Большенко. – Харків : вид-во ХНАДУ, 2010. – 133 с.

58. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436–IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.

59. Гужва В. М. Інформаційні системи і технології на підприємствах : навч. посіб. / В. М. Гужва. – Київ : КНЕУ, 2001. – 400 с.

60. Гук З. Б. Аспекти комплексної оцінки інвестиційної безпеки підприємства [Електронний ресурс] / З. Б. Гук. – Режим доступу: <http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/22395/1/12-Нук-25-26.pdf>.

61. Гуменюк О. О. Функціонування аналітичного забезпечення діяльності підприємства [Електронний ресурс] / О. О. Гуменюк // Сталій розвиток економіки. – 2015. – № 3. – С. 212–216. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sre_2015_3_32

62. Дайнеко А. Е. Критерии эффективности внешнеэкономической деятельности и интеграции стран в мировую экономику / А. Е. Дайнеко // Проблемы прогнозирования и государственного регулирования социально-экономического развития : материалы 4-й междунар. науч. конф. (г. Минск, 2–3 октября 2003 г.). – Минск, 2003. – Т. 1. – С. 375–388.

63. Данильчук Л. Сутність дефініції «інформація» / Л. Данильчук // Педагогіка і психологія проф. освіти. – 2012. – № 5. – С. 18–26.

64. Дегтярев П. Я. Новая модель регионального экономического роста / П. Я. Дегтярев, И. В. Полосин. // Вестник Челябинского государственного университета. Экономика. – 2010. – № 2 (183), вып. 23. – С. 85–90.

65. Делягин М. Мир 2010–2020 годов: некоторые базовые тенденции и требования к России / М. Делягин. – М., 2002. – 424 с.

66. Демченко С. Підходи до змісту поняття «інформація»: кібернетичний, філософський, правовий / С. Демченко // Націо-

нальний юридический журнал: теория и практика. – 2016. – № 2. – С. 35–38.

67. Дем'яненко Г. Є. Економічна безпека торговельного підприємства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : 08.07.05 / Г. Є. Дем'яненко ; Донец. держ. ун-т економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського. – Донецьк, 2003. – 18 с.

68. Довбня С. Б. Діагностика рівня економічної безпеки підприємства / С. Б. Довбня, Н. Ю. Гічова // Фінанси України. – 2008. – № 4. – С. 88–97.

69. Домашенко М. Д. Економічна безпека зовнішньоекономічної діяльності машинобудівних підприємств : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04 / Домашенко Марина Дмитрівна. – Суми, 2012. – 200 с.

70. Донець Л. І. Економічна безпека підприємства : навч. посіб. / Л. І. Донець, Н. В. Ващенко. – Київ : ЦУЛ, 2008. – 240 с.

71. Доценко І. О. Формування системи оцінювання рівня економічної безпеки підприємства з урахуванням впливу підприємницьких ризиків / І. О. Доценко // Вісник ОНУ імені І. І. Мечникова. – 2013. – Вип. 1. – Т. 1. – С. 69–78.

72. Економічна безпека в умовах глобалізації світової економіки : монографія ; за наук. ред.. Башинської І. У 2 т. – Дніпропетровськ : «ФОР Дробязко С.І.», 2014. – Т. 2. – 349 с.

73. Економічна безпека підприємств, організацій та установ : навч. посіб. / В. Л. Ортинський, І. С. Керницький, З. Б. Живко та ін. – Київ : Правова єдність, 2009. – 544 с.

74. Економічна безпека підприємства : підручник / за заг. ред. А. М. Дідика. – Львів : НУ «Львівська політехніка», ТзОВ «Видавнича група «Бухгалтери України», 2019. – 624 с.

75. Європейський бізнес-реєстр [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ebr.lv/ru/>.

76. Євтушенко С. В. Діагностика стану інвестиційної безпеки книжкової друкарні [Електронний ресурс] / С. В. Євтушенко // Ефективна економіка – 2012. – № 5. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1125>.

77. Єдиний державний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://usr.minjust.gov.ua/ua/freesearch>.

78. Єрмошенко М. М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення / М. М. Єрмошенко. – Київ : КНТЕУ, 2001. – 309 с.

79. Єфімова Г. В. Визначення категорій «економічна безпека підприємства» і «безпечний розвиток підприємства» [Електронний ресурс] / Г. В. Єфімова, С. М. Марущак // Бізнес Інформ. – 2013. – № 11. – С. 8–13. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2013_11_2
80. Живко З. Б. Економічна безпека підприємства: сутність, механізм забезпечення та управління : монографія / З. Б. Живко. – Львів : ЛігаПрес, 2012. – 256 с.
81. Зубко Т. Л. Оцінка рівня економічної безпеки підприємства галузі зв'язку / Т. Л. Зубко // Економіка. Менеджмент. Бізнес. – 2016. – № 3 (17). – С. 81–88.
82. Ильяшенко С. Н. Оценка составляющих экономической безопасности предприятия / С. Н. Ильяшенко // Научные труды ДонНТУ. – 2002. – № 48. – С. 16–22.
83. Индекс глобализации стран мира по версии КОФ. Гуманитарная энциклопедия: Исследования [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://gtmarket.ru/ratings/kof-globalization-index>.
84. Интеллектуальный потенциал / В. Егоров, А. Еременко, С. Тескина, Н. Дзугоева // Государственная служба. – 2001. – № 1 (11). – С. 31–42.
85. Иванова Н. С. Оцінка впливу загроз на економічну безпеку регіонів [Електронний ресурс] / Н. С. Иванова // Фінансові дослідження. – 2018. – № 1 (4). – Режим доступу: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/>
86. Ивахненко С. В. Інформаційні технології аудиту та внутрішньогосподарського контролю в контексті світової інтеграції / С. В. Ивахненко. – Житомир : ПП «Рута», 2010. – 432 с.
87. Ивахненко С. В. Інформаційні технології в організації бухгалтерського обліку: історія, теорія, перспективи / С. В. Ивахненко. – Житомир : АСА, 2001. – 416 с.
88. Ильяшенко О. В. Методологічні засади формування та функціонування механізмів системи економічної безпеки підприємства : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.04, 21.04.02 / Ильяшенко Олена Вікторівна ; Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля. – Северодонецьк, 2016. – 516 с.
89. Ильяшенко О. В. Модель оцінювання стану системи економічної безпеки підприємства / О. В. Ильяшенко // Проблеми економіки. – 2015. – № 3. – С. 301–308.
90. Индекс инвестиційної привабливості України. Настрої інвесторів у 1-му півріччі 2021 року [Електронний ресурс]. – Режим

доступу: https://eba.com.ua/wp-content/uploads/2021/07/EBA-InvestIndex_IH-2021_UKR.pdf

91. Інформаційне забезпечення інноваційного розвитку: світовий та вітчизняний досвід : монографія / Т. В. Писаренко, Т. К. Кваша, Н. В. Березняк, О. В. Прудка. – Київ : УкрІНТЕІ, 2015. – 239 с.

92. Капітальні інвестиції за видами економічної діяльності за 2010–2018 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2013/ibd/ibd_rik/ibd_u/ki_ri_k_u_e_bez.htm

93. Каранина Е. В. Экономическая безопасность государства и предприятия: формирование и обеспечение с учетом факторов рисков : монография / Е. В. Каранина, В. В. Загарских. – Киров : ФГБОУ ВО «ВятГУ», 2015. – 387 с.

94. Кириленко В. І. Інвестиційна складова економічної безпеки : [монографія] / В. І. Кириленко. – Київ : КНЕУ, 2005. – 226 с.

95. Кількість інноваційно активних підприємств за видами економічної діяльності (2016–2018, 2018–2020) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

96. Ковальчук Ю. А. Исследование влияния кластеризации экономики региона на экономическую безопасность и конкурентоспособность. Ч. II / Ю. А. Ковальчук, И. М. Степнов // Региональные проблемы преобразования экономики. – 2015. – № 9. – С. 82–90.

97. Козаченко Г. В. Економічна безпека підприємства: аналіз наявних визначень [Електронний ресурс] / Г. В. Козаченко, Т. М. Адаменко // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія: Економічні науки. – 2015. – № 1 (1). – С. 69–79. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvpushk_2015_1%281%29__12.

98. Козаченко Г. В. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення : монографія / Г. В. Козаченко, В. П. Пономарьов, О. М. Ляшенко. – Київ : Лібра, 2003. – 280 с.

99. Козаченко Г. В. Механізм управління у системі економічної безпеки підприємства: призначення, зміст та структура / Г. В. Козаченко, О. В. Ілляшенко // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2014. – № 3. – Т. 3. – С. 25–28.

100. Козаченко Г. В. Експлейнарний базис екосесента: принципний підхід до змісту [Електронний ресурс] / Г. В. Козаченко, О. М. Кузьменко // Економіка. Менеджмент. Підприємництво. –

2013. – № 25 (1). – С. 209–217. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/естері_2013_25%281%29__26.

101. Козаченко Г. В. Про деякі проблем у сучасній економічній безпекології [Електронний ресурс] / Г. В. Козаченко, Ю. С. Погорелов // Управління проектами та розвиток виробництва. – 2015. – № 3. – С. 6–18. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uprv_2015_3_4.

102. Колодіна О. М. Економічний зміст адаптації підприємства / О. М. Колодіна // Вісник СумДУ. Серія: Економіка. – 2010. – № 1. – С. 200–210.

103. Кондратьев Я. Ю. Концепція національної безпеки України: теоретико-правові аспекти зарубіжного досвіду / Я. Ю. Кондратьев, В. А. Ліпкан. – Київ : Національна академія внутрішніх справ України, 2003. – 20 с.

104. Копитко М. І. Економічна безпека підприємств з виробництва транспортних засобів : монографія / М. І. Копитко. – Львів : Ліга-Прес, 2015. – 556 с.

105. Копитко М. І. Комплексне забезпечення економічної безпеки підприємств (на матеріалах підприємств транспортного машинобудування) : дис. ... д-ра екон. наук : 21.04.02 / М. І. Копитко ; Університет «Крок». – Київ, 2015. – 478 с.

106. Кораблева А. А. Взаимосвязь территориальных инновационных кластеров и устойчивого развития региона / А. А. Кораблева, В. В. Карпов, Е. А. Капогузов // Актуальные проблемы экономики и права. – 2018. – № 4. – Т. 12. – С. 800–815.

107. Косолапов Н. Глобализация: сущностные и международно-политические аспекты / Н. Косолапов // Мировая экономика и международные отношения. – 2001. – № 3. – С. 69–73.

108. Косолапов Н. Национальная безопасность в меняющемся мире (к дискуссии о содержании понятия) / Н. Косолапов // МЭИМО. – 1992. – № 10. – С. 67–75.

109. Кримчак Л. А. Адаптація зовнішньоекономічної діяльності підприємства в умовах пошуку нових ринків для вітчизняних суб'єктів господарювання / Л. А. Кримчак, Є. М. Рудніченко // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – Хмельницький, 2016. – № 3. – Т. 2. – С. 221–226.

110. Кудрявцев В. М. Методика оцінювання інвестиційної безпеки транспортного підприємства / В. М. Кудрявцев // Бізнес Інформ. – 2011. – № 12. – С. 33–36.

111. Кузьомко В. М. Концепція захищеності в контексті становлення теорії економічної безпеки підприємства / В. М. Кузьомко // Стратегія економічного розвитку України. – 2013. – № 33. – С. 60–65.

112. Лазаршина І. Д. Джерела інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємства / І. Д. Лазаршина, О. В. Оренчин // Вісник економіки транспорту і промисловості : зб. наук.-практ. ст. – 2011. – Вип. 38. (додаток «Безпека INFESCO»). – С. 62–65.

113. Левицька М. Б. Теоретико-правові аспекти забезпечення національної безпеки органами внутрішніх справ України : автореф. дис.. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права, історія політичних і правових вчень» / М. Б. Левицька. – Київ, 2002. – 20 с.

114. Лещук Г. В. Економічна безпека підприємства: інвестиційний вимір / Г. В. Лещук // Економічний аналіз. – 2014. – № 3. – Т. 15. – С. 64–71.

115. Лисенко Н. О. Економіко-організаційний механізм формування економічної безпеки агропромислових підприємств : монографія / Н. О. Лисенко, Н. В. Білошкурська. – Умань : ВПЦ «Візаві». Вид. «Сочінський», 2014. – 257 с.

116. Ліпкан В. А. Національна і міжнародна безпека в значеннях та поняттях / В. А. Ліпкан, О. С. Ліпкан, О. О. Яковенко. – Київ : Текст, 2006. – 256 с

117. Лісовський І. В. Інформаційно-аналітичне забезпечення управління витратами промислових підприємств : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04 / Лісовський Ігор Вікторович ; Хмельницький національний університет. – Хмельницький, 2016. – 226 с.

118. Лук'янова В. В. Діагностика економічної безпеки підприємства : монографія / В. В. Лук'янова, Ю. В. Шутяк. – Хмельницький : ХНУ, 2014. – 165 с.

119. Лукашевич В. М. Глобалістика : навч. посіб. / В. М. Лукашевич. – Львів: «Новий Світ-2000», 2005. – 440 с.

120. Ляшенко О. М. Концептуалізація управління економічною безпекою підприємства : монографія / О. М. Ляшенко. – Луцьк : СЛУ ім. В. Даля, 2011. – 400 с.

121. Ляшенко О. М. Концептуалізація управління економічною безпекою підприємства: монографія / О. М. Ляшенко. – 2-ге вид., перероб. – Київ : НІСД, 2015. – 348 с.

122. Мазоренко О. В. Методичні аспекти оцінки інформаційного середовища функціонування та розвитку підприємства / О. В. Мазоренко // Вісник НТУ «ХП». Серія: Актуальні проблеми управління та фінансово-господарської діяльності підприємства. – 2013. – № 52. – С. 104–110.

123. Малюта Л. Екологічний імператив забезпечення економічної безпеки в контексті сталого розвитку суспільства [Електронний ресурс] / Л. Малюта, Л. Мельник, О. Погайдак // Галицький економічний вісник. – 2014. – № 1. – С. 21–29. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gev_2014_1_5.

124. Мекшун Л. М. Сутність та рівні економічної безпеки [Електронний ресурс] / Л. М. Мекшун // Імперативи розвитку у суспільно-економічних системах в умовах глобалізації : тези доп. V міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 7–8 червня 2013 р.). – Чернігів : ЧДІЕУ, 2013. – С. 47–48. – Режим доступу: file:///C:/Documents%20and%20Settings/Admin/%D0%9C%D0%BE%D0%B8%20%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82/%D1%8B/Downloads/IMPERATIVI_2013.pdf

125. Мельник А. О. Адаптація вітчизняних підприємств в умовах світової економічної кризи / А. О. Мельник // Бізнес-Інформ. – 2012. – № 10. – С. 30–32.

126. Митяков Е. С. Модель региональной системы экономической безопасности / Е. С. Митяков // Экономика и предпринимательство. – 2017. – № 12–1 (89–1). – С. 356–360.

127. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA>.

128. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство: монографія / за ред. В. М. Гейця. – Харків : ІНЖЕК, 2006. – 240 с.

129. Мунтян В. І. Економічна безпека України / В. І. Мунтян. – Київ : Видво КВІЦ, 1999. – 464 с.

130. Назаров Н. К. Економічна безпека експортно-імпортного потенціалу підприємства [Електронний ресурс] / Н. К. Назаров, І. О. Бараннік // Бізнес Інформ. – 2019. – № 5. – С. 142–149. – Режим доступу: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2019-5-142-149>.

131. Назарова Г. В. Теоретичні аспекти визначення сутності «безпеки» / Г. В. Назарова, А. А. Дем'яненко // Економічний розвиток і спадщина Семена Кузнеця : матеріали Міжнар. наук.-практ.

конф. : тези доп. (31 трав. – 1 черв. 2018 р.). – Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2018. – С. 109–110.

132. Нижник В. М. Економічна дипломатія та економічна безпека України : навч. посіб. / В. М. Нижник. – Хмельницький : ХНУ, 2007. – 299 с.

133. Нижник В. М. Підвищення конкурентного потенціалу та економічної безпеки промислових підприємств за умов розвитку глобалізаційних процесів : монографія / за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. В. М. Нижника. – Хмельницький : ХНУ, 2013. – 525 с.

134. Овчаренко Є. І. Використання моделей виміру досягнень щодо міри економічної безпеки підприємства / Є. І. Овчаренко, О. М. Ляшенко // Економіка. Менеджмент. Підприємництво : зб. наук. пр. Східноукр. нац. ун-ту імені Володимира Даля. – Луцьк : СЛУ ім. В. Даля, 2008. – № 19. – Ч. I. – С. 17–24.

135. Олейников Е. А. Основы экономической безопасности (государство, регион, предприятие, личность) : учеб.-практ. пособ. / Е. А. Олейников ; под ред. Е. А. Олейникова. – М. : Интел-Синтез, 1997. – 138 с.

136. Олійничук О. І. Обліково-інформаційне забезпечення формування й імплементації стратегії економічної безпеки підприємства / О. І. Олійничук // Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія «Економічні науки». – 2015. – № 1. – С. 41–47.

137. Орлов О. А. Маржинальная прибыль в экономических расчетах на промышленных предприятиях / О. А. Орлов, Е. Г. Рясных. – Киев : Скарби, 2003. – 132 с.

138. Орлов О. А. Планирование деятельности промышленного предприятия : учебник / О. А. Орлов. – 2-е изд., перераб. и доп. – Киев : Скарби, 2006. – 416 с.

139. Орлов О. О. Інновації у плануванні на основі концепції маржинального доходу : монографія / О. О. Орлов, Є. Г. Рясних – Львів : «Новий світ-2000», 2019. – 160 с.

140. Орлов О. О. Методика маржинального аналізу прибутку і беззбитковості виробництва [Електронний ресурс] / О. О. Орлов, Є. Г. Рясних // Вісник Хмельницького національного університету. – 2009. – № 4. – С. 7–10. – Режим доступу: http://journals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/ekon/2009_4_2/pdf/007-010.pdf.

141. Орлов О. О. Проблеми оцінювання ефективності впровадження нової техніки в машинобудуванні / О. О. Орлов, Є. Г. Рясних // Актуальні проблеми економіки. – 2015. – № 5. – С. 144–152.

142. Орлова К. Механізм адаптації підприємств добувної промисловості до зовнішнього середовища : дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами» / К. Орлова. – Київ, 2016. – 262 с.

143. Отенко І. П. Економічна безпека підприємства : навч. посіб. / І. П. Отенко, Г. А. Іващенко, Д. К. Воронков. – Харків : ХНЕУ, 2012. – 256 с.

144. Отенко І. П. Ідентифікація поняття «економічна безпека стратегічних змін підприємства» / І. П. Отенко, І. А. Яртим // Проблеми економіки. – № 1. – 2014. – С. 204–210.

145. Паньков В. Экономическая безопасность: мирохозяйственный и внутренний аспект / В. Паньков // Внешнеэкономические связи. – 1992. – Вып. 8. – С. 5–18.

146. Пастернак-Таранушенко Г. А. Економічна безпека держави. Методологія забезпечення : монографія / Г. А. Пастернак-Таранушенко. – Київ : екон. ін-т менеджменту, 2003. – 320 с.

147. Петрів І. Конституційно-правове поняття національної безпеки / І. Петрів // Право України. – 2005. – № 5. – С. 105–107.

148. Петряєва З. Ф. Економічна безпека підприємства як важлива складова сучасного бізнесу [Електронний ресурс] / З. Ф. Петряєва, О. О. Петряєв // Бізнес Інформ. – 2013. – № 3. – С. 259–262. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2013_3_48.

149. Пожуєва Т. О. Адаптація суб'єктів господарювання до сучасних умов захищеності бізнесу [Електронний ресурс] / Т. О. Пожуєва, О. А. Заводовська. – Режим доступу: http://www.zgia.zp.ua/gazeta/evzdia_4_141.pdf.

150. Покропивний С. Ф. Економіка підприємства / С. Ф. Покропивний. – 2-ге вид., перероб. та доп. – Київ : ХНЕУ, 2001. – 528 с.

151. Полозова Т. В. Модель оцінки рівня інноваційно-інвестиційної безпеки підприємства / Т. В. Полозова // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2015. – № 11. – Ч. 5. – С. 86–91.

152. Поняття економічної безпеки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.superinf.ru/view_helpstud.php?id=543

153. Портер М. Конкуренция : учеб. пособ. / М. Портер ; пер. с англ. – М. : Вильямс, 2000. – 495 с.

154. Потенциал и опасности глобализации. Тематический обзор МВФ от 12.04.2000 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imf.org/external/np/exr/ib/2000/rus/041200r.htm>.

155. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України [Електронний ресурс] : наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013, № 1277. – Режим доступу: http://cct.com.ua/2013/29.10.2013_1277.htm.

156. Про затвердження плану заходів щодо створення та запровадження Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва [Електронний ресурс] : розпорядж. КМУ від 20.05.2020 р., № 565. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/565-2020-%D1%80#Text>.

157. Про національну безпеку України [Електронний ресурс] : закон України від 21.06.2018 р., № 2469-VIII // База даних «Законодавство України» / ВР України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>.

158. Про реалізацію експериментального проекту щодо запровадження першої черги Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва [Електронний ресурс] : постанова КМУ від 01.07.2020 р., № 559. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/559-2020-%D0%BF#n69>.

159. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» [Електронний ресурс] : указ Президента України від 26.05.2015 р., № 287/2015 // База даних «Законодавство України» / ВР України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>.

160. Прямі іноземні інвестиції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/fdi/2021/>

161. Путівник Асоціації з реформ 2030. Бачення бізнесу на наступну декаду [Електронний ресурс]. – Київ : Європейська Бізнес Асоціація, 2021. – 144 с. – Режим доступу: <https://eba.com.ua/asotsiatsiya-prezentovala-putivnyk-z-reform-2030/>

162. Пухальська Г. В. Економічна безпека підприємства: сутність та її складові / Г. В. Пухальська, Г. О. Христинч // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2008. – № 6. – Т. 1. – С. 197–200.

163. Пуцентейло П. Р. Інформаційне забезпечення аналітичної діяльності в управлінні підприємством / П. Р. Пуцентейло // Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. – Івано-Франківськ, 2015. – Вип. 11. – 360 с. – С. 224–232.

164. Рейтинг стран мира по индексу инноваций [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://gtmarket.ru/ratings/global-innovation-index#ukraine>

165. Рубанов В. В. Безопасность – лозунги, теория и политическая практика / В. В. Рубанов // РЭЖ. – 1991. – № 17. – С. 31–41

166. Руда О. В. Формування системи економічної безпеки підприємств машинобудування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : 08.00.04 – Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності) / О. В. Руда. – Тернопіль, 2013. – 22 с.

167. Рудніченко Є. М. Адаптація системи економічної безпеки підприємства до впливу суб'єктів митного регулювання: сутність та рівні / Є. М. Рудніченко // Бізнес Інформ. – 2014 – № 4 – С. 308–312.

168. Рудніченко Є. М. Види адаптації системи економічної безпеки підприємства до впливу суб'єктів митного регулювання / Є. М. Рудніченко, Ю. С. Погорелов // Проблеми економіки. – 2014. – № 1. – С. 241–246.

169. Рудніченко Є. М. Вплив суб'єктів митного регулювання на систему економічної безпеки підприємства : дис. ... д-ра екон. наук : 21.04.02 / Рудніченко Євгеній Миколайович ; Хмельницький національний університет. – Хмельницький, 2014. – 579 с.

170. Рудніченко Є. М. Деталізація загроз безпекового середовища та аналіз існуючих підходів до оцінювання економічної безпеки підприємств / Є. М. Рудніченко, Н. І. Гавловська, В. І. Гавловська // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2018. – № 5. – С. 283–288.

171. Рудніченко Є. М. Інвестиційний менеджмент : навч. посіб. / Є. М. Рудніченко, Є. Г. Рясних, Н. І. Гавловська. – Хмельницький : ХНУ, 2010. – 416 с.

172. Рудніченко Є. М. Оцінювання та моделювання впливу суб'єктів митного регулювання на систему економічної безпеки підприємства : монографія / Є. М. Рудніченко. – Луганськ : Промдрук, 2014. – 389 с.

173. Рясних Є. Г. Основи фінансового менеджменту / Є. Г. Рясних. – Київ : Скарби, 2003. – 238 с.

174. Рясних Є. Г. Фінансове забезпечення зовнішньоекономічної діяльності підприємств / Є. Г. Рясних, О. В. Савченко // Підприємництво і зовнішньоекономічна діяльність: можливості і

ризики України : монографія / М. А. Йохна [та ін.] ; за наук. ред. проф. М. А. Йохни. – Хмельницький : ХНУ, 2013. – С. 193–228.

175. Сак Т. В. Діагностування рівня економічної безпеки підприємства в умовах обмеженості інформації / Т. В. Сак // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2015. – Вип. 3. – С. 404–408.

176. Сервіс Державної фіскальної служби України «Бізнес-партнер» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sfs.gov.ua/businesspartner>.

177. Сирота В. С. Корпоративна соціальна відповідальність у системі економічної безпеки підприємства : дис. ... канд. екон. наук : 21.04.02 / Сирота Вероніка Сергіївна ; Університет економіки і права «Крок». – Київ, 2016. – 217с.

178. Система економічної безпеки: держава, регіон, підприємство : монографія : в 3 т. / [Ляшенко О. М., Погорелов Ю. С., Безбожний В. Л. та ін.] ; за заг. ред. Г. В. Козаченко. – Луганськ : Елтон–2, 2010. – Т. 1. – 282 с.

179. Соколенко С. И. Производственные системы глобализации: Сети. Альянсы. Партнерства. Кластеры: Укр. контекст / С. И. Соколенко. – Київ : Логос, 2002. – 645 с.

180. Сорокіна І. В. Теоретико-методологічні аспекти формування системи економічної безпеки підприємства / І. В. Сорокіна // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 12. – С. 114–122.

181. Співробітництво між Україною та країнами ЄС: статистичний збірник [Електронний ресурс]. – Київ, 2021. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

182. Стадник В. В. Інноваційно-інвестиційні стратегії в управлінні ринковою вартістю підприємства : монографія / В. В. Стадник, Є. М. Рудніченко, Т. С. Томалья, С. А. Непогодіна. – Хмельницький : ХНУ, 2008. – 302 с.

183. Степанова Ю. Л. Результативність адаптації підприємства в забезпеченні його економічної безпеки [Електронний ресурс] / Ю. Л. Степанова // Економіка. Менеджмент. Підприємництво. – 2013. – № 25 (1). – С. 159–168. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/есмері_2013_25%281%29__20.

184. Стігліц Дж. Глобалізація та її тягар / Дж. Стігліц; пер. з англ. А. Іщенко. – Київ : Вид. дім «КМ Академія», 2003. – 252 с.

185. Стратегізація адаптивної системи управління якістю продукції в механізмі забезпечення національної безпеки кластер-

них систем : монографія / М. П. Войнарченко, Л. А. Богатчик, Л. В. Ско-робогата, Г. С. Цимбалюк. – Хмельницький : ХНУ, 2020. – 262 с.

186. Сухоруков А. І. Національна економічна безпека : навч. посіб. / А. І. Сухоруков, С. З. Мошенський, О. М. Петрук ; за ред. А. І. Сухорукова. – Житомир : Рута, 2010. – 384 с.

187. Титенко О. А. Інформаційна економіка в Україні: сучасний стан, проблеми та шляхи подальшого розвитку / О. А. Титенко // Економіка та підприємництво : зб. наук. пр. молодих учених та аспірантів / ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана» ; редкол.: С. І. Дем'яненко (відп. ред.) [та ін.]. – Київ : КНЕУ, 2014. – Вип. 32. – С. 180–190.

188. Ткач О. В. Методологічний зміст понять інтернаціоналізація, інтеграція й глобалізація в сучасній науці / О. В. Ткач // Економічний аналіз. – 2009. – Вип. № 4. – С. 65–68.

189. Ткачук В. І. Економічна безпека та стійкість сільськогосподарських підприємств : монографія / В. І. Ткачук, О. А. Прокочук, М. І. Яремова. – Житомир : «Видавництво «Волинь», 2013. – 276 с.

190. Турило А. М. Потенціал підприємства: сутність, кваліфікація, види / А. М. Турило, К. В. Богачевська // Бізнес Інформ. – 2014. – № 2. – С. 259–263.

191. Тюріна Н. М. Зовнішньоекономічна діяльність підприємства : навч. посіб. / Н. М. Тюріна, Н. С. Карвацка. – Київ : ЦУЛ, 2013. – 408 с.

192. Удовик С. Л. Глобализация: семиотические подходы / С. Л. Удовик. – Киев : Ваклер, 2002. – 461 с.

193. Ускова Т. В. Развитие региональных кластерных систем / Т. В. Ускова // Экономические и социальные перемены: факты, тенденции, прогноз. – 2008. – № 1. – С. 92–104.

194. Фалович А. Дослідження сучасних напрямків визначення сутності економічної безпеки підприємства / А. Фалович // Соціально-економічні проблеми і держава. – 2013. – Вип. 1 (8). – С. 271–278.

195. Федоренко І. А. Розвиток концептуальних підходів до визначення економічної безпеки промислових підприємств / І. А. Федоренко, В. І. Мейта // Інноваційна економіка. – 2013. – № 5. – С. 304–308. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/inek_2013_5_77

196. Феофилова Т. Ю. Система экономической безопасности региона: понятие и структура // Журнал правовых и экономических исследований. – 2013. – № 4. – 184–188.

197. Фирсова О. А. Экономическая безопасность предприятия / О. А. Фирсова. – Орел : МАБИВ, 2014. – 220 с.
198. Фомин А. Мировой бизнес и политическая власть / А. Фомин // Экономическая безопасность государства. – 2010. – Т. 8. – № 3 (24). – С. 71–79.
199. Фомин А. Экономическая безопасность государства [Электронный ресурс] / А. Фомин // Международные процессы. – 2010. – № 3 (24). – Т. 8. – Режим доступа: <http://www.intertrends.ru/twenty-four/012.htm#note1>
200. Хаванова М. С. Стратегічне управління фінансово-економічною безпекою підприємства (на прикладі автомобілебудівних підприємств) : дис. ... канд. екон. наук : 21.04.02 / Хаванова Марина Сергіївна. – Київ, 2015. – 218 с.
201. Халина В. Ю. Методичний підхід щодо оцінки рівня економічної безпеки підприємства / В. Ю. Халина // Економічна безпека і підприємництво. – 2014. – № 1. – С. 173–181
202. Хрущ Н. А. Методичні підходи до оцінки рівня економічної безпеки підприємства / Н. А. Хрущ, Л. В. Ваганова // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2012. – № 2. – Т. 2. – С. 65–68.
203. Цивільний кодекс України від 18 червня 1963 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1963. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/conv/page>.
204. Циганов В. В. Національна безпека України : [посібник] / В. В. Циганов. – Національна академія внутрішніх справ України. – Київ, 2004. – 100 с.
205. Чорна Л. О. Результативна стратегія досягнення інвестиційної привабливості підприємства / Л. О. Чорна // Інвестиції: практика та досвід. – 2008. – № 24. – С. 4–6.
206. Чугров С. Глобалізація, модернізація или інтернаціоналізація? / С. Чугров // Мировая экономика и международные отношения. – 2002. – № 4. – С. 19–21.
207. Чухно А. А. Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України / А. А. Чухно. – Київ : Логос, 2003. – 631 с.
208. Шемаєва Л. Г. Забезпечення економічної безпеки підприємства на основі управління стратегічною взаємодією з суб'єктами зовнішнього середовища : монографія / Л. Г. Шемаєва / Рада нац. безпеки і оборони України, Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки. – Київ : НУПІМБ, 2009. – 357 с.

209. Шемшученко Ю. С. Юридична енциклопедія [Електронний ресурс] / Ю. С. Шемшученко. – Режим доступу: <http://leksika.com.ua/legal/>.
210. Шкарлет С. М. Економічна безпека підприємства: інноваційний аспект : монографія / С. М. Шкарлет. – Київ : вид-во НАУ, 2007. – 436 с.
211. Шлемко В. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення : монографія / В. Шлемко, І. Білько. – Київ : НІСД, 1997. – 144 с.
212. Шульга І. П. Економічна безпека підприємства як економічна категорія [Електронний ресурс] / І. П. Шульга // Академічний огляд. – 2010. – № 2 (33). – С. 9. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua.
213. Шульженко Л. Є. Індикаторний метод в оцінюванні економічної безпеки / Л. Є Шульженко, М. В. Кравченко // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2013. – № 3. – Т. 3. – С. 183–187.
214. Ярочкин В. И. Основы безопасности бизнеса и предпринимательства / В. И. Ярочкин, Я. В. Бузанова. – М. : Академический проект: Фонд «Мир», 2005. – 208 с.
215. Ячменьова В. М. Сутність понять «адаптація» та «адаптивність» / В. М. Ячменьова, З. О. Османова // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2010. – № 684. – С. 346–353.
216. Яшева Г. А. Формирование кластерной стратегии регионального развития [Электронный ресурс] / Г. А. Яшева. – Режим доступа: <http://innclub.info/2011/08/02/Яшева.doc>
217. Anderson W. All connectedo nove. Vite in Globale Civilization / W. Anderson. – Westview Press-Roma, 2001. – 310 p.
218. Ansoff H. I. Implanting strategic management / H. I. Ansoff, E. J. McDonnell. – New York : Prentice Hall, 1990. – 520 p.
219. Doing Business 2015. URL: <https://www.doingbusiness.org/content/dam/doingBusiness/media/Annual-Reports/English/DB15-Full-Report.pdf>.
220. Doing Business 2016. URL: <https://www.doingbusiness.org/content/dam/doingBusiness/media/Annual-Reports/English/DB16-Full-Report.pdf>.
221. Doing Business 2017. URL: <https://www.doingbusiness.org/content/dam/doingBusiness/media/Annual-Reports/English/DB17-Report.pdf>.

222. Doing Business 2018. URL: <https://www.doingbusiness.org/content/dam/doingBusiness/media/Annual-Reports/English/DB2018-Full-Report.pdf>.

223. Doing Business 2019. URL: https://www.doingbusiness.org/content/dam/doingBusiness/media/Annual-Reports/English/DB2019-report_web-version.pdf.

224. Doing Business 2020. URL: <https://www.doingbusiness.org/en/rankings>.

225. Executive Order Establishing the Committee on Economic Security and the Advisory Council on Economic Security [Electronic resource] : Executive Order No. 6757 June 29, 1934 // Social Security : Official Social Security Website. URL: <http://www.ssa.gov/history/reports/ces/cesbookapen13.html>

226. Explore economy briefs from the GII 2021 [Електронний ресурс]. URL: <https://www.globalinnovationindex.org/analysis-economy>

227. Freeman R. E. Strategic Management: stakeholder approach / R. E. Freeman. – Cambridge : Cambridge University Press, 2010. – 292 p.

228. Geschka H. Die szenario-technik in der strategischen Unternehmensplanung, in: strategische unternehmungsführung / H. Geschka, R. Hammer. – Heidelberg : D. Hahn, B. Taylor, Aufl, 1992. – 311 s.

229. Global Innovation Index (GII) 2021. URL: <https://www.globalinnovationindex.org/Home>

230. Global Peace Index. URL: <https://www.visionofhumanity.org/resources/>

231. Global Peace Index 2014 : Measuring Peace in a Complex World / Institute for Economics & Peace. – Sydney, June 2014. – 105 p. URL: https://www.economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2015/06/2014-Global-Peace-Index-REPORT_01.pdf

232. Global Peace Index 2015 : Measuring Peace in a Complex World / Institute for Economics & Peace. – Sydney, June 2015. – 124 p. URL: http://visionofhumanity.org/app/uploads/2017/04/Global-Peace-Index-Report-2015_0.pdf.

233. Global Peace Index 2016 : Measuring Peace in a Complex World / Institute for Economics & Peace. – Sydney, June 2016. – 116 p. URL: <https://reliefweb.int/report/world/global-peace-index-2016>

234. Global Peace Index 2017 : Measuring Peace in a Complex World / Institute for Economics & Peace. – Sydney, June 2017. – 136 p. URL: <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/GPI-2017-Report-1.pdf>

235. Global Peace Index 2018 : Measuring Peace in a Complex World / Institute for Economics & Peace. – Sydney, June 2018. – 96 p. URL: <https://reliefweb.int/report/world/global-peace-index-2018>

236. Global Peace Index 2019 : Measuring Peace in a Complex World / Institute for Economics & Peace. – Sydney, June 2019. – 103 p. URL: <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/GPI-2019-web003.pdf>

237. Global Peace Index 2020 : Measuring Peace in a Complex World / Institute for Economics & Peace. – Sydney, June 2020. – 103 p. URL: <https://reliefweb.int/report/world/global-peace-index-2020>

238. IMF DATA. URL: <https://www.imf.org/en/data>.

239. KOF Globalisation Index. URL: <https://www.kof.ethz.ch/en/forecasts-and-indicators/indicators/kof-globalisation-index.html>

240. Lambert D. La defense de l'economie: la conjugaison des efforts de l'Etat, de l'entreprise et d'individu // Strategique. – 1990. – № 2. – P. 83–98.

241. Memorandum Establishing the Council on International Economic Policy. URL: www.presidence.ucsb.edu/ws/index.php&pid/=3021

242. Rudnichenko Ye. M. Implementation of managerial innovations in the system of providing economic security for subjects of foreign economic activity / Ye. M. Rudnichenko, N. I. Havlovska, S. Y. Yadukha // Науковий вісник Полісся. – 2018. – № 1 (13). – Ч. 1. – С. 88–94.

243. Scholte J. A. Globalization. A critical introduction / J. A. Scholte. – London : Palgrave, 2000. – 361 p.

244. Social Progress Index 2018. URL: <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/ua/Documents/research/social-progress-index/2018-/Social-Progress-Index-brief.pdf>.

245. The Global Competitiveness Report 2018. URL: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2018/>.

246. The Global Risks Report 2020. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Global_Risk_Report_2020.pdf.

247. The KOF Globalisation Index – Revisited. URL: https://www.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/dual/kof-dam/documents/Globalization/2018/KOF_Globalisation%20Index_Revisited.pdf

248. The Legatum Institute: The Legatum Prosperity Index 2018. URL: <https://www.prosperity.com>.

249. The Worldwide Governance Indicators. URL: <https://info.worldbank.org/governance/wgi/#home>.

250. WJP Rule of Law Index 2019. URL: https://worldjusticeproject.org/sites/default/files/documents/WJP-ROLI-2019-Single%20Page%20View-Reduced_0.pdf.

251. World Bank Open Data. URL: <https://data.worldbank.org/>.

Додатки

Додаток А

Таблиця А.1

Трактування категорії «економічна безпека підприємства»*

Автор, джерело	Визначення
<i>Економічна безпека підприємства – це:</i>	
Т. Г. Васильців [30, с. 18]	...стан функціонування, за якого підприємство і його продукція є конкурентоспроможними на ринку та одночасно гарантується: найбільш ефективне використання ресурсів, інтелектуального і кадрового потенціалу; стабільність функціонування, стійкість та прогресивність розвитку; можливість протидіяти негативним впливам зовнішнього і внутрішнього середовищ його функціонування
Є. М. Рудніченко [172]	...стан захищеності життєво важливих інтересів суб'єкта господарювання, що досягається шляхом гармонізації взаємовідносин із суб'єктами зовнішнього впливу та оптимізації внутрішньосистемних процесів і дозволяє за рахунок адаптації функціонувати і розвиватися підприємству в умовах об'єктивно існуючих невизначеностей, загроз та ризиків
Г. Козаченко, В. Пономарьов, О. Ляшенко [98]	...міра гармонізації в часі і просторі економічних інтересів підприємства з інтересами пов'язаних з ним суб'єктів зовнішнього середовища та їх часткова захищеність від загроз
Н. О. Лисенко, Н. В. Білошкурська [115, с. 19]	...стан захищеності підприємства від негативного впливу чинників зовнішнього і внутрішнього походження, що досягається шляхом ефективного використання виробничих ресурсів, адаптації до змін, розробки і реалізації стратегічних напрямів розвитку для забезпечення стійкого функціонування і гармонізації власних інтересів з інтересами суб'єктів зовнішнього середовища

Продовження таблиці А.1

Автор, джерело	Визначення
Г. В. Єфімова, С. М. Марущак [79]	...економічна категорія, яка характеризує умови функціонування підприємства, не контрольовані або контрольовані ним, що забезпечують йому певний рівень стабільності та стійкості, можливість самореалізації і розширеного самовідтворення шляхом протистояння зовнішнім загрозам і запобігання внутрішнім за наявності відповідних ресурсів
М. С. Хаванова [200, с. 11]	...такий стан рівня життєздатності суб'єкта господарювання, що одночасно гарантує виконання місії та цілей підприємства, та невід'ємними характеристиками якого є доступ до ресурсів і ринків, стан захищеності від зовнішніх і внутрішніх ризиків, рівень економічної ефективності функціонування, а також здатність підприємства до розвитку
В. С. Сирота [140, с. 16]	...таке становище підприємства, за якого загрози і небезпеки внутрішнього та зовнішнього середовищ його господарювання мінімальні або допустимі для нормального функціонування і подальшого розвитку діяльності
М. В. Гладух [50]	...комплекс заходів або сукупність управлінських дій, спрямованих на забезпечення стабільної діяльності підприємства незалежно від ступеня негативних впливів та характеру загроз, які виникають у зовнішньому середовищах і здатності швидкої адаптації внутрішнього середовища до мінливих умов внутрішнього середовища
Г. В. Пухальська, Г. О. Христин [162, с. 198]	...здатність системи внутрішнього механізму підприємства запобігати збитку життєво важливих принципів його діяльності, навіть при несприятливих умовах розвитку внутрішніх та зовнішніх процесів
Н. М. Гапак [48]	...комплексна характеристика, під якою розуміють рівень захищеності всіх видів потенціалу підприємства від внутрішніх та зовнішніх загроз, що забезпечує стабільне функціонування та ефективний розвиток і потребує управління з боку його керівництва
І. А. Федоренко, В. І. Мейта [195, с. 307]	...комплекс заходів, що направлені на забезпечення фінансової стійкості та конкурентоспроможності суб'єктів господарювання в умовах ринкової економіки, і захищають інтереси підприємства від впливу негативних факторів

Продовження таблиці А.1

Автор, джерело	Визначення
Л. Шемаєва [208, с. 170]	...характеристика суб'єкта господарювання, що відображає його здатність реалізувати власні життєво важливі економічні інтереси (виживання, функціонування та розвиток) за певних зовнішніх умов завдяки захисту від існуючих та потенційних загроз та використанню можливостей, що надає зовнішнє середовище
Т. В. Руда [166, с. 2]	...здатність суб'єкта господарювання забезпечити стійкий розвиток в умовах економічної нестабільності
А. Фалович [194]	...стан захищеності підприємства від загроз середовища діяльності, спроможність оперативного реагування на зміни у зовнішньому оточенні, що можуть негативно вплинути на його діяльність та вміння пристосовуватися до подій на які неможливо вплинути, при цьому забезпечуючи стабільність розвитку
Л. Малюта, О. Погайдак [123, с. 100]	...створення таких умов діяльності підприємства, за яких забезпечується надійний захист економічних інтересів підприємства від різних загроз
С. Шкарлет [210]	...передбачає стійкий розвиток (тобто збалансований і безперервний), що досягається за допомогою використання всіх видів ресурсів та підприємницьких можливостей, за якими гарантується найефективніше їх використання для стабільного функціонування та динамічного науково-технічного й соціального розвитку, запобігання внутрішньому і зовнішньому негативному впливу (загрозам)
З. Петряєва, О. Петряєв [148]	...стан його захищеності від негативного впливу зовнішніх і внутрішніх погроз, дестабілізаційних чинників, за якого забезпечується стійка реалізація основних комерційних інтересів і цілей статутної діяльності
І. В. Сорокіна [180]	...стійке, яке протидіє впливу руйнівних чинників внутрішнього та зовнішнього середовищ, поточне функціонування підприємства за умови максимально безризикового використання ресурсів і можливостей, орієнтації на базові цілі та стратегію, наслідком чого є нарощування високого потенціалу розвитку

Продовження таблиці А.1

Автор, джерело	Визначення
М. І. Копитко [104]	...комплексне поняття, що демонструє стан і здатність промислового підприємства так організувати свою діяльність (виробничу, інноваційну, фінансово-інвестиційну, зовнішньоекономічну тощо), щоб захиститися від факторів впливу внутрішнього і зовнішнього середовищ, а також швидко мінімізувати вплив чи ліквідувати наслідки загроз і небезпек, адаптуватися до існуючих умов з найменшими втратами, при цьому змістом поняття є сукупність заходів, які сприяють підтриманню належного рівня конкурентоспроможності та економічної стабільності підприємства, і дозволяють забезпечити високу вмотивованість праці працівників
Є. А. Олейніков [135]	...стан найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів для запобігання загрозам і забезпечення стабільності функціонування підприємства в теперішньому та в майбутньому часі
О. А. Фірсова [197, с. 100]	...стан найбільш ефективного використання всіх видів ресурсів з метою запобігання (нейтралізації, ліквідації) загроз і забезпечення стабільного функціонування підприємства в умовах ринкової економіки
І. П. Отенко, І. А. Яртим [144]	...економічна безпека стратегічних змін підприємства – стан захищеності підприємства від зовнішніх і внутрішніх ризиків та загроз, які виникають у процесі ініційованих суб'єктом господарювання змін у стратегії, змін у продукції та послугах, змін у персоналі, організаційних, технологічних, ринкових змін підприємства

* сформовано на основі опрацювання наукових джерел

**Показники зовнішньої торгівлі товарів і послуг України
та Хмельницької області**

Таблиця Б.1

Країни-партнери України в зовнішній торгівлі товарами і послугами*

Країна	Товари			Послуги			
	Експорт						
	Частка, %		Найменування товарів	Країна	Частка, %		Найменування послуг
	2012	2018			2012	2018	
Російська Федерація	25,6	7,7	Залізничні локомотиви, чорні метали, механічні машини	Російська Федерація	39,5	28,7	Послуги трубопровідного, залізничного транспорту, телекомунікаційні, наукові та технічні
Туреччина	5,4	5,0	Чорні метали, жири та олії тваринного або рослинного походження, добрива	Велика Британія	5,5	4,9	Послуги повітряного, залізничного, морського транспорту, професійні та консалтингові послуги
Єгипет	4,2	3,3	Зернові культури, чорні метали, жири та олії тваринного або рослинного походження	США	5,4	8,7	Комп'ютерні послуги, інформаційні, повітряного транспорту, професійні та консалтингові послуги, пов'язані з фінансовою діяльністю
Польща	3,7	6,9	Чорні метали, руди, шлак і зола, насіння і плоди олійних рослин	Швейцарія	4,1	7,7	Послуги для переробки товарів з метою реалізації за кордоном, комп'ютерні, морського транспорту

Продовження таблиці Б.1

Країна	Товари			Послуги			
	<i>Експорт</i>						
	Частка, %		Найменування товарів	Країна	Частка, %		Найменування послуг
	2012	2018			2012	2018	
Італія	3,6	5,6	Чорні метали, насіння і плоди олійних рослин, зернові культури	Німеччина	3,4	5,1	Послуги для переробки товарів з метою реалізації за кордоном, повітряного, автомобільного транспорту, комп'ютерні, професійні і консалтингові послуги
Індія	3,3	4,6	Жири та олії тваринного або рослинного походження, механічні машини, чорні метали	Кіпр	3,3	2,6	Комп'ютерні послуги, послуги, пов'язані з торгівлею, професійні та консалтингові
<i>Імпорт</i>							
Російська Федерація	32,4	14,1	Палива мінеральні, нафта і продукти її перегонки, механічні машини, добрива	Російська Федерація	14,8	7,2	Залізничного транспорту, телекомунікаційні послуги, пов'язані з фінансовою діяльністю
Китай	9,3	13,3	Електричні та механічні машини, пластмаси, полімерні матеріали	Кіпр	13,6	6,1	Пов'язані з фінансовою діяльністю, подорожами, роялті, послуги операційного лізингу
Німеччина	8,0	10,5	Механічні машини, палива мінеральні, нафта і продукти її перегонки, засоби наземного транспорту, крім залізничного	Велика Британія	10,5	4,9	Послуги, пов'язані з фінансовою діяльністю, роялті, пов'язані з використанням інтелектуальної власності, професійні та консалтингові

Продовження таблиці Б.1

Країна	Товари			Послуги			
	<i>Експорт</i>						
	Частка, %		Найменування товарів	Країна	Частка, %		Найменування послуг
	2012	2018			2012	2018	
Білорусь	6,0	6,6	Палива мінеральні, нафта і продукти її перегонки, засоби наземного транспорту, крім залізничного, добрива	Німеччина	7,8	6,4	Послуги повітряного транспорту, державні та урядові, послуги з ремонту та технічного обслуговування, професійні та консалтингові, комп'ютерні
Польща	4,2	6,4	Палива мінеральні, нафта і продукти її перегонки, пластмаси, електричні машини	США	5,1	7,3	Державні та урядові послуги, професійні та консалтингові, пов'язані з фінансовою діяльністю
США	3,4	2,3	Засоби наземного транспорту, крім залізничного, механічні машини, палива мінеральні, нафта і продукти її перегонки	Туреччина	4,8	6,5	Послуги, пов'язані з подорожами, повітряного, морського транспорту

*сформовано за [181]

Таблиця Б.2

Зовнішня торгівля промисловою продукцією Хмельницької області*

Експорт, тис. дол. США						Імпорт, тис. дол. США					
2012	2013	2014	2015	2016	2017	2012	2013	2014	2015	2016	2017
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>	<i>8</i>	<i>9</i>	<i>10</i>	<i>11</i>	<i>12</i>
<i>Готові харчові продукти</i>											
15564,2	13102,5	8939,2	6526,3	19654,8	27419,5	4375,2	3945,7	3247,2	1966,2	2152,5	2826,2
<i>Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості</i>											
9835,0	2371,2	2488,7	2689,7	3193,7	5018,3	8697,6	9452,0	18431,4	15068,4	25215,2	35637,2
<i>Полімерні матеріали, пластмаси та вироби з них</i>											
55005,9	55109,9	27801,1	22195,1	16595,3	23167,5	128461,1	140271,1	95683,4	72330,2	67145,8	83505,0
<i>Шкури необроблені, шкіра вичищена</i>											
5,1	1,5	0,1	–	–	–	191,7	144,2	68,2	78,5	102,5	117,1
<i>Деревина і вироби з деревини</i>											
18703,8	19056,7	18376,8	13417,9	10693,6	11869,2	3522,1	3440,4	1359,3	1097,2	505,3	692,1
<i>Маса з деревини або з інших волокнистих целюлозних матеріалів</i>											
199,9	202,3	215,4	110,2	210,2	211,8	7158,7	5618,6	2943,4	3207,8	3943,7	4304,6
<i>Текстильні матеріали та текстильні вироби</i>											
25958,1	26984,4	24604,9	17744,7	18986,0	24683,1	35744,6	34097,8	25201,7	18587,0	19819,9	28555,8
<i>Взуття, головні убори</i>											
777,6	533,4	473,6	653,8	907,4	1160,2	421,3	802,6	106,1	177,4	461,9	78,6
<i>Вироби з каменю, гіпсу, цементу</i>											
38309,8	32309,6	23765,5	17035,5	8992,9	9083,0	5684,9	748,3	5998,4	4981,8	5831,3	6224,7
<i>Перли природні або культивовані, дорогоцінне або напівдорогоцінне каміння</i>											
–	66,1	–	–	1,8	5,3	200,1	103,0	57,7	61,1	101,7	82,7

Продовження таблиці Б.2

<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>	<i>8</i>	<i>9</i>	<i>10</i>	<i>11</i>	<i>12</i>
<i>Недорогоцінні метали та вироби з них</i>											
8055,9	12806,4	21907,5	11166,5	8889,5	18620,8	59184,9	58812,8	47404,0	19864,0	25202,4	35989,9
<i>Машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання</i>											
94402,8	140529,9	124909,4	64674,5	55945,4	70763,7	216384,5	129761,2	82103,0	77718,6	101424,7	110091,2
<i>Засоби наземного транспорту, літальні апарати</i>											
7545,3	1825,0	8886,3	205,9	179,7	533,6	39286,3	41881,5	25295,4	15967,1	35339,2	45751,9
<i>Прилади та апарати оптичні, фотографічні</i>											
9500,8	9373,5	11847,1	17363,7	5879,7	4242,7	1544,1	2200,1	1315,1	1143,8	2145,6	2233,8
<i>Різні промислові товари</i>											
30883,7	30214,8	25860,4	14714,3	9953,1	18149,9	2993,2	2680,7	1794,3	1445,6	4441,6	6539,2

*сформовано за [181]

Додаток В

Обсяг реалізованої промислової продукції за видами діяльності*

Таблиця В.1

Січень	Січень- лютий	Січень- березень	Січень- квітень	Січень- травень	Січень- червень	Січень- липень	Січень- серпень	Січень- вересень	Січень- жовтень	Січень- листопад	Січень- грудень
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
2015 р.											
Промисловість											
120152,7	250902,3	393918,9	527531,6	663755,1	798393,9	937921,8	1077734,7	1225054,1	1390282,5	1567942,6	1767093,3
Добувна та переробна промисловість											
78207,1	173448,3	281390,4	388866,9	502326,8	614839,1	729609,4	844701,7	966727,0	1093742,2	1224351,0	1367751,0
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів											
13894,6	27878,4	44034,1	59953,2	80506,7	98905,1	120056,7	140247,3	159947,0	182365,4	205316,0	229966,1
Переробна промисловість											
64312,5	145569,9	237356,3	328913,7	421820,1	515934,0	609552,7	704454,4	806780,0	911376,8	1019035,0	1137784,9
Виробництво пластмасових виробів											
1108,5	2940,4	5091,2	7261,9	9397,6	11693,4	14248,3	16709,2	19275,7	21861,9	24309,7	26927,7
Виробництво вознетривкових виробів											
133,1	325,0	511,9	688,7	874,0	1054,0	1206,0	1381,8	1589,2	1794,8	1976,7	2151,3
Виробництво будівельних матеріалів із глини											
214,3	604,8	1050,9	1523,7	1975,0	2461,6	3023,2	3651,8	4220,7	4735,2	5230,8	5693,6
Виробництво керамічних плиток і плит											
172,1	456,5	765,5	1094,2	1404,6	1743,0	2151,5	2620,7	3032,5	3416,1	3791,7	4145,3
Виробництво цегли, черепиці та інших будівельних виробів із випаленої глини											
42,2	148,3	285,4	429,5	570,4	718,6	871,7	1031,1	1188,2	1319,1	1439,1	1548,3

Продовження таблиці В.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Виробництво іншої продукції з фарфору та кераміки											
79,7	181,1	297,4	402,1	502,0	610,1	730,2	840,9	952,4	1058,2	1152,8	1257,8
Виробництво цементу, вапна та гіпсових сумішей											
371,5	1082,5	1922,0	3048,8	4206,1	5511,6	6862,7	8210,9	9527,9	10759,6	11677,3	12444,9
Виготовлення виробів із бетону, гіпсу та цементу											
530,4	1634,5	2990,5	4578,2	6021,0	7734,8	9533,8	11463,4	13417,4	15173,1	16847,1	18378,6
Виробництво абразивних виробів і неметалевих мінеральних виробів, н.в.і.у.											
257,7	594,4	1046,7	1601,0	2217,6	2865,9	3609,5	4406,3	5336,3	6165,0	7009,9	7649,5
2016 р.											
Промисловість											
120152,7	250902,3	393918,9	527531,6	663755,1	798393,9	937921,8	1077734,7	1225054,1	1390282,5	1567942,6	1767093,3
Добувна та переробна промисловість											
78207,1	173448,3	281390,4	388866,9	502326,8	614839,1	729609,4	844701,7	966727,0	1093742,2	1224351,0	1367751,0
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів											
13894,6	27878,4	44034,1	59953,2	80506,7	98905,1	120056,7	140247,3	159947,0	182365,4	205316,0	229966,1
Переробна промисловість											
64312,5	145569,9	237356,3	328913,7	421820,1	515934,0	609552,7	704454,4	806780,0	911376,8	1019035,0	1137784,9
Виробництво пластмасових виробів											
1421,5	3439,7	5855,2	8477,0	10941,9	13650,5	16604,5	19584,0	22667,8	25466,2	28343,0	31297,8
Виробництво вогнетривких виробів											
133,1	325,0	511,9	688,7	874,0	1054,0	1206,0	1381,8	1589,2	1794,8	1976,7	2151,3
Виробництво будівельних матеріалів із глини											
214,3	604,8	1050,9	1523,7	1975,0	2461,6	3023,2	3651,8	4220,7	4735,2	5230,8	5693,6

Продовження таблиці В.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Виробництво керамічних плиток і плит											
172,1	456,5	765,5	1094,2	1404,6	1743,0	2151,5	2620,7	3032,5	3416,1	3791,7	4145,3
Виробництво цегли, черепиці та інших будівельних виробів із випаленої глини											
42,2	148,3	285,4	429,5	570,4	718,6	871,7	1031,1	1188,2	1319,1	1439,1	1548,3
Виробництво іншої продукції з фарфору та кераміки											
79,7	181,1	297,4	402,1	502,0	610,1	730,2	840,9	952,4	1058,2	1152,8	1257,8
Виробництво цементу, вапна та гіпсових сумішей											
371,5	1082,5	1922,0	3048,8	4206,1	5511,6	6862,7	8210,9	9527,9	10759,6	11677,3	12444,9
Виготовлення виробів із бетону, гіпсу та цементу											
530,4	1634,5	2990,5	4578,2	6021,0	7734,8	9533,8	11463,4	13417,4	15173,1	16847,1	18378,6
Виробництво абразивних виробів і неметалевих мінеральних виробів, н.в.і.у.											
257,7	594,4	1046,7	1601,0	2217,6	2865,9	3609,5	4406,3	5336,3	6165,0	7009,9	7649,5
2017 р.											
Промисловість											
170799,0	345747,9	532486,4	694006,6	859365,5	1023169,2	1187392,3	1355895,8	1529677,1	1721822,7	1927009,8	2153031,3
Добувна та переробна промисловість											
116326,9	241522,3	386623,4	516527,0	654677,8	792683,3	930357,8	1071507,5	1218630,1	1376512,8	1537134,0	1714038,8
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів											
27103,6	49559,1	78466,3	103977,2	128765,2	153030,6	177244,7	203452,7	229692,5	257469,1	284537,3	313824,8
Переробна промисловість											
89223,3	191963,2	308157,1	412549,8	525912,6	639652,7	753113,1	868054,8	988937,6	1119043,7	1252596,7	1400214,0
Виробництво пластмасових виробів											
1843,6	4011,9	6884,3	9587,0	12574,1	15571,0	18694,0	22021,8	25511,2	28872,2	32333,0	35720,0
Виробництво вогнетривких виробів											
175,4	381,0	628,1	856,2	1102,6	1336,9	1576,0	1845,6	2113,6	2422,2	2747,8	3075,2

Продовження таблиці В.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Виробництво будівельних матеріалів із глини											
369,7	795,9	1321,2	1801,2	2412,0	3041,7	3721,9	4395,0	5082,5	5689,3	6277,2	6757,6
Виробництво керамічних плиток і плит											
305,2	640,4	1028,8	1367,4	1793,1	2241,9	2741,5	3234,8	3749,2	4196,5	4633,7	4980,5
Виробництво цегли, черепиці та інших будівельних виробів із випаленої глини											
64,5	155,5	292,4	433,8	618,9	799,8	980,4	1160,2	1333,3	1492,8	1643,5	1777,1
Виробництво іншої продукції з фарфору та кераміки											
107,9	225,7	349,9	465,1	586,6	714,4	845,2	965,8	1096,0	1226,7	1368,2	1490,0
Виробництво цементу, вапна та гіпсових сумішей											
513,3	1127,3	2323,7	3548,9	5210,6	6877,8	8607,3	10269,7	11789,5	13246,1	14494,1	15363,6
Виготовлення виробів із бетону, гіпсу та цементу											
823,4	2086,4	4049,6	5842,3	7991,3	10188,3	12414,4	14717,6	16947,8	19155,5	21249,4	23031,4
Виробництво абразивних виробів і неметалевих мінеральних виробів, н.в.і.у.											
291,5	717,9	1323,5	1989,9	2824,9	3853,9	4895,0	6059,6	7165,1	8221,5	9341,1	10397,3
2018 р.											
Промисловість											
205803,1	406279,9	625159,5	818471,3	1016822,9	1212923,0	1411298,8	1608862,1	1810333,3	2030577,2	2261429,0	2508579,5
Добувна та переробна промисловість											
151306,9	299441,1	462930,4	621805,4	790483,7	957498,2	1125628,3	1293380,3	1465595,0	1651190,5	1830749,9	2017721,1
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів											
29812,2	57989,2	87166,5	116637,0	145919,2	174820,2	206650,4	239951,2	273893,5	309034,4	343655,0	380828,1
Переробна промисловість											
121494,7	241451,9	375763,9	505168,4	644564,5	782678,0	918977,9	1053429,1	1191701,5	1342156,1	1487094,9	1636893,0

Продовження таблиці В.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Виробництво пластмасових виробів											
2369,5	4934,0	7817,2	10880,4	14584,1	18276,1	22290,4	26396,3	30310,5	34396,9	38294,6	41758,3
Виробництво вознетривких виробів											
331,2	646,9	980,1	1272,7	1639,7	1993,5	2304,9	2618,0	2897,0	3165,3	3412,4	3654,3
Виробництво будівельних матеріалів із глини											
471,7	965,6	1463,2	2021,5	2719,3	3462,0	4256,0	5050,6	5772,8	6451,5	7050,0	7549,5
Виробництво керамічних плиток і плит											
368,8	748,3	1127,7	1524,2	2000,2	2524,9	3104,1	3681,3	4215,9	4687,8	5104,7	5470,3
Виробництво цегли, черепиці та інших будівельних виробів із випаленої глини											
102,9	217,3	335,5	497,3	719,1	937,1	1151,9	1369,3	1556,9	1763,7	1945,3	2079,2
Виробництво іншої продукції з фарфору та кераміки											
134,6	263,4	403,6	530,4	679,3	824,5	978,0	1134,6	1275,9	1417,7	1559,4	1672,1
Виробництво цементу, вапна та гіпсових сумішей											
677,4	1531,4	2359,7	3646,6	5453,5	7230,4	9081,2	11031,3	12688,5	14451,2	15806,2	16684,5
Виготовлення виробів із бетону, гіпсу та цементу											
1145,8	2579,3	4199,4	6119,0	8722,5	11327,4	13887,6	16591,5	19274,5	22086,3	24480,2	26518,5
Виробництво абразивних виробів і неметалевих мінеральних виробів, н.в.і.у.											
496,0	1038,2	1572,2	2570,1	3968,5	5434,0	7022,1	8729,5	10453,4	12432,9	13893,2	14912,6
2019 р.											
Промисловість											
214970,4	425052,8	654007,9	866474,4	1077203,0	1278017,1	1486769,8	1685971,0	1877590,9	2075900,5	2273076,5	2480804,2
Добувна та переробна промисловість											
152264,0	308406,7	488337,6	664919,0	845766,1	1017921,0	1192715,9	1358666,4	1518347,9	1680757,1	1832882,4	1992299,0

Продовження таблиці В.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів											
35168,7	68045,6	103411,8	141582,3	179466,4	212931,0	250222,2	284203,4	312237,8	340577,2	366765,1	394847,2
Переробна промисловість											
117095,3	240361,1	384925,8	523336,7	666299,7	804990,0	942493,7	1074463,1	1206110,1	1340179,9	1466117,3	1597451,8
Виробництво пластмасових виробів											
2595,6	5528,4	9043,3	12895,8	16904,8	20624,6	24999,7	29071,2	33034,7	37173,5	40857,9	44455,6
Виробництво вознетривких виробів											
325,7	644,3	982,5	1309,8	1676,6	2022,5	2359,9	2669,2	2917,3	3176,2	3398,5	3669,8
Виробництво будівельних матеріалів із глини											
469,9	999,7	1608,7	2184,0	2873,2	3574,0	4354,5	5056,1	5698,1	6333,1	6913,9	7404,1
Виробництво керамічних плиток і плит											
374,1	753,4	1168,7	1548,9	1999,9	2488,1	3017,0	3511,0	3950,9	4392,7	4811,7	5157,6
Виробництво цегли, черепиці та інших будівельних виробів із випаленої глини											
95,8	246,3	440,0	635,1	873,3	1085,9	1337,5	1545,1	1747,2	1940,4	2102,2	2246,5
Виробництво іншої продукції з фарфору та кераміки											
118,8	254,7	406,9	531,1	675,6	836,1	994,2	1139,4	1285,5	1426,7	1559,9	1690,4
Виробництво цементу, вапна та гіпсових сумішей											
733,4	1808,0	3277,7	4964,9	6729,5	8456,5	10690,6	12796,1	14814,8	16771,5	18278,3	19323,1
Виготовлення виробів із бетону, гіпсу та цементу											
1157,4	2957,3	5340,5	7958,9	10705,5	13356,2	16477,8	19506,7	22440,8	25448,8	28045,0	30348,0
Різання, оброблення та оздоблення декоративного та будівельного каменю											
8,4	28,4	56,7	87,2	124,9	163,7	210,6	272,3	329,5	388,7	425,0	455,9
Виробництво абразивних виробів і неметалевих мінеральних виробів, н.в.і.у.											
359,5	894,7	1623,8	2732,7	4188,3	5663,0	7206,2	9018,8	10713,4	12432,3	13799,7	14721,7

*сформовано за [181]

Додаток Г

Оцінка впливу факторів, що стримують промислове виробництво

Таблиця Г.1

Промисловість	Січень						Квітень						Липень						Жовтень					
	Недостатній попит	Нестача робочої сили	Нестача сировини, матеріалів, устаткування	Фінансові обмеження	Інші фактори	Нічого не стримує	Недостатній попит	Нестача робочої сили	Нестача сировини, матеріалів, устаткування	Фінансові обмеження	Інші фактори	Нічого не стримує	Недостатній попит	Нестача робочої сили	Нестача сировини, матеріалів, устаткування	Фінансові обмеження	Інші фактори	Нічого не стримує	Недостатній попит	Нестача робочої сили	Нестача сировини, матеріалів, устаткування	Фінансові обмеження	Інші фактори	Нічого не стримує
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25
2015 р.																								
Промисловість	48	2	13	41	27	11	49	3	12	44	27	10	48	3	13	43	26	12	47	3	13	40	24	14
Добувна промисловість і розробка кар'єрів	32	0	12	44	42	11	38	3	11	42	37	15	37	1	14	52	33	15	28	2	20	48	33	13
Переробна промисловість	53	2	13	40	26	10	53	3	13	44	27	8	53	3	13	42	26	10	53	3	13	39	23	13

Продовження таблиці Г.1

<i>1</i>	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25
Виробництво гумових і пластмасових виробів	49	0	15	51	28	9	58	0	10	38	30	2	53	0	12	43	20	14	52	2	14	32	32	14
Виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	62	1	17	38	29	8	57	4	19	42	29	7	61	7	16	45	23	6	60	2	14	42	19	12
Виробництво готових металевих виробів, крім машин і устаткування	54	0	6	46	21	10	55	6	9	45	25	0	55	4	11	47	25	4	57	10	10	37	25	8
2016 р.																								
Промисловість	47	3	12	39	27	14	47	3	11	37	27	14	46	5	11	39	25	14	44	6	11	38	27	15
Добувна промисловість і розробка кар'єрів	39	2	17	43	39	11	39	6	16	49	38	15	36	6	16	45	39	17	26	8	13	36	47	17
Переробна промисловість	52	4	12	37	26	13	52	3	11	35	26	13	51	6	11	37	24	13	50	7	11	36	24	14
Виробництво гумових і пластмасових виробів	48	0	6	28	24	16	60	0	8	26	20	14	50	2	6	26	26	16	53	2	4	31	22	16
Виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	60	3	8	32	29	17	52	6	8	38	25	21	51	7	11	31	20	27	56	7	14	32	18	21

Продовження таблиці Г.1

<i>1</i>	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25
Виробництво готових металевих виробів, крім машин і устаткування	59	8	5	38	18	15	50	6	7	41	23	11	56	11	6	47	12	12	57	10	9	39	19	14
2017 р.																								
Промисловість	42	6	11	36	27	17	41	7	13	36	26	17	37	10	11	36	26	19	36	11	12	36	25	18
Добувна промисловість і розробка кар'єрів	19	7	13	44	44	15	25	7	16	47	34	20	18	9	16	45	40	20	16	8	18	41	40	20
Переробна промисловість	48	7	11	34	26	16	45	8	13	33	25	16	41	11	11	33	24	18	41	13	13	34	23	18
Виробництво гумових і пластмасових виробів	44	2	5	25	16	30	56	0	5	25	13	30	37	3	6	22	16	40	39	5	6	26	18	35
Виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	53	5	11	32	32	17	51	5	13	33	26	20	46	9	12	32	23	26	47	10	17	31	17	23
Виробництво готових металевих виробів, крім машин і устаткування	52	15	6	37	19	20	40	16	6	36	18	22	40	19	4	36	19	19	40	25	7	35	16	20

Продовження таблиці Г.1

<i>1</i>	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25
2018 р.																								
Промисловість	36	12	12	33	24	20	37	12	13	33	23	20	34	14	12	33	23	21	34	17	12	36	24	20
Добувна промисловість і розробка кар'єрів	19	6	17	28	39	25	24	7	16	33	35	24	18	11	19	34	35	20	19	13	20	33	40	21
Переробна промисловість	41	13	12	30	23	20	41	13	14	31	22	19	39	16	12	30	21	20	39	19	12	33	22	20
Виробництво гумових і пластмасових виробів	39	5	9	23	23	31	47	3	6	25	17	30	36	9	6	33	20	31	36	16	9	33	20	27
Виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	42	10	14	23	25	22	42	14	12	21	19	25	35	19	17	25	20	25	36	24	17	29	19	22
Виробництво готових металевих виробів, крім машин і устаткування	44	21	7	33	15	24	34	19	7	31	18	25	42	22	6	27	16	23	37	26	5	31	20	23
2019 р.																								
Промисловість	36	16	12	29	24	21	37	16	11	30	24	20	37	17	12	30	24	20	38	17	12	31	24	20
Добувна промисловість, розробка кар'єрів	19	5	9	22	46	28	19	3	9	30	45	30	26	6	14	27	42	25	23	5	14	27	45	22
Переробна промисловість	41	19	13	27	23	19	42	18	12	28	23	18	42	19	13	29	22	18	42	20	12	29	22	18

Продовження таблиці Г.1

<i>1</i>	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25
Виробництво гумових і пластмасових виробів	46	9	4	18	13	28	55	13	3	23	12	23	49	12	3	21	15	24	43	16	3	16	15	30
Виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	56	12	11	20	26	18	53	16	8	26	26	19	53	15	10	25	26	17	56	18	13	27	28	13
Виробництво готових металевих виробів, крім машин і устаткування	45	32	11	31	19	13	48	27	9	31	20	12	43	29	10	35	21	13	44	27	7	35	20	15
2020 р.																								
Промисловість	45	11	10	29	22	19	45	8	9	29	43	14	47	6	9	29	40	14	-	-	-	-	-	-
Добувна промисловість, розробка кар'єрів	37	3	11	28	41	21	39	5	12	29	50	18	37	3	15	26	44	21	-	-	-	-	-	-
Переробна промисловість	51	13	10	28	21	17	50	8	10	29	45	11	52	7	10	28	42	11	-	-	-	-	-	-
Виробництво гумових і пластмасових виробів	57	4	3	22	17	19	59	1	6	25	43	12	58	1	6	26	38	12	-	-	-	-	-	-
Виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	66	10	10	29	22	14	66	5	9	26	46	13	71	3	5	26	30	13	-	-	-	-	-	-
Виробництво готових металевих виробів, крім машин і устаткування	56	15	6	37	18	13	61	13	5	39	49	9	60	12	5	37	43	12	-	-	-	-	-	-

**Індикатори рейтингової оцінки умов ведення бізнесу
Doing Business**

Рейтинг за категоріями	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Реєстрація підприємств (ранг)	76	30	20	52	56	61
процедури (кількість)	6	4	4	6	6	6
термін (дні)	21	7	5	6,5	6,5	6,5
вартість (% доходу на душу населення)	1,2	0,6	0,5	0,8	0,6	0,5
Отримання дозволів на будівництво (ранг)	70	140	140	35	30	20
процедури (кількість)	8	10	10	10	11	10
термін (дні)	64	67	67	76	85	72,5
вартість (% від середнього доходу на душу населення)	10,2	15,2	15,2	3,1	6,3	4,4
індекс якості контролю в будівництві (0–15)	–	8	8	8	12	12
Підключення до електропостачання (ранг)	185	137	130	128	135	128
процедури (кількість)	10	5	5	5	5	5
термін (дні)	277	263	281	281	281	267
вартість (% доходу на душу населення)	165,5	795,3	637,6	525,2	402,5	353,2
індекс надійності електропостачання та прозорість тарифів (0–8)	–	5	6	6	6	7
Реєстрація власності (ранг)	59	61	63	64	63	61
процедури (кількість)	7	7	7	7	7	7
термін (дні)	27	23	23	17	17	15
вартість (% від вартості об'єкта нерухомості)	2,0	2,0	1,9	1,8	1,8	1,7
індекс якості управління земельними ресурсами (0–30)	–	15,5	15,5	14,5	14,5	16,0
Кредитування (ранг)	17	19	20	29	32	37
індекс рівня захисту кредитних операцій (0–12)	8	8	8	8	8	8
індекс кредитної інформації (0–8)	7	7	7	7	7	7
охоплення кредитним реєстром (% дорослого населення)	–	–	–	–	–	2,4

Продовження таблиці Д.1

Рейтинг за категоріями	2015	2016	2017	2018	2019	2020
охоплення кредитним бюро (% дорослого населення)	48,0	36,7	40,0	47,3	45,9	56,9
Захист інвесторів (ранг)	109	88	70	81	72	45
індекс рівня розголошення інформації (0–10)	4	4	6	7	8	9
індекс відповідальності директора (0–10)	5,7	6,7	2	2	2	2
індекс юридичної відповідаль- ності керівників (0–10)	4,8	5,3	6	6	6	6
індекс прав акціонерів (0–6)	–	–	6	5	5	4
індекс розвитку структури управління (0–7)	–	–	5	5	6	6
індекс корпоративної прозорості (0–7)	–	–	9	8	8	7
Оподаткування (ранг)	108	107	84	43	54	65
платежі (кількість на рік)	5	5	5	5	5	5
час (години на рік)	350	350	355,5	327,5	327,5	328
загальна ставка податку та внесків (% від прибутку)	52,9	52,2	51,9	37,8	41,7	45,2
індекс процедур після подачі звітності та сплати податків (0–100)	–	–	79,26	85,95	85,95	86,0
Міжнародна торгівля (ранг)	154	109	115	119	78	74
час на експорт: прикордонний і митний контроль (в годинах)	696	96	96	26	6	6
час на експорт: оформлення документів (годин)		26	26	96	66	66
вартість експорту: прикордонний і митний контроль (дол. США)	1,880 за кон- тейнер	75	75	75	75	75
вартість експорту: оформлення документів (дол. США)		292	292	292	192	192
час на імпорт: прикордонний і митний контроль (в годинах)	672	52	72	72	32	32
час на імпорт: оформлення документів (годин)		168	198	168	96	48

Додатки

Продовження таблиці Д.1

Рейтинг за категоріями	2015	2016	2017	2018	2019	2020
вартість імпорту: прикордонний і митний контроль (дол. США)	2,455 за	100	100	100	100	100
вартість імпорту: оформлення документів (дол. США)	контейнер	292	212	212	162	162
Забезпечення виконання контрактів (ранг)	43	98	81	82	57	63
термін (дні)	378	378	378	378	378	378
вартість (% від вартості позову)	46,3	46,3	46,3	46,3	46,3	46,3
індекс якості судових процесів (0–18)	–	8	9	9	11,5	11,5
Вирішення неплатоспроможності (ліквідація підприємств) (ранг)	142	141	150	149	145	146
коефіцієнт повернення коштів (центів за долар)	8,6	8,3	7,5	8,9	9,6	9,0
термін (у роках)	2,9	2,9	2,9	2,9	2,9	2,9
судові витрати (% від майна боржника)	42,0	42,0	42,0	40,5	40,5	40,5
індекс ефективності нормативно-правової бази (0–16)	8,5	8,5	7,5	7,5	8,5	8,5

**Характеристика складових індикаторного підходу
оцінювання економічної безпеки підприємств***

Складові чи індикатори
<i>Бендіков М. А. [15]</i>
<p>а) індикатори виробництва (динаміка виробництва; реальний рівень завантаження виробничих потужностей; частка НДДКР у загальному обсязі робіт; частка НДР у загальному обсязі НДДКР; темп оновлення основних виробничих фондів; стабільність виробничого процесу; питома вага виробництва у ВВП (для особливо великих підприємств-монополістів); оцінка конкурентоспроможності продукції; вікова структура і технічний ресурс парку машин і обладнання);</p> <p>б) фінансові індикатори (обсяг «портфеля» замовлень; фактичний і необхідний обсяг інвестицій; рівень інноваційної активності (обсяг інвестицій у нововведення); рівень рентабельності виробництва; фондовіддача виробництва; прострочена дебіторська і кредиторська заборгованість; частка забезпеченості власними джерелами фінансування);</p> <p>в) соціальні індикатори (рівень оплати праці по відношенню до середнього показника по промисловості або економіці в цілому; рівень заборгованості по зарплаті; втрати робочого часу; структура кадрового потенціалу)</p>
<i>Ілляшенко С. М. [82]</i>
<p>а) фінансова (надлишок або нестача власних обігових коштів необхідних для формування запасів та покриття витрат пов'язаних з господарською діяльністю підприємства; надлишок або нестача власних обігових коштів, а також, середньо- та довгострокових кредитів і позик; надлишок або нестача загальної суми обігових коштів);</p> <p>б) ринкова (коефіцієнт впевненості факторів);</p> <p>в) інтерфейсна (оцінка надійності взаємодії із всією сукупністю контрагентів за кожним з комплексу критеріїв – імідж; досвід роботи; фінансовий стан; виконання контрактів; тенденції розвитку; потенціал);</p> <p>г) інтелектуальна (проводиться розрахунок показників та аналіз їх динаміки у порівнянні з іншими показниками – звільнення провідних висококваліфікованих робітників; зниження питомої ваги інженерно-технічних та наукових працівників в загальній кількості працюючих; зниження винахідницької і раціоналізаторської активності; зниження рівня освіти працівників);</p>

Складові чи індикатори
<p>д) кадрова (відтік кадрів; плинність кадрів; фізичне старіння кадрів; низька кваліфікація кадрів; поєднання основної діяльності з роботою в інших організаціях);</p> <p>е) технологічна (показники, що характеризують її рівень можуть бути розраховані аналогічно до показників попередніх двох складових, однак склад показників буде іншим);</p> <p>ж) правова (співвідношення втрат підприємством (як реальних так і потенційної вигоди) внаслідок порушення правових норм і загального розміру попередження юридичною службою втрат);</p> <p>з) екологічна (середній рівень окремих її факторів);</p> <p>и) інформаційна (коефіцієнт повноти інформації; коефіцієнт точності інформації);</p> <p>к) силова (оцінка вірогідності реалізації загроз (фізичний і моральний валив направлений на конкретних особистостей з метою шкоди здоров'ю, репутації, матеріальному достатку; негативний вплив, що зашкоджує майну підприємства)</p>
<i>За ред. Дідука А. М. [74]</i>
<p>а) виробнича (динаміка кількості випадків невиваженного браку продукції (у виконаних роботах або наданих послугах) через: недотримання технології, низьку кваліфікацію правників, низьку якість використовуваних матеріалів, недбалість працівників; динаміка кількості випадків зриву термінів виготовлення продукції (виконання робіт або надання послуг));</p> <p>б) техніко-технологічна (ступінь зносу обладнання; кількість позапланових ремонтів обладнання; витрати на позапланові ремонти обладнання; рівень морального застаріння використовуваних технологій; рівень морального застаріння продукції);</p> <p>в) ринкова (маркетингова) – частка підприємства на ринку та її динаміка; показники конкурентоспроможності продукції і підприємства; частота відмови споживачів від продукції (послуг або робіт) підприємства; частота зриву постачальниками поставок матеріалів та комплектуючих);</p> <p>г) фінансова (надлишок або нестача власних обігових коштів необхідних для формування запасів і покриття витрат, пов'язаних з господарською діяльністю підприємства; надлишок або нестача середньо- і довгострокових кредитів і позик; надлишок або нестача загальної величини обігових коштів; надлишок або нестача загальної величини обігових коштів; коефіцієнт ліквідності; коефіцієнт платоспроможності);</p>

Складові чи індикатори
<p>д) інтелектуальна (наявність у підприємства нематеріальних активів, що захищають його права (патентів, ліцензій, зареєстрованих торгових марок); ступінь унікальності використовуваної технології);</p> <p>е) кадрова (плинність кадрів в цілому (вищої кваліфікації та рідкісних професій, зокрема); питома вага працівників, що більше 10 (або інша кількість) років працюючих на підприємстві, пройшли стажування або підвищення кваліфікації; середній рік працівників (в цілому по підприємству та за окремими категоріями персоналу);</p> <p>ж) інформаційна (коефіцієнт повноти, точності та суперечливості інформації, що використовується в управлінні підприємством; величина реальної або упущеної вигоди через несанкціонований доступ сторонніх осіб до комерційної таємниці підприємства або конфіденційної інформації; кількість зафіксованих випадків несанкціонованого витоку інформації, що належить на підприємстві до інформації з обмеженим доступом);</p> <p>з) правова (величина реальної або упущеної вигоди через незахищеність, порушення прав підприємства або юридично некоректно оформлені документи; виплати за позовами до підприємства у наслідок порушення ним юридичних норм господарського права; співвідношення відвернених юридичною службою втрат та втрат підприємства через неякісну роботу юридичної служби);</p> <p>и) зовнішньоекономічна (реальна або упущена вигоди через порушення термінів поставки продукції на експорт, недотримання вимог до її якості або відсутність необхідних документів; динаміка відмови зарубіжних бізнес-партнерів від співпраці з підприємством)</p>
<i>Зубко Т. Л. [81]</i>
<p>а) інтелектуальна та кадрова підсистеми (коефіцієнт плинності кадрів; продуктивність праці; фондоозброєність праці; коефіцієнт раціоналізаторської активності; коефіцієнт співвідношення висококваліфікованих і кваліфікованих працівників до загальної кількості працюючих);</p> <p>б) інформаційна (коефіцієнт повноти інформації; коефіцієнт точності інформації; коефіцієнт суперечливості інформації);</p> <p>в) техніко-технологічна (коефіцієнт виробничої потужності; коефіцієнт придатності основних фондів; фондівіддача);</p> <p>г) фінансова (коефіцієнт автономії; фінансування; покриття; коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості; коефіцієнт оборотності кредиторської заборгованості; рентабельність діяльності</p>

Складові чи індикатори
<p>д) політико-правова та екологічна (коефіцієнт платіжної дисципліни; коефіцієнт якості юридичних послуг; коефіцієнт перевищення нормативного обсягу викидів шкідливих речовин в атмосферу; коефіцієнт безпечності продукції; коефіцієнт забруднення середовища);</p> <p>е) силова (коефіцієнт транспортної безпеки; коефіцієнт захищеності майна та персоналу підприємства)</p>
<i>Ортинський В. Л., Керницький І. С., Живко З. Б. та ін. [73]</i>
<p>а) фінансова (показники прибутковості; показники ділової активності; показники фінансової стійкості; показники платоспроможності);</p> <p>б) інтелектуальна та кадрова (чисельність персоналу та його динаміка; кваліфікація та інтелектуальний потенціал; ефективність використання персоналу; якість мотиваційної системи);</p> <p>в) техніко-технологічна – оцінка товарних ринків за профілем продукції і технологічних стратегій розвитку підприємства; оцінка технологічного стану обладнання (фондовіддача; фондоозброєність; матеріаловіддача та ін.);</p> <p>г) політико-правова (оцінка зовнішніх та внутрішніх загроз у певній сфері; оцінка показників безпеки (коефіцієнт платіжної дисципліни; якість юридичних послуг; юридичного менеджменту));</p> <p>д) інформаційна – оцінка зовнішніх та внутрішніх загроз у певній сфері; оцінка показників (продуктивність інформації; інформаційна озброєність; рівень інформаційної безпеки);</p> <p>е) екологічна сфера (оцінка дотримання законодавчо встановлених ГДК шкідливих речовин; аналіз ефективності заходів (коефіцієнт безпечності продукції; «екологічного баласту»; раціонального використання відходів; забруднення середовища та ін.);</p> <p>ж) силова сфера (оцінка ймовірності реалізації загроз для цілісності майна та фізичної безпеки працівників підприємства);</p> <p>з) ринкова – оцінка ринкової кон'юнктури; кількісна оцінка позиції підприємства на ринку (коефіцієнт ринкової віддачі активів; конкурентоспроможність продукції; частка фірми на ринку; ритмічність збуту та ін.);</p> <p>и) інтерфейсна (оцінка взаємовідносин підприємства з контрагентами)</p>
<i>Копитко М. І. [105]</i>
<p>Тактична оцінка за наступними складовими:</p> <p>а) фінансова безпека (коефіцієнт автономії; коефіцієнт покриття);</p> <p>б) кадрова безпека (коефіцієнт плинності кадрів; частка втраченого робочого часу);</p>

Складові чи індикатори
<p>в) техніко-технологічна безпека (коефіцієнт зносу основних засобів; коефіцієнт використання виробничих потужностей);</p> <p>г) силова безпека (рівень збереження майна);</p> <p>д) інформаційна безпека (рівень забезпечення працівників інформацією для прийняття рішень);</p> <p>е) ресурсна безпека (коефіцієнт забезпечення запасів робочим капіталом);</p> <p>ж) політико-правова безпека (рівень дотримання на підприємстві трудового законодавства);</p> <p>Стратегічна оцінка за наступними складовими:</p> <p>а) фінансова безпека (коефіцієнт оборотності активів; рентабельність продукції, товарів, робіт, послуг);</p> <p>б) кадрова безпека (рівень відповідності величини оплати праці до кваліфікації працівників та його продуктивності; морально-психологічний клімат у колективі);</p> <p>в) техніко-технологічна безпека (коефіцієнт оновлення; фондвіддача);</p> <p>г) силова безпека (рівень захисту персоналу);</p> <p>д) інформаційна безпека (рівень захисту комерційної інформації);</p> <p>е) ресурсна безпека (матеріаловіддача);</p> <p>ж) політико-правова безпека (можливість встановлення контролю на підприємством сторонніми особами)</p>
<i>Ткачук В. І., Прокопчук О. А., Яремова М. І. [189]</i>
<p>а) фінансова (надлишок чи нестача власних оборотних коштів, необхідних для формування запасів та витрат, пов'язаних з господарською діяльністю; надлишок чи нестача власних оборотних коштів та довгострокових кредитів; надлишок чи нестача загальної величини оборотних коштів);</p> <p>б) ресурсно-технічна (коефіцієнт придатності основних засобів; фондвіддача; матеріаловіддача);</p> <p>в) кадрова (коефіцієнт плинності кадрів; продуктивність праці; працевіддача);</p> <p>г) екологічна (продуктивність землі; землевіддача);</p> <p>д) виробнича (коефіцієнт інноваційного зростання; рівень рентабельності виробництва);</p> <p>е) збутова (рівень рентабельності продажу; темп зростання обсягів реалізації)</p>

* систематизовано на підставі опрацювання наукових джерел

**Характеристика складових ресурсно-функціонального підходу
оцінювання економічної безпеки підприємств***

Складові чи індикатори
<i>Бондаренко О. М. [25]</i>
<p>а) фінансова (група кількісних показників, які характеризують фінансову безпеку);</p> <p>б) кадрова (показники чисельного складу персоналу, ефективного використання персоналу, стану інтелектуального потенціалу);</p> <p>в) техніко-технологічна (забезпеченість авіакомпаній повітряними суднами, кількість відпрацьованих годин, кількість рейсів);</p> <p>г) правова (показник, який відображає юридичну підтримку);</p> <p>д) екологічна (показник який відображає кількість екологічних подій);</p> <p>е) інформаційна (кількісні та вартісні показники);</p> <p>ж) безпеки руху (відображає кількість авіаподій в компанії);</p> <p>з) енергетична (паливна) – показник, який відображає забезпеченість авіакомпаній ПММ</p>
<i>Сак Т. В. [175]</i>
<p>Діагностування зовнішніх складових:</p> <p>а) ринкова безпека (інтегральний показник ринкової безпеки приймається рівним одиниці для того підприємства, яке має найбільшу сумарну оцінку за всіма інтегрованими факторними показниками, для інших підприємств розраховується як відношення загального рейтингу до найвищого рівня сумарної оцінки підприємства-лідера);</p> <p>б) політико-правова безпека (діагностику політико-правової безпеки за ступенем політичної стабільності та правового захисту підприємства доцільно здійснювати, використовуючи матричний підхід);</p> <p>в) інтерфейсна безпека (оцінка впливу на підприємство споживачів; оцінка впливу на підприємство постачальників; оцінка впливу на підприємство посередників; оцінка впливу на підприємство партнерів).</p> <p>Діагностика внутрішніх складових безпеки:</p> <ul style="list-style-type: none"> – фінансової; – інтелектуально-кадрової; – техніко-технологічної; – інформаційної; – екологічної; – силової
<i>Халина В. Ю. [201]</i>
<p>а) фінансова (коефіцієнти автономії; фінансування; покриття; оборотності дебіторської та кредиторської заборгованості; рентабельність діяльності);</p>

Складові чи індикатори
<p>б) техніко-технологічна (коефіцієнти виробничої потужності; зносу; інтенсивного використання обладнання; фондовіддача);</p> <p>в) інтелектуально-кадрова (коефіцієнт плинності кадрів; продуктивність та фондоозброєність праці; коефіцієнти раціоналізаторської активності та співвідношення висококваліфікованих та кваліфікованих працівників);</p> <p>г) екологічна (коефіцієнт перевищення нормативного обсягу викидів шкідливих речовин в атмосферу; коефіцієнт залюднення ареалу шкідливого впливу)</p>
<i>Доценко І. О. [71]</i>
<p>Оцінювання економічної безпеки підприємств пропонується здійснювати за чинниками підприємницьких ризиків за складовими економічної безпеки підприємства, а саме:</p> <p>а) фінансовою складовою (ризик зміни цін на сировину, матеріали, енергоресурси тощо; ризик зниження фінансової стійкості підприємства (прибутковості, рентабельності, абсолютної та поточної ліквідності, тощо); ризик зміни вартості фінансових інструментів; ризик затримки або несплати дебітором боргів; ризик неможливість погашення кредиторської заборгованості; ризик, пов'язаний зі зміною курсу валюти; ризик, пов'язаний із змінами цін на обладнання; ризик, пов'язаний з падінням купівельної спроможності грошей; ризик, пов'язаний зі знецінюванням активів підприємства, нестачею обігових коштів; ризик, пов'язаний з неплатоспроможністю покупця);</p> <p>б) інтерфейсною складовою (ризик можливості непередбачених змін умов взаємодії з економічними контрагентами; ризик рейдерства на підприємстві; ризик фізичного та морального впливу на керівництво підприємства; ризик фізичного та морального впливу на провідних спеціалістів підприємства; ризик зниження репутації керівництва підприємства; ризик зниження ділової репутації підприємства; ризик втрати майна підприємства, крадіжок; ризик посягання на майно та активи підприємства; ризик втрати економічної незалежності підприємства);</p> <p>в) техніко-технологічною складовою (ризик появи в конкурентів нової технології виробництва з меншими витратами; відсутності уваги до впровадження інновацій, заохочувальних заходів щодо винахідництва та раціоналізаторства з боку держави; відсутності уваги до впровадження інновацій, заохочувальних заходів щодо винахідництва та раціоналізаторства з боку керівництва підприємства; пов'язаний з неефективністю інноваційної діяльності підприємства; відсутністю технологічних змін; з позаплановими простоями обладнання; ризик нерационального використання виробничих потужностей);</p>

Складові чи індикатори
<p>г) кадровою складовою (ризик, пов'язаний з надлишком / недостатністю робочої сили; ризик, пов'язаний з професійною непрацездатністю персоналу; ризик, пов'язаний з «конфліктом поколінь» (склад колективу за віком); ризик, пов'язаний з недотриманням техніки безпеки, завданням шкоди персоналу, порушенням дисципліни; ризик підвищення кількості працюючих пенсіонерів серед персоналу підприємства; ризик високого рівня травматизму на робочих місцях; ризик відтоку кваліфікованої робочої сили, вибуття ключових співробітників підприємства; ризик недостатнього зростання заробітної платні; ризик зростання заборгованості по заробітній платі; ризик недостатньої якості управління або «управлінської команди»;</p>
<p>д) ресурсною складовою (ризик несвоєчасного забезпечення основними видами ресурсів; нераціонального використання сировини і матеріалів; неможливості заміни ресурсів; ефективності реалізації ресурсів; недоброчесного планування ресурсів; досягнення конкурентоспроможності продукції; забезпеченості власними ресурсами; ризик стабільності попиту на продукцію);</p>
<p>е) екологічною складовою (ризик, пов'язаний з шкідливістю виробництва; з надзвичайними і аварійними ситуаціями; зі збільшенням гранично допустимої концентрації шкідливих викидів; із забрудненням навколишнього середовища; ризик втрати здоров'я працівниками підприємства через невідповідність умов праці існуючим нормативам; ризик недостатнього забезпечення відповідності екологічності результатів виробництва затвердженням нормативним актам);</p>
<p>ж) інтелектуальною складовою (ризик несанкціонованого використання інтелектуальної власності підприємства із корисливою метою; ризик викрадення дизайнерських ідей; втрати інтелектуальної власності підприємством; морального зносу інтелектуального капіталу; ризик відсутності креативного типу мислення, професіоналізму працівників; недостатності інтелектуального потенціалу для інвестування; зниження питомої ваги інженерно-технічних працівників і науковців у загальній кількості працюючих; ризик зниження раціоналізаторської та винахідницької активності);</p>
<p>з) інформаційною складовою (ризик відсутності або недостатності економічних досліджень та використання їх результатів; недостатнього рівень забезпечення необхідною для роботи інформацією за обсягом, якістю і своєчасністю надання; ризик помилки при зборі інформації; розголошення конфіденційної інформації; зниження її якості; ризик несанкціонованих дій зі знищення, спотворення, блокування інформації; ризик її подробики; зовнішніх і внутрішніх атак на інформаційну безпеку підприємства; ризик заволодіння носіями інформації);</p>

Складові чи індикатори
<p>и) правовою складовою (ризик, пов'язаний зі страйками, народними хвилюваннями; зі зміною цін на енергоносії, зі зміною політичної ситуації в країні; ризик, пов'язаний з відносинами з повноважними органами; політичними особливостями регіону, де розташоване виробництво; з незапланованими обмеженнями господарської діяльності підприємства з боку держави; ризик порушення юридичних прав працівників та підприємства; ризик посилення штрафних санкцій; зростання процентних ставок за кредитами, неконтрольованої грошової емісії, інфляційних процесів, нестабільності валюти і грошової політики);</p> <p>к) ринковою складовою (ризик зменшення частки ринку, яку займає підприємство; послаблення конкурентних позицій і спроможності протидіяти конкурентному тиску; ризик зниження адаптаційних можливостей підприємства до змін ситуації на ринку, відставання від вимог ринку; ризик зміни наявної та якісної інформації про конкурентів, постачальників; ризик відсутності або недостатності маркетингових досліджень та використання їх результатів; ризик, пов'язаний з недооцінкою можливостей конкурентів; ризик невдалого позиціонування товару на ринку; ризик втрати коштів у результаті зміни національної грошової одиниці; ризик зниження попиту на продукцію)</p>

* систематизовано на підставі опрацювання наукових джерел

Зміст

Передмова.....	3
----------------	---

Розділ 1.

Економічна безпека кластерів промислових підприємств як пріоритетний напрям національної безпеки

1.1. Глобалізаційні виклики та їх вплив на формування моделі національної безпеки.....	7
1.2. Економічна безпека держави: поняття та ієрархія систем безпеки.....	26
1.3. Концептуальні характеристики системи економічної безпеки підприємства з позиції кластерного підходу.....	48
1.4. Адаптивне управління в сфері економічної безпеки кластерів промислових підприємств.....	75

Розділ 2.

Стан та тенденції середовища функціонування кластерів промислових підприємств

2.1. Глобалізаційний вплив світових економічних процесів на функціонування кластерів промислових підприємств.....	91
2.2. Аналіз динаміки та структури інвестицій кластерів промислових підприємств та їх інноваційної активності на макrorівні.....	114
2.3. Науково-методичні підходи до оцінювання рівня економічної безпеки функціональних видів діяльності кластерів промислових підприємств.....	130

Розділ 3.

Механізми та інструменти забезпечення економічної безпеки кластерів промислових підприємств

3.1. Формування механізму реалізації орієнтирів забезпечення економічної безпеки інвестиційної діяльності суб'єктів кластерних об'єднань.....	161
3.2. Формування інструментарію реалізації стратегічних орієнтирів економічної безпеки інноваційно-інвестиційної діяльності суб'єктів кластерних об'єднань.....	179
3.3. Формування інструментарію інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів кластерних об'єднань.....	190

Висновки.....	206
---------------	-----

Список використаних джерел.....	209
---------------------------------	-----

Додатки.....	231
--------------	-----

Наукове видання

*Гавловська Наталія Іванівна,
Рудніченко Євген Миколайович,
Скоробогата Лариса Вікторівна
та ін.*

**ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА КЛАСТЕРІВ
ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ:
ПРІОРИТЕТИ ТА МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**

Відповідальний за випуск: **Л. А. Богатчик**

Технічне редагування, коректування і верстка: **О. В. Чопенко**

Оформлення обкладинки: **О. В. Бобровський**

Підписано до друку 22.12.2021.

Формат 30×42/2. Папір офс. Гарн. Times New Roman.

Друк різнографією. Ум. друк. арк. – 15,40. Обл.-вид. арк. – 12,90.

Тираж 50. Зам. № 200/21

Віддруковано в редакційно-видавничому відділі ХНУ.
29016, м. Хмельницький, вул. Інститутська, 7/1.
Свідоцтво про внесення в Державний реєстр, серія ДК № 4489 від 18.02.2013 р.